

YKSILÖITÄ VASTUULLISTAMASSA

Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijoiden subjekti-positiot

Saija Halme

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntapolitiikka

Yhteiskuntatieteiden ja

filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2019

TIIVISTELMÄ

YKSILÖITÄ VASTUULLISTAMASSA

Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijoiden subjektipositiot

Saija Halme

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntapolitiikka

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Teppo Kröger

Syksy 2019

Sivumäärä: 115 + Liite

Tässä pro gradu -tutkielmassa tutkitaan työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta, jota on toistaiseksi vain sivuttu aiemmissa tutkimuksissa. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää eri vastuutoimijoiden asemoitumista työpaikkojen sisäilmaongelmista kärsineiden, julkisen sektorin työntekijöiden haastattelupuheessa. Tutkimus kartoittaa eri vastuutoimijoiden toiminnan lisäksi työpaikkojen sisäilmaongelmien taustoja niiden yleisyyden, aiheuttajien ja yhteiskunnallisen merkityksen avulla.

Vastuu käsitteenä ei ole yksiselitteinen ja, tässä pro gradu -tutkielmassa vastuun tarkastelun lähtökohtana toimii vastuun määrittäminen yhteisöllisessä, teknisessä ja eettisessä määrittelyprosessissa. Vastuuta tarkastellaan myös sen perinteisten muotojen eli yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan vastuiden avulla. Perinteinen käsitys vastuun jakautumisesta on kuitenkin joutunut nyky-yhteiskunnassa murrokseen, minkä vuoksi vastuuta hahmotetaan myös vastuullistamisen käsitteen ja sen mekanismien kautta.

Tutkimus on toteutettu haastatteleamalla kymmentä työpaikallaan sisäilmaongelmista kärsinyttä, julkisen sektorin naistyöntekijää. Haastattelut on toteutettu loka-marraskuussa vuonna 2018. Analyysimenetelmänä käytetään diskurssianalyysin keinoja ja subjektiposition käsitettä, joiden avulla olen tunnistanut ja tulkinut työntekijöille ja muille vastuutoimijoille rakentuvia subjektipositioita. Työntekijöille rakentuvia positioita havaitsin neljä kappaletta, jotka ovat asiantuntija, asianajaja, kamppailija ja selviytyjä. Muille vastuutahoille muodostuvia positioita tunnistin niin ikään neljä kappaletta, ja ne ovat kieltäjä, laiminlyöjä, joustaja ja välittäjä.

Subjektipositiot kuvaavat vastuun muotoutumista, sen moniulotteisuutta ja ristiriitoja sekä sitä, millaisia ongelmia vastuun ottamiseen ja välttämiseen liittyy työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa. Vastuulliset valinnat eivät ole yksiselitteisiä ja vastuu yksityistetään helposti yksittäisille toimijoille. Vastuullistaminen ja vastuun välttäminen monimutkaistavat jo valmiiksi haastavien, yhteisvastuuta vaativien sisäilmaongelmien ratkaisua. Vastuullistaminen heijastaa myös yhteiskunnan arvoja ja asenteita sisäilmaongelmia kohtaan, jolloin sisäilmaongelmat eivät selity vain rakennusteknisillä syillä tai normien riittämättömyydellä.

Avainsanat: julkinen sektori, organisoitu vastuuttomuus, sisäilmaongelmat, subjektipositio, työpaikat, vastuu, vastuullistaminen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 SISÄILMAONGELMIEN SYNTY JA SEURAUKSET SUOMESSA.....	5
2.1 Sisäilmaongelmien yleisyys julkisen sektorin työpaikoilla.....	6
2.2 Sisäilmaongelmien aiheuttajat.....	7
2.3 Sisäilmaongelmien yhteiskunnallinen merkitys	9
2.3.1 Terveydellinen merkitys	9
2.3.2 Taloudellinen merkitys	11
2.3.3 Sisäilmaongelmien merkitys työntekijälle	14
2.4 Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijat	17
2.4.1 Vastuutoimijoiden yhteistyö ja haasteet	22
3 VASTUUN MONINAISUUS.....	26
3.1 Vastuu käsitteenä.....	26
3.2 Perinteiset vastuun muodot.....	28
3.2.1 Yksilön vastuu.....	29
3.2.2 Yhteiskunnan vastuu	31
3.2.3 Yhteisvastuu.....	34
3.3 Vastuullistaminen hahmottamassa vastuun murrosta.....	38
3.3.1 Vastuullistamisen mekanismit ja riskit	40
4 AINEISTO JA MENETELMÄT	45
4.1 Aineiston keruu ja kuvaus	45
4.2 Diskurssianalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi.....	49
4.2.1 Subjektipositio	51
4.3 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset	55
4.4 Tutkimuseettinen pohdinta	55
5 TYÖNTEKIJÖIDEN OMAT SUBJEKTIPOSITIOT	61
5.1 Asiantuntija.....	62
5.2 Asianajaja	64

5.3 Kamppailija	67
5.4 Selviytyjä.....	70
6 MUIDEN VASTUUTOIMIJOIDEN SUBJEKTIPOSITIOT.....	73
6.1 Kieltäjä	75
6.2 Laiminlyöjä.....	78
6.3 Joustaja	82
6.4 Välittäjä	86
7 VASTUU PIRSTALOITUU – ONKO VASTUU YKSILÖN?.....	90
7.1 Vastuullisten valintojen vaikeus.....	91
7.2 Vastuun välttämisestä välittämiseen.....	93
7.3 Vastuun tarkastelun haasteet ja jatkotutkimusehdotukset	99
7.4 Vastuullistamisen vyyhti	105
LÄHTEET.....	107
LIITTEET	116

1 JOHDANTO

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta tutkimalla työntekijöiden ja muiden vastuutoimijoiden asemoitumista sisäilmaongelmista kärsineiden, julkisen sektorin työntekijöiden haastattelupuheessa. Aihe on ajankohtainen, sillä julkisuudessa sisäilmaongelmista keskustellaan paljon. Pelkästään Yle Uutisten Internet-sivuilla sisäilmaongelmista on uutisoitu toistuvasti ja useita kertoja viikossa syksyllä vuonna 2019. Monet näistä uutisista koskevat kouluja ja sairaaloita, jotka muodostavat merkittävän osan julkisen sektorin työpaikoista. (Yle Uutiset 2019.) Julkinen keskustelu on kuitenkin paikoin jopa tulenarkaa, sillä keskustelua sisäilmasta ja sisäilmaongelmista leimaavat eri toimijoiden väliset erimielisyydet, haittakokemusten vähättely ja vastuun pakoilu (Korpi & Pipatti 2019, 23).

Sisäilmaongelmien käsittely ei ole jäänyt vain yleisen keskustelun tasolle, vaan sisäilmaongelmat ja niiden terveyshaitat on tunnistettu myös päättäjien keskuudessa (esim. VNK 2018). Sisäilmaongelmien terveyshaittojen on todettu aiheuttavan taloudellisia kustannuksia erityisesti tilanteessa, jossa sisäilmaongelmien esiintyvyyden ennustetaan kasvavan (Reijula ym. 2012, 149). Sisäilmaongelmien yhteiskunnallisen merkityksen myötä sisäilmaongelmia ja niiden ratkaisuja on selvitetty erilaisten hankkeiden avulla. Näistä hankkeista Kosteus- ja hometalkoot -hanke on ollut yksi merkittävimpiä, koska se käynnisti rakennuskannan tervehdyttämisen poikkihallinnollisessa yhteistyössä vuosien 2010–2015 aikana (Kosteus- ja hometalkoot 2016).

Mittavammat toimenpiteet sisäilmaongelmien ratkaisemiseksi käynnistyivät kuitenkin vasta vuonna 2018 Terveet tilat 2028 -hankkeen myötä. Kyseinen hanke painottuu kymmenvuotiskauden aikanaan julkisen rakennuskannan kunnon parantamiseen, joka aiotaan saavuttaa luomalla esimerkiksi yhteisiä toimintamalleja sisäilmaongelmien ratkaisuun aiemmin hyviksi havaittujen käytäntöjen pohjalta (VNK 2018). Terveet tilat 2028 -hankkeen tukijoina toimivat Kansallinen sisäilma ja terveys -ohjelma (2018–2028) sekä Sisäilma ja terveys -hanke (2018–2019). Kansallisen sisäilma ja terveys -ohjelman pääpaino on sisäympäristöongelmien terveys- ja hyvinvointihaittojen vähentämisessä (THL 2018). Sisäilma ja terveys -hanke keskittyy puolestaan kartoittamaan sisäilmaongelmien määrää ja nykytilannetta julkisella ja

yksityisellä sektorilla sekä vertailemaan Suomen tilannetta muihin maihin (Salmela ym. 2019). Vastaavaa kartoitusta Suomessa on aiemmin tehty julkisen sektorin osalta Eduskunnan tarkastusvaliokunnan toimesta (Reijula ym. 2012). Tarkastusvaliokunnan raportti toimii tämän tutkimuksen tärkeänä lähteenä sen kattavuuden vuoksi.

Lisäksi sisäilmaongelmien ratkaisua on pyritty edistämään erilaisten toimintaohjeiden avulla, ja ne liittyvät esimerkiksi sisäilmaongelman ratkaisuun työpaikoilla ja terveydenhuollon toimintaan kyseisissä tilanteissa (esim. Kosteus- ja homevaurioista oireileva potilas 2017; Lappalainen ym. 2017; Latvala ym. 2017). Kansainvälisesti myös Maailman terveysjärjestö WHO (2009; 2018) on laatinut omat ohjeensa sisäilmaongelmiin liittyen. Osa sisäilmahankkeista ja ohjeistuksista on herättänyt julkisessa keskustelussa kritiikkiä esimerkiksi siksi, että selvityksissä tuodaan esiin sisäilmaongelmista johtuvan sairastumisen kiistanalaisuutta, sisäilmaongelmien arviointikriteerien ongelmia sekä sisäilmatutkimuksissa käytettävien menetelmien luotettavuuden kysymyksiä (esim. THL 2018; VNK 2018; Yle Uutiset 3.11.2018).

Sisäilmahankkeiden lisäksi sisäilmaongelmia on tutkittu niiden yleisyyden, syiden sekä terveys- ja talousvaikutusten näkökulmasta (esim. Mendell ym. 2011; Holmijoki 2017; ROTI 2017). Myös työntekijän näkökulmaa ja sisäilmasta sairastumisen seurauksia on tarkasteltu esimerkiksi Sari Mäen ja Katri Nokelan (2014), Sari Mäen ja Toni Ryytäsen (2016) sekä Eerika Finellin ja Tuija Seppälän (2018) tutkimuksissa. Nämä tutkimukset ovat osoittaneet, että sisäilmaongelmien seurauksilla on mahdollisuus sosiaalisen ja taloudellisen kriisin realisoitumiseen. Sosiaalisen ja taloudellisen kriisin mahdollisuus ajankohtaistaa myös vastuuta yhteiskunnallisena kysymyksenä (Julkunen 2006a, 9).

Vastuukeskustelu kytkeytyy vahvasti hyvinvointivaltion rakentamiseen Suomessa. Tämän myötä keskeisinä kysymyksinä on pohdittu, mikä on yhteiskunnan sosiaalinen vastuu ja, kuinka turvata ihmisten oikeudet ihmisarvoiseen elämään. Hyvinvointivaltion murroksen ja sen kohtaamien haasteiden seurauksena 2000-luvulla ei enää pohdita pelkästään yhteiskunnan vastuuta, vaan myös oma- ja yhteisvastuuta, näiden keskinäistä suhdetta ja sitä, mitkä tekijät vaikuttavat suhteen muotoutumiseen. (Laitinen & Pohjola 2003, 9–10.) Näin ollen vastuu

itsessään ja sen jakautuminen ovat muuttuneet (Vaarama 2011, 25). Nyky-yhteiskunnassa vastuu ottaa uudenlaisia muotoja, joista yksi on vastuullistaminen. Vastuullistamisen seurauksena eri tahoja asetetaan vastuuseen myös sellaisista tehtävistä, joihin ei ole aiemmin liittynyt vastuuta. (esim. Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017a, 2.)

Vastuun muutokset ja julkinen keskustelu sisäilmaongelmista herättivät mielenkiintoni aiheeseen. Minulla on myös omakohtaista kokemusta sisäilmaongelmista koulu- ja opiskeluajaltani niin, että olen kokenut oireilevani sisäilmasta, mutta oireet eivät ole koskaan johtaneet sairastumiseen. Tutkimukseni rajautui työpaikkoihin ja työntekijänäkökulmaan siksi, että olen kiinnostunut työhyvinvointiin liittyvistä kysymyksistä. Päädyin täsmentämään tutkimusaiheeni kaikkiin julkisen sektorin työpaikkoihin toteutettujen ja meneillään olevien sisäilmahankkeiden vuoksi, sillä hankkeet kattavat kaikki julkisen sektorin rakennukset. Lisäksi julkisen sektorin työpaikoilla on kytkös yhteiskunnan vastuun piiriin, minkä myötä katsoin kyseisen tarkastelun yhteiskuntapoliittisesti keskeiseksi. Kokonaisuudessaan tutkimusaiheeni rajautumista julkisen sektorin työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuseen tukee myös se, että kyseisissä tapauksissa vastuukysymyksen tarkastelu on jäänyt verrattain vähäiseksi (ks. esim. Hyvärinen ym. 2017; Putus 2017; Korpi & Pipatti 2019).

Tutkimus on toteutettu haastatteleamalla kymmentä työpaikallaan sisäilmaongelmista kärsinyttä, julkisen sektorin naistyöntekijää. Haastatteluaineistoa on analysoitu diskurssianalyysin keinoin tunnistamalla ja tulkitsemalla työntekijöille itselleen ja muille vastuutoimijoille rakentuvia subjektipositioita. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, kuinka työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyvistä vastuista puhutaan, kuinka vastuut käytännössä toimivat ja, mille tahoille ne jakautuvat (vrt. Juhila & Hall 2017, 60).

Tutkimus rakentuu seitsemästä luvusta, joista luvussa kaksi taustoitetaan tutkimusaihetta tekemällä katsaus sisäilmaongelmien syntyyn ja seurauksiin Suomessa. Kun sisäilmaongelmien yleisyyteen ja aiheuttajiin, yhteiskunnalliseen merkitykseen sekä työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijoihin on tutustuttu, edetään tarkastelemaan vastuuta. Luvussa kolme selvennetään vastuun käsitettä, yksilön ja yhteiskunnan vastuuta, yhteisvastuuta sekä vastuullistamista ja sen mekanismeja. Tämän jälkeen luvussa neljä esitellään tutkimuksen

aineistona toimiva haastatteluaineisto ja sen keruu sekä, kuinka sitä analysoidaan diskurssianalyysin keinoin. Tässä yhteydessä esitellään myös tutkimuskysymykset sekä pohditaan tutkimuksen toteutusta eettisestä näkökulmasta. Seuraavaksi edetään analyysiin ja sen tuloksiin. Luvussa viisi esitellään työntekijöille muodostuvat subjektipositiot ja luvussa kuusi muille työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijoille rakentuvat subjektipositiot. Lopuksi luvussa seitsemän tehdään yhteenvetoa analyysista ja pohditaan sen merkitystä sisäilmaongelmien ja vastuun eri näkökulmista. Pohdinnassa esitetään myös tutkimuksen haasteita ja uusia näkökulmia jatkotutkimuksen kannalta.

2 SISÄILMAONGELMIEN SYNTY JA SEURAUKSET SUOMESSA

Sisäilmaan liittyvistä haitoista voidaan puhua sisäilma-, sisäilmasto- tai sisäympäristöongelmana. Sisäilmalla tarkoitetaan rakenteiden rajaamaa ilmatilaa, jolloin sisäilmaongelmalla viitataan rakennuksen ilmatilan epäpuhtauksien aiheuttamaan sisäilmahaittaan. Sisäilmaongelmaa laajempi käsite on sisäilmasto-ongelma, joka kattaa tilankäyttäjien terveydelle ja turvallisuudelle haitaksi tai vaaraksi olevien sisäilman epäpuhtauksien lisäksi myös tilan lämpöolosuhteet. Sisäilmasto-ongelmalla tarkoitetaan rakennuksen tai sen osan puutetta, joka aiheutuu useimmiten kosteus- tai homevauriosta, vesivahingosta, rakennusmateriaalien kemiallisista päästöistä tai orgaanisesta pölystä. Taustalla voivat olla myös rakentamiseen, tilankäyttöön tai rakennuksen ylläpitoon liittyvät virheet. Sisäympäristöongelma kattaa puolestaan sisäilman epäpuhtauksien ja lämpöolosuhteiden lisäksi esimerkiksi valaistukseen, ääniympäristöön, ergonomiaan sekä tilan turvallisuuteen ja käytettävyyteen liittyvät tekijät. (Reijula ym. 2012, 34; Lappalainen ym. 2017, 4–5.)

Puhekielessä käytetään tavallisesti sisäilmaongelman käsitettä viitaten edellä määriteltyihin sisäilma- ja sisäilmasto-ongelmiin. Tämä ilmenee myös tutkimuksen haastatteluaineistossa. Selvyyden vuoksi jatkossa käytetään sisäilmaongelman käsitettä viitaten sekä sisäilma- että sisäilmasto-ongelmiin.

Suomessa tyypillinen sisäilmaongelman aiheuttaja on kosteus- ja homevaurio (Reijula ym. 2012, 9). Sisäilmaongelmia aiheuttavat myös muut tekijät kuin kosteus- ja homevauriot, mutta niiden merkittävyys esimerkiksi terveydelle on kiistelty aihe (ks. esim. WHO 2009; Reijula ym. 2012; ROTI 2017; THL 2018). Muiden tekijöiden kiistanalaisuuden vuoksi kosteus- ja homevauriot toimivat tavallisesti lähtökohtana sisäilmaongelmien yleisyyden sekä terveydellisen ja taloudellisen merkityksen arvioinnissa (Reijula ym. 2012, 36). Tämä ei välttämättä anna koko kuvaa sisäilmaongelmista, mutta antaa lähtökohdan sisäilmaongelmien yhteiskunnallisten vaikutusten arviointiin. Tässä luvussa sisäilmaongelmien yleisyyttä tarkastellaan julkisen sektorin työpaikoilla, minkä jälkeen edetään sisäilmaongelmien yhteiskunnallisen merkityksen arviointiin kattaen myös työntekijän näkökulman. Lopuksi

tarkastellaan työpaikan sisäilmaongelmien vastuutoimijoita, niiden yhteistyötä sekä toiminnan haasteita.

2.1 Sisäilmaongelmien yleisyys julkisen sektorin työpaikoilla

Sisäilmaongelmien yleisyydestä Suomessa ei ole toistaiseksi saatavilla tarkkaa tietoa, sillä systemaattista tutkimusta ongelmien yleisyydestä ei ole tehty (TRVM 2013, 8). Sisäilmaongelmien yleisyyttä on pyritty selvittämään systemaattisesti Sisäilma ja terveys -hankkeen avulla, ja sen tulokset julkaistaan syksyn 2019 aikana (Salmela ym. 2019; Työterveyslaitos 2019). Koska tuloksia ei ole julkaistu ennen tämän tutkimuksen valmistumista, on seuraavassa tarkastelussa turvauduttu aiemmissä selvityksissä esitettyihin yleisyysarvioihin sisäilmaongelmista. Kyseisissä yleisyysarvioissa esiintyy osin paljon vaihtelua, minkä vuoksi tarkastelu on vain suuntaa antava.

Julkisen sektorin työpaikkojen sisäilmaongelmien yleisyyttä voidaan arvioida rakennuksissa esiintyvien kosteus- ja homevaurioiden perusteella. Merkittäviä kosteus- ja homevaurioista aiheutuvia sisäilmaongelmia on arvioitu esiintyvän 20–50 prosentissa työpaikkarakennuksista (STM 2009, 16). Julkisen sektorin palvelurakennuksissa merkittäviä kosteus- ja homevaurioita arvioidaan olevan jopa 20 prosentissa kiinteistöistä (ROTI 2017, 10). Ylipäättään julkisen sektorin rakennuksissa varsinaisia homevaurioita on arveltu olevan noin viidessä prosentissa kiinteistöistä (STM 2009, 63). Arviot ovat siis vaihtelevia, ja niiden perusteella on hankala sanoa, kuinka suurta osaa työntekijöistä sisäilmaongelmat koskettavat. Tämän vuoksi tarkastelen seuraavaksi kosteus- ja homevaurioista aiheutuvia sisäilmaongelmia toimialakohtaisesti.

Suomessa julkisen sektorin työpaikoista home- ja kosteusvaurioita esiintyy tavallisimmin kouluissa ja päiväkodeissa sekä terveydenhuollon kiinteistöissä (Reijula ym. 2012, 11). Näiden alojen kiinteistöistä, jotka ovat kuntien omistuksessa, noin puolessa on todettu jonkin asteinen kosteusvaurio (STM 2009, 64). Kun huomioidaan kaikki julkisen sektorin koulut ja päiväkodit, kosteus- ja homevaurioita esiintyy 12–18 prosentissa rakennusten kerrosalasta, ja rakennuksissa altistuu päivittäin 172 000–259 000 henkilöä. Kyseiseen lukuun sisältyy työntekijöiden lisäksi

myös lapset ja nuoret. Vastaavasti terveydenhuollon kiinteistöissä vaurioita esiintyy 20–26 prosentissa kerrosalasta, ja altistuneiden työntekijöiden määrä päivittäin vaihtelee 36 000–47 000 hengen välillä. Lisäksi julkisen sektorin toimistorakennuksissa kosteus- ja homevaurioita esiintyy 2,5–5 prosentissa kerrosalasta, ja päivittäin altistuvien henkilöiden määrä näissä rakennuksissa on 27 500–55 000 ihmistä. (Reijula ym. 2012, 11; ROTI 2017, 18.) Julkisen sektorin kosteus- ja homevauriot koskettavat yhteensä siis kymmeniä tuhansia työntekijöitä.

Usein ajatellaan, että sisäilmaongelmat ovat yleisempiä Suomessa kuin muualla maailmassa. Näin ei kuitenkaan ole, vaan työpaikkarakennusten kosteus- ja homeongelmia esiintyy myös kansainvälisesti ja tavallisesti kouluissa, hoitolaitoksissa ja toimistorakennuksissa, kuten Suomessakin. Myöskään kansainvälisellä tasolla systemaattista tutkimusta kosteus- ja homeongelmien yleisyydestä työpaikkarakennuksissa ei ole tehty, ja yleisyysarviot perustuvat yksittäisiin tutkimuksiin. (WHO 2009, 9, 29.)

Esimerkiksi Suomen, Alankomaiden ja Espanjan koulujen kosteus- ja homevaurioita selvittänyt HITEA-projekti osoittaa ongelmien olevan suhteellisen yleisiä kaikissa näiden maiden kouluissa. Jopa puolissa tutkituista kouluista raportoitiin vakavia kosteus- ja homeongelmia. Suomessa kosteusongelmien esiintyvyyden arvioitiin alimmillaan olevan 24 prosenttia, Alankomaissa 20 prosenttia ja Espanjassa 41 prosenttia. (Euroopan komissio 2013.) Maiden välisiä eroja kosteus- ja homevaurioiden esiintyvyydessä selittänee niin HITEA-projektissa kuin laajemminkin erilaiset ilmastoalueet, rakentamistavat sekä poikkeavuudet kosteus- ja homevaurioiden toteamisen viitearvoissa (Reijula ym. 2012, 33–36; Euroopan komissio 2013).

2.2 Sisäilmaongelmien aiheuttajat

Suomessa sisäilmaongelmien tavallinen aiheuttaja on siis kosteus- ja homevaurio (Reijula ym. 2012, 9). Kansainvälisesti rakennusten kosteus- ja homeongelmien lisääntymisen on havaittu olevan yhteydessä rakennusten energiatehokkuuden tavoitteluun, urbanisaatioon, ilmastonmuutokseen sekä rakennusmateriaalien ja rakentamisen laatuun (WHO 2009, 3). Erityisesti rakentamiseen, kuten huonoon suunnitteluun, virheellisiin rakennusmateriaaleihin ja

työsuorituksiin sekä riskirakenteiden käyttöön liittyvät ongelmat ovat merkittävä syy kosteus- ja homevaurioiden syntyyn Suomessa (Reijula ym. 2012, 69; ROTI 2017, 10).

Rakentamiseen liittyvät puutteet altistavat rakennukset entisestään Suomessa tyypillisille sääolosuhteille, jolloin kosteutta pääsee siirtymään rakennuksiin esimerkiksi sulamisvesien, sateen ja maan kosteuden myötä (Reijula ym. 2012, 61). Rakenteiden altistuminen liialliselle tai pitkäaikaiselle kosteudelle aiheuttaa kosteus- ja homevaurion, jonka korjaamattomuus synnyttää rakenteisiin home-, hiiwasieni- ja/tai bakteerikasvustoja (WHO 2009, 2; Reijula ym. 2012, 32). Tämän seurauksena voi syntyä merkittävä kosteus- ja homevaurio, joka aiheuttaa rakenteellisen haittansa lisäksi myös riskin tilankäyttäjien terveydelle haitalliselle altistumiselle, oireilulle ja sairastelulle (Reijula ym. 2012, 10–12).

Rakennusosaaminen on kuitenkin kehittynyt viime vuosina Suomessa, ja kosteudenhallinnan merkitys on ymmärretty sisäilmaongelmien ennaltaehkäisyn kannalta (Reijula ym. 2012, 69). Näistä tekijöistä huolimatta merkittävä osa kosteus- ja homeongelmista Suomessa johtuu tilojen käytön huolimattomuudesta ja rakennusten kunnossapidon laiminlyönneistä yhdessä korjausten huolimattomuuden kanssa (Reijula ym. 2012, 71; Pulkkinen & Pitkäniemi 2017a, 5; ROTI 2017, 10). Lisäksi sisäilmaongelmia hoidetaan usein reaktiivisesti, jolloin ennakoiva kiinteistön ylläpito ja huolto jäävät syrjään (Korpi & Pipatti 2019, 25). Kunnissa rakennusten ennakoivan kunnossapidon esteenä voi olla kunnan taloudellinen tilanne ja päätöksenteko (ROTI 2017, 18).

Sisäilmaongelmien korjauksessa rakennuksen kuntotutkimus toimii keskeisenä lähtökohtana. Timo Turunen (2019, 235) on kuitenkin todennut, että kuntotutkimuksia toteutetaan liian suppeasti ja ilman riittävää asiantuntemusta. Tällöin ongelmia ilmenee herkästi uudelleen, vaikka kuntotutkimuksen mukaan rakennus on kunnossa tai mahdollisia korjauksia on tehty (emt). Kuntotutkimusten lisäksi sisäilmaongelmien kartoittamiseen käytetään myös muita rakennuksen kuntoa selvittäviä menetelmiä, mutta nämä tutkimusmenetelmät ovat vaihtelevia ja mittausten tulkintaan liittyy epävarmuuksia (Hyvärinen ym. 2017, 19). Rakennusten tutkimuksiin liittyvät puutteet voivat johtaa siihen, että sisäilmaongelmien korjaustoimenpiteet tehdään puutteellisesti tai ne jäävät toteuttamatta kokonaan.

Lisäksi tilanteissa, joissa sisäilmaan liittyvää haittatekijää ei voida poistaa työympäristöstä, sen terveydellinen merkitys tilankäyttäjille on suositeltavaa arvioida. Terveydellistä merkitystä voidaan arvioida tilankäyttäjille tehtävien oirekyselyiden avulla. Kyselyiden toteuttamisesta käytännössä vastaavat terveydenhuollon edustajat. (Latvala ym. 2017, 39.) Esimerkiksi kuntien toiminnassa on kuitenkin todettu, että oirekyselyiden toteuttaminen ei ole systemaattista tai ne tehdään rajatusti vain osalle tilankäyttäjistä (Hyvärinen ym. 2017, 20). Näin ollen sisäilmaongelman terveydellistä merkitystä ei arvioida kattavasti, jolloin siitä saattaa muodostua virheellinen käsitys. Terveydellisen merkityksen arvioinnin virheet yhdessä rakennuksen kunnan arvioinnin puutteiden kanssa voivat selittää puuttumattomuutta sisäilmaongelmiin ja jo syntyneiden sisäilmaongelmien pahenemista.

Sisäilmaongelmien huolellinen kartoittaminen ja asianmukaiset korjaustoimenpiteet eivät kuitenkaan aina estä sisäilmaongelmien ilmenemistä. Tämä johtuu siitä, että rakennuksen elinkaaren loppuminen näyttää olevan merkittävästi yhteydessä sisäilmaongelmien, erityisesti kosteus- ja homevaurioiden, esiintymiseen korjauksista huolimatta (Reijula ym. 2012, 70; ROTI 2017, 18). Sisäilmaongelmien yleisyyttä erityisesti julkisella sektorilla selittää osin se, että julkinen rakennuskanta on vanhaa ja se, että moni rakennus, varsinkin opetus- ja hoitoalan kiinteistöistä, on elinkaarensa loppupäässä (Reijula ym. 2012, 40–41, 123; ROTI 2017, 18; Kero ym. 2019, 63–64).

Tarkastelun perusteella voidaan todeta, että rakennusten sisäilmaongelmien aiheuttajana ei siis ole vain yksi tekijä, vaan ne syntyvät usein monen tekijän summana. Aiheuttajat tunnistetaan kuitenkin varsin hyvin, mutta sisäilmaongelmien koskettaessa merkittävää osuutta kansalaisista, on hyvä myös tarkastella, millainen yhteiskunnallinen merkitys niillä on.

2.3 Sisäilmaongelmien yhteiskunnallinen merkitys

2.3.1 Terveydellinen merkitys

Kosteus- ja homevaurioiden terveysvaikutuksia on tutkittu jo 1990-luvulta lähtien. Ensimmäisissä Euroopan laajuisissa väestötutkimuksissa todettiin kosteus- ja homevaurioiden

lisäävän terveydellisiä riskejä, mutta niiden syntymekanismit jäivät epäselviksi. (Bornehag ym. 2001; Bornehag ym. 2004.) Sittenkin kosteus- ja homevauriot on yhdistetty muun muassa hengenahdistus- ja ylähengitystieoireisiin, hengitystieinfektioihin, yskään sekä astman kehittymiseen ja pahentumiseen (WHO 2009, 89–90; Mendell ym. 2011, 752; Pekkanen & Lampi 2015, 1750–1751).

Kosteus- ja homevaurioilla on siis yhteys väestön oireilun ja sairastavuuden lisääntymiseen. Erilaisten hengitystie- ja astmaoireiden arvioidaan lisääntyvän noin 30–50 prosenttia kosteus- ja homevaurioiden seurauksena (Mudarra & Fisk 2007, 288). Tähän arvioon perustuen on laskettu, että noin joka viides Suomessa todetuista astmatapauksista liittyisi kosteus- ja homevaurioon. Tällöin kosteus- ja homevaurio-ongelmat ratkaisemalla voitaisiin välttää lähes 45 000 suomalaisen sairastuminen astmaan. (Reijula ym. 2012, 144.) Lisäksi tutkimuksissa on havaittu viitteitä siitä, että kosteus- ja homevaurioilla olisi yhteys myös muiden sairauksien kehittymiseen. Kuitenkin muiden sairauksien osalta näyttö on toistaiseksi ollut ristiriitaista. (esim. WHO 2009, 90; Mendell ym. 2011, 752.)

Joka tapauksessa kosteus- ja homevaurioilla voidaan todeta olevan vaikutuksia väestön terveyteen, ja ongelmia ennalta ehkäisemällä voitaisiin vähentää myös väestön oireilua ja sairastelua. Kosteus- ja homevaurioille altistuu kymmeniä tuhansia julkisen sektorin työntekijöitä päivittäin, jolloin nämä ihmiset ovat riskissä saada oireita ja sairastua (Reijula ym. 2012, 11; Holmijoki 2017, 35). Sisäilmaongelmien seurauksena sairastuneiden tarkkaa määrää ei tiedetä, mutta joidenkin arvioiden mukaan se liikkuu tuhansissa henkilöissä. Arvio sisältää myös muualla kuin työpaikalla sairastuneet henkilöt. (Mäki & Ryyänen 2016, 211–212; Hengitysliitto 2019.) Lisäksi on todennäköistä, että sisäilmaongelmista oireilevia on sairastuneita enemmän (esim. Holmijoki 2017). On arvioitu, että tuhannet ihmiset ovat joutuneet luopumaan työpaikastaan ja satojen tuhansien työntekijöiden sairauspoissaolojen nousseen sisäilmaongelmien takia. Sisäilmaongelmista johtuvan sairastumisen seurauksena kokonaan työkyvyttömiä arvioidaan olevan muutama kymmenen tuhatta. (Pulkinen & Pitkäniemi 2017a, 4.)

Sisäilmaongelmien terveydellisestä merkityksestä keskusteltaessa puhutaan myös siitä, missä määrin on haitallista altistua kosteus- ja homevaurioille sekä siitä, miten niiden terveysriskejä arvioidaan. Haitallisen altistumisen riskitekijänä pidetään rakenteissa tai materiaaleissa havaittua mikrobikasvustoa, mutta näyttö sen yhteydestä sairastavuuteen on ristiriitaista (Mendell ym. 2011, 753; Reijula ym. 2012, 10; Pekkanen ym. 2016, 2943). Sairastumisriskiin on todettu vaikuttavan geneettinen perimä ja aiempi altistuminen kosteus- ja homevaurioille (Mendell ym. 2011, 753; Reijula ym. 2012, 96, 106). Haitallisen kosteus- ja homevaurioaltistumisen ja sen aiheuttamien terveysriskien arviointiin ei siis ole olemassa yksiselitteistä keinoa (Pekkanen ym. 2016, 2943).

Sisäilmaongelmien terveydelliseen merkitykseen liittyvistä epävarmuuksista huolimatta sisäilmaongelmista johtuva oireilu ja sairastelu aiheuttavat mahdollisten sairauspoissaolojen ja työkyvyttömyyden lisäksi lääkärikäyntejä ja näin ollen myös taloudellisia kustannuksia. Siksi tarkastelen sisäilmaongelmia seuraavaksi myös niiden taloudellisesta näkökulmasta.

2.3.2 Taloudellinen merkitys

Sisäympäristön häiritsevien tekijöiden taloudellisia vaikutuksia on tutkittu jonkin verran Suomessa, mutta kustannusarvioissa esiintyy paljon vaihtelua. Vaihtelu johtuu esimerkiksi edellä käsitellyistä sisäilmaongelmien terveyshaittoihin liittyvistä epävarmuuksista, mikä vaikeuttaa myös sisäilmaongelmiin liittyvien kustannusten arviointia. Työpaikkojen sisäilmaongelmien taloudellista merkitystä voidaan kuitenkin arvioida rakennuskannan ja terveyshaittojen aiheuttamien kulujen näkökulmasta. (Reijula ym. 2012, 122, 139–148.)

Rakennuskanta on merkittävä osa Suomen kansantalouden varallisuutta, ja sen korjaustarpeilla on huomattavia taloudellisia vaikutuksia. Koko rakennuskanta muodostaa noin puolet koko kansantalouden reaaliarallisuudesta, josta julkisten rakennusten osuus oli arvoltaan noin 45 miljardia euroa vuonna 2015 (Reijula ym. 2012, 39; ROTI 2017, 9, 11). Rakennusten korjaustarve on Suomessa huomattava, sillä pelkästään kuntien korjausvelan kokonaismäärän on arvioitu olevan noin yhdeksän miljardia euroa (VNK 2018, 13; ROTI 2019, 10). Merkittävistä kosteusvaurioista aiheutuvien korjauskustannusten arvioidaan liikkuvan

hoitolaitosten, toimistojen sekä koulu- ja päiväkotirakennusten kohdalla 1,2–1,6 miljardin euron välillä (Reijula ym. 2012, 143). Tämä kosteusvaurioiden korjauskustannustarvearvio vastaa kaikkiin julkisten rakennusten korjauksiin vuonna 2015 käytettyä summaa, joka oli 1,6 miljardia euroa (ROTI 2017, 13).

Rakennusten korjaustarpeesta huolimatta valtion budjetista on myönnetty vaihtelevasti rahoitusta rakennusten korjaus- ja uudisrakennushankkeisiin. Esimerkiksi sairaaloiden peruskorjaus- ja uudisrakentamiseen budjetoidut määrärahat ovat pudonneet noin 200 miljoonaa euroa 1990-luvun alun ja 2000-luvun alun välillä (Reijula 2005, 24). Yleisesti 2000-luvun aikana kosteus- ja homevaurioista johtuviin korjaus- ja uudisrakennushankkeisiin osoitetut määrärahat ovat osin nousseet, mutta siitä huolimatta määrärahoja pidetään riittämättöminä investointitarpeeseen nähden (Reijula ym. 2012, 135–138; ROTI 2017, 4). Riittämätön korjaus- ja uudisrakennusbudjetti lisää riskiä, että korjausten lykkäämisen lisäksi myös rakennusten ylläpidosta säästetään (ROTI 2017, 4). Tämä johtaa rakennuskannan heikkenemiseen, mikä nostaa tulevia korjaustarpeita ja -kustannuksia sekä heijastuu terveyshaittojen kustannuksiin (TRVM 2013, 10; ROTI 2017, 4).

Rakennuskantaan liittyvien kustannusten lisäksi sisäilmaongelmat aiheuttavat terveyshaittoihin liittyviä kustannuksia, jotka on tiedostettu jo 1990-luvulla. Tällöin havaittiin, että huono sisäilma aiheuttaa yhteiskunnalle merkittäviä kustannuksia muun muassa allergisten sairauksien, sairauspoissaolojen ja työtehon heikkenemisen seurauksena. (Seppänen & Palonen 1998, 15–16.) Vaikka tuntemus sisäilmaongelmista on kasvanut, tarkkaa lukua terveyshaittojen kustannuksista ei edelleenkään ole saatavilla 2010-luvulla.

Sisäilmaongelmien terveydellisten kulujen, jotka kattavat kosteus- ja homevaurioiden aiheuttamat terveydenhoidon, sairauspoissaolojen, työkyvyttömyyseläkkeiden ja tuottavuuden alenemisen suorat kustannukset, on arvioitu liikkuvan 23–953 miljoonan euron välillä vuosittain (Reijula ym. 2012, 149). Arviot terveydellisten kulujen suorista kustannuksista poikkeavat siis huomattavasti toisistaan, sillä kustannusarvioiden ääripäiden välillä on eroa yli 40-kertaisesti. Tuottavuusmenetyksiä ja siten myös kuluja syntyy epäsuorasti, jolloin sairauspoissaolot ja

työkyvyttömyyseläkkeet aiheuttavat esimerkiksi työtehon laskua ja työpanosmenetyksiä henkilötyövuosissa (Reijula ym. 2012, 13, 148).

Terveyshaittojen kokonaiskustannusarvion vaihtelu johtuu siitä, että sisäilmaongelmien aiheuttamien terveyshaittojen kulujen laskentatavoissa on eroja. Tähän vaikuttaa esimerkiksi se, miten altistuneiden määrää arvioidaan ja se, mitkä terveyshaitat katsotaan sisäilmaongelmien seuraukseksi (Reijula ym. 2012, 145–148; Holmijoki 2017, 34–35). Esimerkiksi sisäilmaongelmien aiheuttamien terveydenhuollon kustannusten on arvioitu olevan noin 160 miljoonaa euroa, mikä perustuu arvioon vuoden 2010 terveydenhoitomenoista ja kosteus- ja homevaurioiden aiheuttamista hengitystieoireista (Reijula ym. 2012, 148). Puolestaan Olavi Holmijoen (2017, 35) laskelmassa, joka perustuu arvioon altistuneiden kuntatyöntekijöiden määrästä, työntekijöiden oireiden ja sairastelun aiheuttamien terveydenhuoltokulujen arvioidaan maksaneen pelkästään kunnille yhteensä 289 miljoonaa euroa vuonna 2013. Altistuneiden työntekijöiden määrä voi olla todellisuudessa arvioitua suurempi, jolloin kunnissa aiheutuvat terveydenhuollon kulut voivat liikkua jopa 337–448 miljoonan euron välillä (emt). Tämä viittaa siihen, että sisäilmaongelmien aiheuttamien terveydellisten haittojen kustannukset voivat olla huomattavasti suuremmat kuin tällä hetkellä osataan arvioida.

Sisäilmaongelmien terveyshaittojen kustannusarvioiden vaihtelusta huolimatta voidaan todeta, että terveyshaittojen kustannukset tulevat nousemaan, jos sisäilmaongelmia ei saada hallintaan (Reijula ym. 2012, 149). Näin ollen taloudelliset panostukset sisäilmaongelmaisten rakennusten korjauksiin sekä kiinteistöjen ylläpitoon ja ennakoivaan korjaamiseen tuottaisivat myös kansantaloudellisia hyötyjä rakennusten kosteus- ja homeongelmien vähenemisen lisäksi (Reijula ym. 2012, 13; Hyvärinen ym. 2017, 26–27). Kosteusriskien hallinnalla olisi mahdollista estää jopa yli 80 prosenttia kustannuksista, jotka aiheutuvat kosteusvaurioista (ROTI 2017, 12). Lisäksi rakennuksiin tehtävät investoinnit pienentävät esimerkiksi lämmitys-, tila- ja työvoimakustannuksia (ROTI 2019, 5). Taloudellisissa satsauksissa tulisikin huomioida niiden hyödyt pidemmällä aikavälillä rakennusten kunnossa ja terveyskustannuksissa.

2.3.3 Sisäilmaongelmien merkitys työntekijälle

Sisäilmaongelmilla ei ole vain kansanterveydellisiä ja -taloudellisia, vaan myös moniulotteisia seurauksia työntekijän kannalta. Tutkimusta aiheesta on kuitenkin tehty melko vähän, ja tutkijoiden kiinnostus aiheeseen on herännyt selvästi vasta viime vuosina. Sisäilmaongelmien yksilöllisiä seurauksia on jäsennetty paljolti sisäilmasta sairastumisen kautta (ks. esim. Mansukoski 2013; Mäki & Nokela 2014; Mäki & Ryyänen 2016), mutta myös pelkästään työpaikkojen sisäilmaongelmista ja niiden vaikutuksista työntekijöihin on tehty joitakin tutkimuksia sekä opinnäytetöitä (ks. esim. Finell & Seppälä 2018; Finell ym. 2018; Tallbacka 2018). Seuraavaksi hahmotan keskeisiä työpaikkojen sisäilmaongelmien seurauksia työntekijöiden näkökulmasta.

Sisäilmaongelmat vaikuttavat työntekijän terveyteen niin fyysisellä kuin psyykkisellä tasolla. Sisäilmaongelmista seuraava oireilu, kuten jatkuvat flunssat ja tulehdukset, heikentävät työkykyä. Oireilu aiheuttaa huolta työkyvystä, ja moni sisäilmaongelmista oireileva pelkää jopa työkykynsä menettämistä. (Mäki & Nokela 2014, 15, 37–38.) Sisäilmaongelmat aiheuttavatkin työntekijöille psyykkistä stressiä (Rashid & Zimring 2008, 152–153; Mäki & Nokela 2014, 37–38). Lisäksi työntekijät kokevat huolta myös muiden tilankäyttäjien terveydestä, jolloin he pitävät vastuunaan jakaa tietoa sisäilmaongelmasta (Mäki & Nokela 2014, 65; Tallbacka 2018, 48). Tilanteen monimutkaisuutta lisää sisäilmaongelmien aiheuttamien oireiden ja sairauksien epämääräisyys. Moni oireileva ei uskalla tuoda asiaa esiin työpaikalla, koska he pelkäävät tulevansa vähätellyiksi ja saavansa leiman mielenterveysongelmaisena. (Mäki & Ryyänen 2016, 214.)

Työpaikan sosiaalinen tuki ja ymmärrys tai näiden puuttuminen koskien sisäilmaongelmia ovat merkityksellisiä tilanteen ratkaisun ja työntekijän kokemien oireiden kannalta. Mäen ja Nokelan (2014, 67) tutkimuksessa selvisi, että sisäilmasta oireilevan saama tuki työpaikalla on vaihtelevaa. Esimerkiksi esimiehen aiempi kokemus sisäilmaongelmista on edistänyt tilanteen ratkaisua, mutta ymmärrys oireilevaa työntekijää kohtaan on vähäisempää, jos hän on työyhteisön ainoa oireileva (emt). Sosiaalisen tuen puuttuminen ja työpaikan vähättelevä kulttuuri vahvistavat työntekijöiden kokemaa oireilua sisäilmasta (Lahtinen 2004, 65; Rashid & Zimring 2008, 154).

Ymmärtämättömyys sisäilmaongelmista voi johtaa eri toimijoiden vastakkainasetteluihin, jotka vaikuttavat koko työyhteisössä. Vastakkainasettelutilanne rakentuu tyypillisesti sen varaan, että toinen osapuoli pitää sisäilmaongelmaa merkittävänä häirtana, kun taas toinen osapuoli vähättelee ongelman merkitystä (esim. Mäki & Nokela 2014; Finell & Seppälä 2018). Tutkimuksissa on havaittu viitteitä siitä, että vastakkainasettelu muodostuu usein työntekijän ja työnantajan välille. Tällöin oireilevan työntekijän vaatiessa rakennuksen tutkimista ja sisäilmaongelman korjaamista, työnantaja saattaa vastustaa toimenpiteitä vedoten korjauksista aiheutuviin kuluihin. (Finell & Seppälä 2018, 133; Finell ym. 2018, 1366.) Pahimmillaan sisäilmaongelmaan ja oireiden syihin liittyvät erimielisyydet voivat johtaa tilanteen jännittymiseen ja konflikteihin, mikä vaikeuttaa ongelmanratkaisua ja heikentää työyhteisön hyvinvointia (Finell ym. 2018).

Ymmärtämättömyys ja sosiaalisen tuen puuttuminen voivat näkyä myös oireilevan työntekijän kohtaamina epäoikeudenmukaisuuden kokemuksina työpaikalla. Tällöin sisäilmasta oireileviin työntekijöihin kohdistuu ennakkoluuloja ja jopa syrjintää (Mäki & Nokela 2014, 66–68; Pulkkinen & Pitkäniemi 2017b, 20; Finell ym. 2018, 1366). Esimerkiksi sisäilmasta oireilevan työntekijän sairauslomat mielletään työnteon välttelyksi (Mäki & Nokela 2014, 66). Tyypillisiä epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia ovat Finellin ja Seppälän (2018, 133) mukaan syrjintä työnjaossa, työvuoroissa, palkkauksessa ja virkanimityksissä, kollegoiden syrjivät asenteet, kuten vähättely, sekä haasteet arvostuksen saavuttamisessa työpaikalla. Nämä lisäävät fyysisten terveysongelmien ohella sisäilmaongelmista kärsivien työntekijöiden stressiä ja psykologista kuormittumista, jotka voivat vaikeuttaa avun hakemista ja siten myös terveysongelmia (emt).

Sisäilmasta oireilevat työntekijät kohtaavat haasteita myös työterveyshuollon vastaanotolla ja oireisiin saamassaan hoidossa. Epäspesifinen oireilu voidaan helposti liittää psykososiaaliseen ympäristöön ja yksilöllisiin tekijöihin (Mäki & Ryyänen 2016, 214; Sainio & Karvala 2017, 848). Tällöin sisäilmasta oireilevan työntekijän yksityiskohtainenkin fyysisten oireiden kuvaus sekä pyynnöt oireiden helpottamisesta ja niiden syiden poistamisesta saatetaan sivuuttaa kokonaan. Lisäksi hoitosuositukset ovat vaihtelevia, minkä myötä työntekijä voi saada oireisiinsa ja mahdollisiin sairauksiinsa nähden puutteellista hoitoa. Pahimmillaan oireileva

työntekijä jää kokonaan ilman tarvitsemaansa hoitoa. (Mansukoski 2013, 65; Mäki & Ryyänen 2016, 214–215; Pulkkinen & Pitkäniemi 2017b, 19.)

Sisäilmaongelmien ja niiden aiheuttamien oireiden hoidon puutteellisuuden seurauksena työntekijän oireilu ja sairastelu voivat kärjistyä työpaikalla. Työntekijä voi joutua oireidensa ja sairastelunsa takia lyhentämään työaikaansa tai vaihtamaan jopa työpaikkaa, mikä voi johtaa työntekijän toimeentulon heikentymiseen ja taloudellisiin vaikeuksiin (Mäki & Nokela 2014, 35–36). Siksi moni oireileva pyrkii jatkamaan työssä mahdollisimman pitkään, vaikka työtiloissa työskentely voi pahentaa terveydellisiä haittoja. Vakavan oireilun ja sairastelun seurauksena voi olla työpaikkakyvyttömyys, jolloin kyse on rakennukseen ja sen epäpuhtauksiin liittyvästä työkyvyttömyydestä. Työpaikkakyvytön ei siis ole täysin työkyvytön, vaan hänen on mahdollista työskennellä sisäilmaltaan puhtaissa ja altisteettomissa tiloissa. (Mäki & Nokela 2014, 36–37; Mäki & Ryyänen 2016, 225.)

Soveltuvia tiloja sisäilmaoireista kärsivälle ei kuitenkaan aina ole tarjolla. Soveltuvien tilojen puuttumisen seurauksena sisäilmasta oireileva tai sairasteleva työntekijä voi pudota työelämän ulkopuolelle. Tällaisessa tilanteessa nykyinen sosiaaliturvajärjestelmä ei ole sisäilmaoireista kärsivän työntekijän turvana. Tämä johtuu merkittävältä osin Kelan kriteereistä, joiden mukaan sisäilmaan liittyvää sairastelua, jota ei ole diagnosoitu esimerkiksi astmaksi, tai työpaikkakyvyttömyyttä ei nähdä työkyvyttömyyden perusteeksi. Näin ollen työntekijä ei ole oikeutettu työkyvyttömyysetuuksiin. (Mäki & Nokela 2014, 38; Mäki & Ryyänen 2016, 215, 225.) Talousvaikeudet ajavat työntekijöitä turvautumaan ulkopuoliseen apuun, kuten puolison taloudelliseen tukeen tai kulutusluottoihin. Toimeentulon ongelmat heikentävät myös sairastuneiden autonomiaa, mikä voi kaventaa työntekijän sosiaalista piiriä ja ajaa jopa syrjäytymiseen. (Mäki & Nokela 2014, 38–40, 42–43.)

Työpaikan sisäilmaongelmat näyttäytyvät työntekijän näkökulmasta vyyhtinä, joka on riski työkyvyn heikkenemiselle, taloudellisille ongelmille sekä erilaisille vaikeuksille sosiaalisessa piirissä. Näyttää siltä, että nämä työpaikan sisäilmaongelmista aiheutuvat seuraukset jäävät työntekijöiden itsensä kannettavaksi. Tämä ajaa pohtimaan vastuuta työpaikkojen sisäilmaongelmista ja sitä, mille tahoille vastuu jakautuu.

2.4 Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijat

Tyypillisesti työelämässä vastuun on katsottu jakautuvan työntekijän ja työnantajan välille, mutta hyvinvointivaltion muutoksen myötä erityisesti työnantajan vastuut ovat kaventuneet laajan huoltovelvollisuuden ajoista (Julkunen 2006a, 129–130). Lisäksi sisäilmaongelmat tuovat poikkeuksen työelämän perinteisiin haasteisiin, sillä ne koskettavat laajasti myös muita toimijatahoja kuin työntekijöitä ja työnantajaa.

Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuita voidaan hahmottaa niihin liittyvän lainsäädännön ja ohjeistusten perusteella. Keskeiset työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyvät lait ovat Terveysturvallisuuslaki (TSL 1994/763), Maankäyttö- ja rakennuslaki (MRL 1999/132), Työterveyshuoltolaki (2001/1383), Työturvallisuuslaki (TTL 2002/738) sekä Laki työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta (TSValL 2006/44). Lakien pohjalta on laadittu tarkempia toimintaohjeita vastuutoimijoille esimerkiksi Kuntaliiton (2010), sosiaali- ja terveysministeriön (STM 2016) sekä Työterveyslaitoksen (Lappalainen ym. 2017; Latvala ym. 2017) antamissa ohjeistuksissa. Lisäksi terveydenhuollon toimintaa varten on laadittu tarkemmat ohjeet Majvik II -suosituksessa (2007) ja Käypä hoito -suosituksessa (Kosteus- ja homevaurioista oireileva potilas 2017), jotka ohjaavat kosteus- ja homevaurioihin liittyvien oireiden selvittelyä.

Lainsäädännön ja ohjeistusten perusteella vastuu työpaikkojen sisäilmaongelmista jakautuu työntekijälle, esimiehelle, työnantajalle, kiinteistön omistajalle, rakennuksen rakennuttajalle ja rakennusvalvonnalle, työterveyshuollolle, työsuojelulle sekä työsuojelu- ja terveysturvallisuusviranomaisille. Lisäksi muulla terveydenhuollolla on vastuunsa, mutta sen tarkastelu on rajattu tässä tutkimuksessa ulkopuolelle siksi, että työntekijöiden työterveyteen liittyviä asioita käsitellään ensisijaisesti työterveyshuollon vastaanotolla (Lappalainen ym. 2017, 22).

Työpaikan sisäilmaongelmien toimijoiden vastuita voidaan tarkastella prosessinäkökulmasta jakaen vastuut sisäilmaongelman ennaltaehkäisyyn, sisäilmaongelman selvittelyyn sekä sisäilmaongelman ja sen aiheuttamien oireiden hoitamiseen (ks. Taulukko 1; Taulukko 2;

Taulukko 3). Vastuita voidaan jaotella myös toisin ja osin toimijoiden vastuut jakautuvat useisiin vaiheisiin. Seuraavan esityksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole toimia yksityiskohtaisena selvityksenä eri vastuutoimijoiden vastuista, vaan antaa yleiskuva siitä, millaisia vastuita työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyy ja, mille tahoille ne jakautuvat.

Työpaikkojen sisäilmaongelmien ensimmäisessä eli ennaltaehkäisyn vaiheessa vastuut liittyvät tilojen asianmukaiseen käyttöön sekä rakennuksen kunnosta huolehtimiseen sen elinkaaren eri vaiheissa (Taulukko 1). Tällöin työntekijän ja esimiehen vastuulla on käyttää tiloja tarkoituksenmukaisesti noudattaen tiloihin liittyviä ohjeistuksia (TTL 2002/738, 19§; Lappalainen ym. 2017, 18). Laajemmin työtilojen terveellisyydestä ja työpaikkarakennuksen asianmukaisesta kunnosta huolehtivat kiinteistön rakennusvaiheessa rakentaja ja rakennusvalvonta ja kiinteistön valmistuttua kiinteistön omistaja ja työnantaja (MRL 1999/132, 166§; TTL 2002/738, 8§; Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 2014/41). Lisäksi työnantajan vastuulla on huolehtia sisäilmaongelman ilmoitus- ja ratkaisumenetelmien olemassaolosta työpaikalla ja niistä tiedottamisesta (Lappalainen ym. 2017, 17). Työympäristön terveellisyydestä huolehtivat myös työterveyshuolto tiedonantovastuullaan sekä työsuojelu ja työ- ja terveydensuojeluviranomaiset työympäristön arvioinnilla ja valvonnalla (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 18§; TSValL 2006/44, 26§; STM 2016, 5).

TAULUKKO 1. Sisäilmaongelmien ennaltaehkäisyn vastuunjako.

TOIMIJA	KESKEISIMMÄT VASTUUT
Työntekijä	<ul style="list-style-type: none"> • tilojen tarkoituksenmukainen käyttö • tiloihin liittyvien ohjeiden noudattaminen (TTL 2002/738, 19§; Lappalainen ym. 2017, 18)
Esimies	<ul style="list-style-type: none"> • tilojen tarkoituksenmukainen käyttö • tiloihin liittyvien ohjeiden noudattaminen (TTL 2002/738, 19§; Lappalainen ym. 2017, 18)
Työnantaja	<ul style="list-style-type: none"> • terveellisen työympäristön turvaaminen (TTL 2002/738, 8§) • haittailmoitusmenettelyiden ja toimintamallien laatiminen ongelmanratkaisua varten sekä niistä tiedottaminen (Lappalainen ym. 2017, 17)
Kiinteistön omistaja	<ul style="list-style-type: none"> • rakennuksen asianmukainen kunto ja ylläpito (MRL 1999/132, 166§)

TAULUKKO 1. Sisäilmaongelmien ennaltaehkäisyn vastuunjako (jatkuu edelliseltä sivulta).

Rakennuttaja ja rakennusvalvonta	<ul style="list-style-type: none"> • asianmukainen rakentaminen ja valvonta muun muassa rakennushankkeen huolehtimisvelvoitteen, rakennusluvan ja rakennuttajavalvonnan mukaisesti (Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 2014/41)
Työterveyshuolto	<ul style="list-style-type: none"> • tiedonantovelvollisuus työnantajalle ja työsuojelulle työympäristön terveellisyiden kehittämiseksi salassapitovelvollisuuden puitteissa (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 18§)
Työsuojelu	<ul style="list-style-type: none"> • työympäristön terveellisyiden ja turvallisuuden valvonta (TSValL 2006/44, 26§; Kuntaliitto 2010, 13)
Työ- ja terveydensuojeluviranomaiset	<ul style="list-style-type: none"> • kokonaisvaltainen työympäristön terveellisyiden arviointi ja valvonta (STM 2016, 5)

Jos sisäilmaongelmien ennaltaehkäisyn vaihe epäonnistuu ja syystä tai toisesta työympäristössä aletaan epäillä sisäilmaongelmaa, alkaa sisäilmaongelmien selvittelyn vaihe. Ennaltaehkäisyn vaiheesta poiketen selvittelyvaiheessa vastuut laajenevat rakennuksen lisäksi myös työntekijän terveyttä ja hänen oireitaan koskeviin vastuisiin (Taulukko 2). Työtilojen haittoja koskeva ilmoitusvelvollisuus kuuluu työntekijän vastuulle, ja ilmoituksen perusteella esimiehen vastuulla on laatia haittailmoitus sisäilmaongelman selvittelyn käynnistämiseksi (TTL 2002/738, 19§; Lappalainen ym. 2017, 15, 18). Sisäilmaongelman syiden selvittelystä vastaavat työnantaja ja kiinteistön omistaja, ja sisäilmahaitan terveydellisen merkityksen arviointi kuuluu rakennusterveysasiantuntijan sekä työterveyshuollon vastuulle (MRL 1999/132, 166§; Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§; TTL 2002/738, 23§; Laki terveydensuojelulain muuttamisesta 2014/1237, 49§).

Sisäilmaongelman selvittelyvaiheessa rakennukseen liittyvät vastuut jakautuvat siis usealle taholle, kun taas suoraan terveyttä koskevat vastuut kuuluvat lähinnä työterveyshuollolle ja työntekijälle. Työntekijöiden terveydentilan selvittämisvastuu on työterveyshuollolla, ja työntekijällä on velvollisuus osallistua työterveyshuollon tutkimuksiin (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12–13§). Lisäksi selvitysvaiheessa kokonaisvaltainen tilanteen edistämistä kuuluu työsuojelulle sekä työ- ja terveydensuojeluviranomaisille (TSValL 2006/44, 26§; STM 2016, 5–7).

TAULUKKO 2. Sisäilmaongelmien selvittelyn vastuunjako.

TOIMIJA	KESKEISIMMÄT VASTUUT
Työntekijä	<ul style="list-style-type: none"> • ilmoitusvelvollisuus työympäristön haitoista ja puutteista (TTL 2002/738, 19§; Lappalainen ym. 2017, 18) • velvollisuus osallistua työterveydenhuollon tutkimuksiin (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 13§)
Esimies	<ul style="list-style-type: none"> • tiloja koskevan häiritsemisen laadittaminen koskien havaittua työympäristön puutetta tai ongelmaa (Kuntaliitto 2010, 14; Lappalainen ym. 2017, 15) • työskentelyn ja työhyvinvoinnin varmistaminen (Salonen ym. 2014, 33)
Työnantaja	<ul style="list-style-type: none"> • sisäilmaongelmien syiden ja rakennuksen kunnan selvittäminen (TTL 2002/738, 23§; Lappalainen ym. 2017, 17)
Kiinteistön omistaja	<ul style="list-style-type: none"> • sisäilmaongelmien syiden selvittely (MRL 1999/132, 166§; Lappalainen ym. 2017, 15, 18) • kunnilla ja valtion virastoilla sitova vastuu rakennusta koskevien tietojen luovuttamisesta valvontaviranomaisille (Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 2009/1589, 205§)
Rakennuttaja ja rakennusvalvonta	<ul style="list-style-type: none"> • rakennusterveysasiantuntijan vastuu altistumisolosuhteiden ja työympäristöhaitan terveydellisen merkityksen arvioinnista rakennusteknisestä näkökulmasta (Laki terveydensuojelulain muuttamisesta 2014/1237, 49§; Latvala ym. 2017, 28, 30–31)
Työterveyshuolto	<ul style="list-style-type: none"> • työntekijän terveydentilan tutkiminen tarvittaessa yhteistyössä muun terveydenhuollon kanssa • osallistuminen työympäristöhaitan terveydellisen merkityksen arviointiin, jonka perusteella voidaan antaa lausuntoja ja toimenpidesuosituksia koskien työympäristöhaittaa (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§; Lappalainen ym. 2017, 21–22) • työympäristössä koetun oireilun selvittäminen ryhmätasolla esimerkiksi oirekyselyiden avulla (Latvala ym. 2017, 17)
Työsuojelu	<ul style="list-style-type: none"> • sisäilmaongelman selvittelyn edistäminen (TSValL 2006/44, 26§; Kuntaliitto 2010, 13)
Työ- ja terveydensuojeluviranomaiset	<ul style="list-style-type: none"> • sisäilmaongelmaan liittyvän tilanteen ja työnantajan toiminnan selvittely (TSL 1994/763; TSValL 2006/44; STM 2016, 5–7)

Kun sisäilmaongelma, sen syyt ja aiheutuneet oireet ovat selvillä, alkaa ongelman hoitamisen vaihe. Selvittelyvaiheen tapaan ongelman hoitamisessa vastuut kytkeytyvät sekä rakennukseen että työntekijän terveyteen. Hoitamisen vaihe ei kata vain ongelmien tai oireiden poistamista, vaan siihen kuuluu myös toimenpiteiden arviointia ja seuranta. (Taulukko 3.) Vastuu sisäilmaongelman korjaamisesta kuuluu työnantajalle tai kiinteistön omistajalle riippuen ongelman sijainnista työtiloissa (TTL 2002/738, 8§; Laki terveydensuojelulain muuttamisesta

2014/1237, 27§). Jos rakennuksen korjaustyöt ovat luvanvaraisia muutos- tai korjaustöitä, niiden arvioiminen ja valvonta ovat rakennusvalvonnan vastuulla (MRL 1999/132; Lappalainen ym. 2017, 23). Sisäilmaongelmatilanteissa arvioidaan myös työtilojen jatkokäyttöä, ja päätös työtilojen käytöstä kuuluu pääosin työnantajan vastuulle, mutta myös esimerkiksi esimies osallistuu päätöksentekoon (Kuntaliitto 2010, 13–14).

TAULUKKO 3. Sisäilmaongelman ja sen aiheuttamien oireiden hoitamisen vastuunjako.

TOIMIJA	KESKEISIMMÄT VASTUUT
Työntekijä	<ul style="list-style-type: none"> sisäilmaongelmaan liittyvien toimenpideohjeiden noudattaminen (TTL 2002/738,19§; Lappalainen ym. 2017, 18)
Esimies	<ul style="list-style-type: none"> päätöksentekoon osallistuminen koskien työtilojen käyttöä (Kuntaliitto 2010, 14)
Työnantaja	<ul style="list-style-type: none"> terveyshaittaa aiheuttavien vaaratekijöiden poistaminen tai muut tarvittavat toimenpiteet (esim. väistötilojen järjestäminen) työympäristön terveellisyys turvaamiseksi, jos haittatekijän poistaminen ei ole mahdollista (TTL 2002/738, 8§; Kuntaliitto 2010, 13; Lappalainen ym. 2017, 17) tiedonantovelvollisuus työterveyshuollolle (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 15§) toimenpiteiden koordinoituvastuu (TTL2002/738, 8§, 17§; Lappalainen ym. 2017, 17)
Kiinteistön omistaja	<ul style="list-style-type: none"> havaittujen ongelmien poistaminen ja korjausten toteuttaminen asianmukaisesti (Laki terveydensuojelulain muuttamisesta 2014/1237, 27§; Lappalainen ym. 2017, 23)
Rakennuttaja ja rakennusvalvonta	<ul style="list-style-type: none"> luvanvaraisten rakennuksen korjaus- ja muutostöiden arvioiminen ja valvonta (MRL 1999/132; Lappalainen ym. 2017, 23)
Työterveyshuolto	<ul style="list-style-type: none"> rakennusta koskevien toimenpiteiden jälkiseuranta esimerkiksi oirekyselyiden avulla (Lappalainen ym. 2017, 22; Latvala ym. 2017, 39) työntekijän työssä selviytymisen tukeminen ja oireiden hoito (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§; Latvala ym. 2017, 52)
Työsuojelu	<ul style="list-style-type: none"> toimenpiteiden edistäminen (TSValL 2006/44, 26§; Kuntaliitto 2010, 13)
Työ- ja terveydensuojeluviranomaiset	<ul style="list-style-type: none"> työnantajan ja kiinteistön omistajan velvoittaminen toimenpiteisiin haitan poistamiseksi (TSL 1994/763, 27§; TSValL 2006/44, 15§) toimenpiteiden riittävyys arviointi ja valvonta (TSValL 2006/44, 15§; STM 2016, 8) yhteistyöneuvotteluiden edistäminen pitkittyneissä sisäilmaongelmatilanteissa (Lappalainen ym. 2017, 19)

Hoitamisvaiheessa työntekijän vastuulla on noudattaa saamiaan toimenpideohjeita liittyen sisäilmaongelmaan, ja työterveyshuollon vastuulla on tukea oireilevan työntekijän työkykyä ja hoitaa hänen oireitaan (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§; TTL 2002/738, 19§). Työterveyshuolto osallistuu myös työtiloja koskevien toimenpiteiden jälkiseurantaan (Lappalainen ym. 2017, 22; Latvala ym. 2017, 39). Työsuojelun ja työ- ja terveydensuojeluviranomaisten vastuulla on selvittelyvaiheen tapaan edistää tilanteen ratkaisua myös sisäilmaongelman hoitamisvaiheessa (TSValL 2006/44). Viranomaistahojen vastuu kuitenkin laajenee hoitamisvaiheessa, jolloin sen vastuulla on tarvittaessa veloittaa työnantajaa ja kiinteistön omistajaa toimenpiteisiin sekä arvioida ja valvoa toimenpiteiden riittävyttä (TSValL 2006/44; Lappalainen ym. 2017, 19).

Kaikkiaan vastuiden tarkastelusta on huomattava se, että terveyteen liittyvät vastuut jakautuvat ensisijaisesti työntekijälle ja työterveyshuollolle, kun taas keskeiset rakennusta koskevat vastuut kuuluvat työnantajalle, kiinteistön omistajalle sekä rakennuttajalle ja rakennusvalvonnalle. Kaikissa sisäilmaongelmaan liittyvissä vaiheissa korostetaan myös kaikkien toimijoiden välistä viestintää ja yhteistyötä, sillä yhden tahon toiminta ei riitä ratkaisemaan monitahoisia sisäilmaongelmia (esim. Lappalainen ym. 2017).

2.4.1 Vastuutoimijoiden yhteistyö ja haasteet

Yhteistyön toimivuuden kannalta on olennaista, että jokaisella toimijalla on myös yhteistyöhön ennalta sovitut, selkeät roolit ja vastuut (Lappalainen ym. 2017, 17). Edellä kuvattu lainsäädäntö ja ohjeistukset antavat pohjan vastuutoimijoiden yhteistyölle, mutta usein käytännön yhteistyön toimintamallina toimii sisäilmaryhmä. Sisäilmaryhmässä eri vastuutoimijat sopivat yhteistyöstä ja vastuista sekä suunnittelevat ja koordinoivat sisäilmaongelmien ratkaisua. Sisäilmaryhmän tehtävänä on myös arvioida tehtyjen toimenpiteiden vaikuttavuutta sekä huolehtia eri osapuolille tapahtuvasta viestinnästä ongelmanratkaisuprosessin tiimoilta. (Lappalainen ym. 2017, 4.) Esimerkiksi Ulla-Maija Hellgrenin (2012, 73) tutkimuksessa onnistunut sisäilmaryhmätoiminta osoittautui keskeiseksi tiedonkulun edistäjäksi sisäilmaongelmien ratkaisussa.

Sisäilmaryhmätoiminta antaa siis parhaimmillaan selkeän käsityksen kaikille vastuutoimijoille sisäilmaongelman aiheuttamasta haitasta, sen ratkaisemiseksi tehtävistä toimenpiteistä ja niiden onnistumisen arvioinnista. Sisäilmaryhmien todellisesta toimivuudesta, tehokkuudesta tai vaikuttavuudesta ei ole kuitenkaan tehty kattavia tutkimuksia Suomessa tai ulkomailla (Putus 2017, 75). Lisäksi sisäilmaryhmätoimintaan on todettu liittyvän haasteita. Haasteet kumpuavat siitä, että sisäilmaryhmien toiminnasta ei ole säädetty laissa eikä niiden toimivaltuuksia ole määritelty Työterveyslaitoksen suosituksista huolimatta (TTL 2002/738; Putus 2017, 75). Näin ollen sisäilmaryhmällä ei ole virallista päätösvaltaa ja sen kokoaminen perustuu vastuutoimijoiden tekemään tarpeellisuuden arviointiin (Kuntaliitto 2010, 11–12). Sisäilmaryhmän perustamisveloitteen ja toimivallan puuttuminen heijastuu myös ryhmien toimintaan. Esimerkiksi vain noin puolella kunnista on toiminnassa olevia sisäilmaryhmiä joko kuntatasolla tai rakennuskohtaisena (Putus 2017, 75).

Sisäilmaryhmän tai muiden yhteistyön toimintamallien puuttuminen voi johtaa siihen, että vastuutoimijat käsittelevät sisäilmaongelmaa vain omalla tahollaan, jolloin kokonaisvastuu ja sisäilmaongelman moninaisuus jäävät huomiotta (Korpi & Pipatti 2019, 24–25). Yhteistyöstä sopimisen lisäksi vastuutoimijoiden toiminnan haasteena on se, että niiden sisäilma-asiantuntemus on puutteellista. Sisäilma-asiantuntemuksen puutetta voi esiintyä esimerkiksi kiinteistön omistajan, mutta myös lääkäreiden keskuudessa, jolloin toimenpiteiden kiireellisyyttä ei osata arvioida riittävän hyvin (Pekkanen & Lampi 2015, 1753–1754; Korpi & Pipatti 2019, 24–25). Jos toimijoille on muodostunut erilaisia näkemyksiä sisäilmaongelmista, yhteisten ratkaisukeinojen löytäminen on vaikeaa (Korpi & Pipatti 2019, 24–25).

Sisäilma-asiantuntemuksen puutetta ei helpota se, että sisäilmahaitan terveydellisen merkityksen arviointiin eikä sisäilman mikrobimittausten tulkintaan ole yhtenäisiä periaatteita (Reijula ym. 2012, 107; Pekkanen ym. 2016, 2943). Lisäksi terveydenhuollon toimintaa kosteus- ja homevaurioiden selvittelyssä linjaavissa Majvik II -suosituksessa (2007) ja Käypä hoito -suosituksessa (Kosteus- ja homevaurioista oireileva potilas 2017) on keskinäistä ristiriitaa kosteus- ja homevaurioiden syy-yhteyksistä terveyshaittojen syntyyn. Tällöin sisäilmaoireiden hoito voi riippua lääkärin perehtyneisyydestä sisäilmaongelmiin ja hänen tulkinnoistaan koskien ohjeistuksia.

Sisäilma-asiantuntemuksen sekä arviointikriteerien ja ohjeistusten puutteet muodostavat erilaisia toimintatapoja sisäilmaongelmatilanteissa eri alueiden ja toimialojen välille (Pekkanen & Lampi 2015, 1753–1754). Toisistaan poikkeavat toimintatavat eivät koske vain terveydenhuollon henkilökuntaa, vaan myös muita toimijoita. Esimerkiksi terveydensuojeluviranomaisten rakennusten valvontaa koskevissa kirjauskäytännöissä on havaittu puutteita ja toisistaan poikkeavia tapoja, jolloin valvontatietojärjestelmät eivät myöskään tarjoa luotettavaa tietoa ongelmien todellisesta tilanteesta ja laajuudesta (Salmela ym. 2019, 5).

Lisäksi valtioneuvoston selvityksen (Hyvärinen ym. 2017, 71) mukaan vain kolmanneksella kunnista on sisäilmaongelmaan liittyvä ohjeistus tai yhtenäiset periaatteet, joiden mukaan jatkotoimenpiteet ja niiden kiireellisyys määritellään. Toisella kolmanneksella kunnista ei ole lainkaan vastaavia ohjeita ja prosesseja selkeästi määriteltynä (emt). Myös esimerkiksi koulujen sisäilmaongelmien hallinnassa on todettu selkeiden toimintaohjeiden puuttumista, työnjaon epäselvyyksiä sekä viestintäongelmia vastuutoimijoiden välillä (Hyvärinen ym. 2017, 22; THL 2018, 37–38).

Vastuutoimijoiden oman toiminnan ja yhteistyön ongelmat sekä yhteisten pelisääntöjen puuttuminen voivat johtaa sisäilmaongelman pallotteluun ja vastuun siirtämiseen muiden tahojen hoidettavaksi (Korpi & Pipatti 2019, 24–25). Tällöin työntekijällä nähdään olevan vastuu aktiivisemman roolin ottamisesta sisäilmaongelman ratkaisemisesta työpaikalla (Hellgren 2012, 73). Toisaalta vastuun ongelmat heijastuvat myös työntekijöiden näkemykseen vastuun toimivuudesta, jolloin työntekijät kokevat, että toiminta sisäilmaongelmatilanteissa ei ole avointa ja vastuutoimijoihin ei luoteta (Korpi & Pipatti 2019, 24–25).

Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta ja vastuutoimijoiden toiminnasta ei kuitenkaan aiemman tutkimuksen perusteella voida tehdä kattavia johtopäätöksiä. Vastuuta on lähinnä vain sivuttu erilaisissa tutkimuksissa ja selvityksissä sisäilmaongelmien aiheuttamien seurausten näkökulmasta, jolloin vastuu on kytketty rakennusten korjauksen ja ongelmanratkaisun lisäksi talouteen, terveyteen ja yksilön kokemiin seurauksiin esimerkiksi sosiaalisesta näkökulmasta. Vastuusta puhutaan paljon, mutta se, miten vastuu lopulta muotoutuu, jää aiemmissa vastuun

tarkasteluissa syrjään. Tämän vuoksi tässä tutkimuksessa tarkastellaan työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuun rakentumista ja vastuutoimijoiden asemoitumista työntekijöiden haastattelupuheessa. Lisäksi edellä läpikäyty vastuutoimijoiden tarkastelu herättää kysymyksiä esimerkiksi vastuun sitovuudesta ja siitä, milloin jokin taho voidaan asettaa vastuuseen. Näihin kysymyksiin vastaan seuraavassa luvussa, jossa avataan vastuun käsitettä ja vastuun erilaisia muotoja yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta.

3 VASTUUN MONINAISUUS

Pohdinta vastuusta kuuluu sosiaaliseen toimintaan, koska se kytkeytyy lähes kaikkiin ihmisten tekoihin tai tekemättä jättämissiin. Vastuu käsitteenä ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, ja siksi sitä on syytä määritellä. Vastuun ja sen ulottuvuuksien ymmärtäminen auttaa myös hahmottamaan eri vastuutoimijoiden toimintaa sekä sitä, millaisia ongelmia vastuun ottamiseen tai sen välttämiseen liittyy. Lisäksi vastuu kuuluu yhteiskuntapolitiikan peruskysymyksiin pohdittaessa yhteiskunnan toiminnan rakentumista. (Harisalo & Miettinen 1995, 22, 26–27.) Vastuu yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä ajankohtaistuu usein sosiaalisissa ja taloudellisissa kriiseissä, minkä myötä vastuusta keskustellaan nyky-yhteiskunnassa esimerkiksi julkisen talouden haasteiden, ilmastonmuutoksen, globalisaation ja monimutkaistuvien sosiaalisten ongelmien myötä (Julkunen 2006a, 9–10).

Tässä luvussa käsitellään ja käsitteellistetään vastuuta sekä pohditaan sen saamia ulottuvuuksia. Luku alkaa vastuun käsitteen ja sen määrittymisen esittelystä, minkä myötä edetään vastuun hahmottamiseen perinteisten vastuun muotojen eli yksilön ja yhteiskunnan vastuun sekä yhteisvastuun kautta. Perinteinen käsitys vastuusta on kuitenkin joutunut murrokseen, minkä seurauksia hahmotetaan luvun lopuksi vastuullistamisen ja sen mekanismien kautta.

3.1 Vastuu käsitteenä

Vastuu (engl. responsibility) käsitteenä on hyvin monimutkainen, sillä se on monikerroksinen ja sitä voidaan tulkita eri tavoin (Giddens 1999, 8). Tavallisesti käsite ymmärretään niin, että ”vastuu on jonkun tahon määrätynlaista vastuuta jollekin toiselle taholle jonkin asian tai sisällön suhteen” (Anttiroiko 2004, 22). Määrittely on melko ympäröivä, mutta se avaa vastuun luonteen lisäksi sitä, että vastuu määrittelee toimijan suhdetta esimerkiksi erilaisiin hyödykkeisiin, ilmiöihin ja toisiin toimijoihin, jotka usein kytkeytyvät toisiinsa. Tätä voidaan havainnollistaa esimerkiksi työpaikan sisäilmaongelmien ennaltaehkäisyn vaiheesta: työterveyshuolto on normatiivisessa vastuussa työnantajalle antamaan tietoja työympäristön terveellisyden kehittämiseksi (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 18§).

Yleensä vastuun katsotaan määräytyvän toimintaan liittyvän syy-seuraussuhteen perusteella tai, kun toimija on tapahtuman tai teon alullepanija (Giddens 1999, 8). Näin ollen vastuusta voidaan erottaa kaksi näkökulmaa, joista ensimmäinen liittyy menneisiin tapahtumiin ja toinen tuleviin tapahtumiin. Tyypillisesti vastuu menneistä tapahtumista määrittyy toiminnasta ja siitä seuranneesta vahingosta. Tällöin vastuun taustalla on tietoinen väärin toimiminen toista kohtaan tai omat vapaat valinnat ja niiden haitalliset seuraukset, joiden kustannusten säilyttäminen toisen vastuulle olisi epäoikeudenmukaista. Tulevien tapahtumien näkökulmasta vastuu edellyttää puolestaan toimijan velvollisuutta huolehtia jonkin tulevan asian järjestämisestä. (Laitinen & Eskelinen 2010, 44–45.)

Vastuun menneet ja tulevat näkökulmat eivät kuitenkaan avaa sitä, miten vastuu käytännössä määrittyy. Ari-Veikko Anttiroikon (2004, 23–24) mukaan vastuu voidaan määrittää yhteisöllisesti, teknisesti tai moraalisesti. Ensinnäkin vastuun yhteisöllisellä määrittelyllä viitataan sosiaalisessa kanssakäymisessä tehtyyn vastuun määrittelyyn (emt). Tällöin yhteisön jäsenet määrittelevät vastuuta muun muassa omien arvojensa ja käsitystensä sekä yhteiskunnan arvojen, asenteiden, tapojen, normien ja etiikan pohjalta (Anttiroiko 2004, 21–24; Ahola-Launonen 2018, 222). Vastuun määrittelyprosessi vaikuttaa siihen, millaista vastuunjakoa pidetään esimerkiksi oikeudenmukaisena (Ahola-Launonen 2018, 222). Yhteisöllisessä vastuun määrittelyssä vastuu muotoutuu aina kontekstinsa muokkaamana eli sitä voidaan pitää sosiaalisena konstruktiona (Anttiroiko 2004, 22).

Toiseksi vastuun teknisellä määrittelyllä viitataan normien perusteella määräytyvään vastuuseen tietystä teosta tai tapahtumasta (Anttiroiko 2004, 24). Vastuu voi näin ollen määräytyä esimerkiksi säädösten, aseman tai sitoumuksen perusteella (Anttiroiko 2004, 24; Kotimaisten kielten keskus 2018), mistä tässä tutkimuksessa käytetään termiä normatiivinen vastuu. Tyypillisesti normeilla ja normatiivisella vastuulla viitataan lainsäädännön määrittämiin vastuisiin, mutta kyseistä vastuupohdintaa voidaan käydä esimerkiksi myös taloudellisen kestävyuden ja priorisoinnin näkökulmasta (Julkunen 2006a, 9; Julkunen 2006b, 534–535). Tämä ilmentää sitä, että vastuun normit eivät ole yksiselitteisiä, vaan ne voivat muodostua sosiaalisessa vuorovaikutuksessa syntyneiden käsitysten ja neuvottelujen pohjalta. Voidaan siis

katsoa, että vastuun tekninen määrittely kytkeytyy läheisesti myös yhteisölliseen vastuun määrittelyyn.

Kolmanneksi vastuun moraalisisella määrittelyllä viitataan tekojen arvioimiseen sen mukaan, minkä käsitetään olevan oikein tai väärin sekä hyvää ja pahaa (Anttiroiko 2004, 24). Tällöin kyse on moraalisisesta vastuusta ja sitä kannetaan noudattamalla eettisiä periaatteita (Giddens 1999, 8). Moraalinen vastuu on myös jokseenkin intuitiivista, koska se liittyy tietoisuuteen tai tunteeseen vastuusta toimijana, vaikka vastuuta ei olisi tarkemmin määritelty (Laitinen & Eskelinen 2010, 43). Tavallisesti moraalisen vastuun lankeaminen edellyttää, että toimijan katsotaan olevan tietoinen tekojen tai tekemättä jättämisen seurauksista sekä kykyä arvioida näitä seurauksia (Anttiroiko 2004, 25). Esimerkiksi arviointikyky voidaan katsoa olevan heikentynyt nuoren iän takia, jolloin toimijaa ei voida pitää moraalisisesti vastuussa teosta tai tekemättä jättämisestä (Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47). Toimijan tietoisuutta ja arviointikykyä arvioidaan usein toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa, jolloin myös moraalinen vastuu liittyy yhteisölliseen vastuun määrittelyyn.

Toisaalta myös yhteisöllinen vastuun määrittely voi tapahtua jo aiemmin määritettyjen normien ja moraalisten käsitysten muokkaamana, jolloin yhteisöllistä vastuun määrittelyä ei voida pitää hallitsevampana suhteessa tekniseen tai moraaliseen vastuun määrittelyyn. Hallitsevuuden sijaan tämä pikemminkin kuvaa vastuun monikerroksisuutta ja sitä, miten vastuun määrittelytavat kietoutuvat toinen toisiinsa. Määrittelytapojen limittyminen voi myös joissain tapauksissa hämärtää vastuuta, mutta tässä tutkimuksessa vastuun määrittely yhteisöllisesti, teknisesti ja moraalisisesti on kuitenkin valittu vastuun tarkastelun lähtökohdaksi. Siksi on syytä pitää mielessä edellä kuvatut määrittelysten heikkoudet ja huomattava myös se, että tämä ei ole ainoa tapa katsoa vastuuta. Näiden syiden takia vastuun kartoitusta laajennetaan seuraavaksi perinteisiin vastuun muotoihin.

3.2 Perinteiset vastuun muodot

Perinteisten vastuun muotojen katsotaan jakautuvan yksilön ja yhteiskunnan vastuisiin sekä yhteisvastuuseen (esim. Julkunen 2006a; Laitinen & Eskelinen 2010). Kuten vastuun

käsitelmäärittelystä ilmeni, yksiselitteisiä määritelmiä myöskään yksilön, yhteiskunnan ja yhteisöjen vastuulle on hankala muodostaa. Siksi seuraavassa vastuumuotojen tarkastelussa keskitytään vastuumuotojen määrittelyprosessiin ja siihen vaikuttaviin tekijöihin.

3.2.1 Yksilön vastuu

Yksilön vastuu voidaan määritellä yksittäisen ihmisen vastuuksi, joka määräytyy hänen toimintansa aiotuista ja odotetuista seurauksista. Tällöin vastuu lankeaa yksilön kannettavaksi, kun teko tai sen seuraukset ovat aiotusti tai odotetusti huolimattomia tai riskialttiita yksilöä tai muita toimijoita kohtaan tai ne tuottavat muuta vahinkoa toisille. (Laitinen & Eskelinen 2010, 47.) Yksilön vastuu ei siis ole vain vastuuta itseä kohtaan, vaan se voi olla myös sosiaalista vastuuta muita ihmisiä, yhteisöä ja yhteiskuntaa kohtaan (Holm 2017, 17). Sosiaalisen vastuun kohdalla yksilö joutuu pohtimaan, mikä on oma moraalinen vastuu ja velvollisuus muita kohtaan sekä, mitä voin odottaa muilta (Julkunen 2006a, 24; Hänninen 2017b, 100). Yksilön vastuu voi olla myös kaksisuuntaista. Tällöin toimija on vastuussa toisille yksittäisille ihmisille, mutta myös ylemmälle tasolle esimerkiksi johdolle tai laajemmalle yhteisölle (Juhila ym. 2017a, 4).

Yksilön vastuu on korostunut erityisesti individualismin nousun myötä. Tämän seurauksena on katsottu, että yksilöllä on vapaus tehdä valintoja, ja vapaista valinnoista hänen on myös kannettava vastuunsa (Ahola-Launonen 2018, 223). Vapaista valinnoista seuraavaa yksilön vastuuta perustellaan usein sillä, että on epäoikeudenmukaista siirtää vastuu muiden kannettavaksi, kun yksilö on voinut tehdä valinnan ilman rajoitteita ja omasta tahdostaan (Wolff & De-Shalit 2007, 78–79; Laitinen & Eskelinen 2010, 47). Lähtökohtaisesti voidaan siis ajatella, että yksilön on kannettava vastuu kaikista toimintansa aiheuttamista haitallisista seurauksista (Harisalo & Miettinen 1995, 23).

Yksilön vastuulle voidaan tehdä rajauksia vapaista valinnoista huolimatta. Todellisuudessa yksilöt tekevät valintoja olosuhteissa, joihin yksilöllä ei ole täyttä vaikutusmahdollisuutta (Hänninen 2017a, 17). Yksilöillä on erilaiset lähtökohdat elämäänsä johtuen vaikkapa perheen sosioekonomisesta asemasta ja yksilöiden biologisista tekijöistä (Ahola-Launonen 2018, 227). Lisäksi arkipäiväinen elämä, kuten toimeentulo ja erilaiset sattumukset, vaikuttavat muun

muassa yksilön materiaalisiin ja henkisiin voimavaroihin (Wolff & De-Shalit 2007, 79; Ahola-Launonen 2018, 227). Nämä tekijät voivat heikentää yksilön toimintaedellytyksiä ja valinnanvapautta, jolloin on kohtuullista, että yksilö ei ole vastuussa sellaisista asioista, joihin hänellä ei ole kontrollia tai vaikutusvaltaa (Wolff & De-Shalit 2007, 79; Laitinen & Eskelinen 2010, 48).

Yksilön vastuun laajuutta voidaan arvioida myös yksilön toiminnan moitteettomuuden, sen sisältämien riskien ja niiden hallinnan näkökulmasta. Yksilön toimintaa voidaan pitää moitteettomana, kun hän on varautunut riittävällä tavalla toiminnan mahdollisiin seurauksiin esimerkiksi turvatoimin, mutta vahinko on sattunut siitä huolimatta. Yksilön toimintaan ei siis liity tahallista huolimattomuutta, puutetta tai laiminlyöntiä, vaan vahinko on sattuman seurausta, jolloin yksilöä ei voi teknisesti tai moraalisesti syyttää tapahtuneesta. Yksilön toiminnan moitteettomuus ei kuitenkaan automaattisesti vapauta häntä vastuusta, jos toimintaan on liittynyt ennakoituja riskejä. Tällöin riskien toteutuminen ja niistä seuraava vahinko langettavat vastuun yksilön kannettavaksi, vaikka hän on pyrkinyt ennakoimaan riskejä varotoimenpitein ja toimimaan sikäli moitteettomasti. (Laitinen & Eskelinen 2010, 46.)

Vastuun lankeamisen syynä ei siis aina ole vain riskin realisoituminen, vaan myös riskin hallinnan epäonnistuminen (Hall ym. 2017, 128). Kuitenkin tilanteissa, joissa riskipitoinen toiminta ja siitä seurannut vahinko ovat käskyn, toimeksiannon tai toimijan puutteellisen arviointikyvyn seurauksia, yksilöä ei välttämättä voida asettaa vastuuseen tapahtuneesta. Tällöin toisen ihmisen tai tahon vastuulla on arvioida toiminnan seurauksia eikä teon tekijää voida pitää vastuussa tapahtuneesta. Sen sijaan käskyn- tai toimeksiantajan tai kanssaihminen katsotaan välillisesti aiheuttaneen vahingon, jolloin heitä voidaan pitää sijaisvastuussa tapahtuneesta. (Harisalo & Miettinen 1995, 23–24; Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47.)

Yksilön vastuuta arvioidaan aina sosiaalisessa ympäristössä ja sen asettamien normien puitteissa (esim. Giddens 1999; Holm 2017, 86). Nykypäivänä sosiaalinen ympäristö edellyttää yksilöltä vastuullisia valintoja, jotka edistävät ja maksimoivat hänen terveyttään, hyvinvointiaan, turvallisuuttaan ja elämänlaatuaan (Julkunen 2006b, 537; Juhila ym. 2017c, 13). Vastuulliset valinnat ovat hyödyn maksimoinnin lisäksi myös sellaista käyttäytymistä, joka minimoi

henkilökohtaisia riskejä sekä ennakoi mahdollisia vaaratekijöitä (Hall ym. 2017, 128). Työelämässä tämä näyttäytyy esimerkiksi siinä, että yksilöiden oletetaan tekevän rationaalisia valintoja turvatakseen asemansa työmarkkinoilla sekä ennalta ehkäistäkseen työttömyyttä ja siitä seuraavia toimeentulon vaikeuksia (Mascini ym. 2013, 1–2).

Yksilön vastuu oman elämänsä riskeistä ja epäonnistumisista on korostunut nyky-yhteiskunnassa (Julkunen 2006a, 20–22). Yksilön vastuuta eivät siis enää määritä vain tavanomaiset reunaehdot toiminnasta, joka ei ole huolimatonta, puutteellista, laiminlyövää tai toista vahingoittavaa, vaan se, millainen toiminta on vastuullista. Nykyään ei kuitenkaan ole yksinkertaista määritellä sitä, millainen yksilön käyttäytyminen on vastuullista (Julkunen 2006a, 21). Työpaikan sisäilmaongelmat antavat tästä hyvän esimerkin. Yhtäältä työntekijän tulisi sisäilmaongelmista ja mahdollisesta oireilusta huolimatta jatkaa työskentelyä esimerkiksi turvatakseen toimeentulonsa ja kantaakseen vastuunsa työntekijänä. Toisaalta herää kysymys, missä määrin työntekijän on vastuullista työskennellä työtiloissa, jotka aiheuttavat oireita ja sairastelua uhaten näin hänen työkykyään ja terveyttään.

Työpaikkojen sisäilmaongelmia voidaan pitää myös sellaisena asiana, johon yksilöllä ei ole täyttä vaikutusmahdollisuutta eikä se ole täysin vapaiden valintojen tulos (vrt. esim. Hänninen 2017a; Ahola-Launonen 2018). Yhteiskunnassa on siis edelleen sellaisia tilanteita ja tapahtumia, joita ei voida eritellä yhden tietyn henkilön vastuulle, vaan ne ovat enemminkin luonteeltaan yhteiskunnallisia tai sosiaalisia (Laitinen & Eskelinen 2010, 47–48).

3.2.2 Yhteiskunnan vastuu

Perinteisesti hyvinvointivaltiossa yhteiskunnan vastuuta on pidetty merkittävänä, ja se on ollut vahvasti ohjaamassa sosiaalipolitiikan linjoja hyvinvointivaltion rakennuskaudella (Laitinen & Pohjola 2003, 9). Yhteiskunnan vastuusta puhutaan myös julkisena vastuuna, ja yksinkertaisimmillaan yhteiskunnan vastuun käsite kuvaa sitä, että yhteiskunnan tulee olla vastuussa ja kantaa vastuuta (Julkunen 2006b, 535; Hänninen 2017b, 97). Yhteiskunnan vastuu on hyvä erottaa yhteiskuntavastuun käsitteestä, joka taas kuvaa jonkun toimijan vastuuta yhteiskunnalle (Anttiroiko 2004, 22; Julkunen 2006b, 535). Se, mitä yhteiskunnan vastuu

käytännössä on, onkin paljon hankalampi hahmottaa. Eräs syy siihen on se, että yhteiskunnan vastuu näyttytyy usein hajanaisena, sillä se voi jakautua esimerkiksi valtiolle, kunnille, alueille tai viranomaisille (Julkunen 2006b, 535). Seuraavaksi hahmotetaan, mitä tämä hajanaisena näyttytyvä yhteiskunnan vastuu käytännössä on.

Sakari Hännisen (2017b, 97) mukaan yhteiskunnan vastuu voidaan määritellä yhteiskunnan velvollisuudeksi edistää toiminnallaan yhteisesti ja demokraattisesti hyväksytyjen hyvinvointitavoitteiden toteutumista. Hyvinvointitavoitteiden avulla pyritään lisäämään kansalaisten hyvinvointia, ja ne voivat liittyä esimerkiksi kansanterveyteen ja tasa-arvoon. Tavoitteet ovat usein laaja-alaisia, ja siksi yhteiskunnan vastuun käsittämistä pelkästään hyvinvointitavoitteiden toteutumisen edistämiseksi voidaan pitää liian epätarkkana vastuun määrittelyä.

Yhteiskunnan vastuu voidaan tarkentaa yhteiskunnan velvollisuudeksi luoda yksilöille erilaisia toimintaedellytyksiä, jotka tukevat hyvinvointitavoitteiden toteutumista (Ahola-Launonen 2018, 223). Yhteiskunnan vastuulla on siis määrittää myös keinot tavoitteiden saavuttamiseksi (Hänninen 2017b, 97). Tällöin yhteiskunnan vastuulla on tarjota yksilöille resursseja sekä poistaa toimintaa rajoittavia rakenteellisia esteitä (Lehto 2003, 27; Raitakari & Günther 2017, 88). Toimintaedellytyksiä voidaan luoda yksittäisten toimijoiden lisäksi markkinoille ja taloudelle kehittämällä ja ohjaamalla yhteiskunnallisia rakenteita ja prosesseja esimerkiksi hyvinvointiin, työllisyyteen ja sosiaalisiin oikeuksiin liittyen (Julkunen 2006a, 18). Esimerkiksi sosiaaliturvan ja palveluiden järjestäminen on katsottu hyvinvointivaltiossa keskeiseksi yhteiskunnan vastuiksi, jotka tarjoavat yksilöille toimintaedellytyksiä ja linjaavat julkisen talouden resurssien käyttöä (Julkunen 2006b, 537; Juhila ym. 2017c, 15).

Hyvinvointitavoitteet ja niiden eteen tehtävien toimenpiteiden määrittäminen viittaavat yhteiskunnan vastuun yhteisölliseen määrittymiseen. Tällöin tavoitteet ja toimenpiteet sekä siten myös yhteiskunnan vastuu hyväksytään ja muodostetaan sosiaalisessa neuvottelussa esimerkiksi politiikkaideologioiden ja arvojen perusteella (Anttiroiko 2004, 21–24). Yhteiskunnan vastuulle on kuitenkin tyypillisistä myös normatiivisuus eli sitä ohjaavat esimerkiksi säädökset ja vakiintuneet yhteiskunnan käytännöt. Yksi syy normatiivisuuteen on

se, että yhteiskunnan vastuun kentällä toimitaan paljon julkisella sektorilla, jota ohjataan lakisääteisesti (Lindqvist-Virtanen 2004, 70). Normatiivisuus luo rajoja yhteiskunnan vastuulle sekä sitoo yhteiskuntaa toimenpiteisiin, jolloin se ei ole vain epämääräistä hyvinvointitavoitteiden toteuttamista (Julkunen 2006b, 536; Hänninen 2017b, 98).

Normatiivisen vastuun kannalta yhteiskunta on myös taho, joka tekee vastuun teknistä määrittelyä (Anttiroiko 2004, 48; Julkunen 2006a, 12). Tällöin yhteiskunnan vastuulla on muodostaa selvärajaiset vastuut, jotta kukin toimija tietää oikeutensa ja velvoitteensa yhteiskunnassa sekä pystyy toimimaan näiden mukaisesti (Julkunen 2006a, 12). Lainsäädäntö luo kuitenkin vain raamit vastuulle eikä siinä määritellä etukäteen toimenpiteitä kaikkien tilanteiden varalle (Hänninen 2017b, 98). Näin ollen osa lainsäädännön luomista vastuista on harkinnan- ja sopimuksenvaraisia, jotka määritetään vasta kyseisen tilanteen sattuessa (Julkunen 2006a, 12; Hänninen 2017b, 98). Tästä huolimatta lainsäädännön voidaan katsoa luovan ennakoitavuutta ja jatkuvuutta yhteiskunnan kuin muidenkin tahojen vastuuseen, jolloin esimerkiksi kaikki yhteiskunnan toiminnat eivät ole uudelleen neuvottelun kohteina jokaisessa politiikan käänteessä.

Yhteiskunta voidaan nähdä myös julkisyhteisönä, jolla on poliittista vastuuta. Tällöin yhteiskunnan vastuiksi katsotaan esimerkiksi se, että yhteiskunta toiminnallaan kunnioittaa ihmisoikeuksia (yleishumanistinen vastuu) sekä turvaa taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä perusoikeuksia (hyvinvointivastuu). 2010-luvun yhteiskunnallisessa tilanteessa myös taloudellisen vastuun ja ympäristövastuun rooleja voidaan pitää keskeisinä. Nämä vastuun osa-alueet edellyttävät yhteiskunnan toiminnan kestävyyttä talouden ja ympäristön suhteen. (Anttiroiko 2004, 48; Julkunen 2006a, 12.) Näin ollen yhteiskunnan taloudellinen vastuu on myös tasapainoilua julkisen talouden kestävyuden sekä yhteiskunnan vastuun laajuuden ja niiden määrän välillä (Julkunen 2006b, 536). Lisäksi yhteiskunnassa on sellaisia moniulotteisia ongelmia, jotka vaativat usean toimijan yhteistyötä. Yhteistyön edistämistä voidaan pitää yhteiskunnan vastuuna, mitä kutsutaan toiminnalliseksi sidosryhmävastuuksi. (Anttiroiko 2004, 48; Julkunen 2006a, 12.)

Yhteiskunnan vastuuosaa-alueet tekevät yhteiskunnan vastuusta laaja-alaista ja vastuun laajuutta voidaan verrata yksilön vastuuseen. Esimerkiksi tulevaisuuden tapahtumissa on tavallista, että yhteiskunnalla nähdään olevan suurempi vastuu ennakoita tilanteita kuin yksilöllä. Tällöin yhteiskunnalta edellytetään aktiivisuutta ennakoita esimerkiksi talouden tulevia tilanteita ja tehdä toimenpiteitä tasa-arvon turvaamiseksi, jotta yhteiskunnan tasapainoinen toiminta voidaan turvata (Hänninen 2017b, 98). Lisäksi tilanteissa, joissa yksilö on kykenemätön kantamaan vastuutaan, voi yhteiskunnalle muodostua jonkinlainen vastuu yksilön tilanteesta. Esimerkiksi merkittävässä sosiaalisissa ja taloudellisissa riskitilanteissa yhteiskunnalle katsotaan jäävän lopulta vastuu kansalaisten hyvinvoinnin turvaamisesta (Anttiroiko 2004, 48; Lindqvist-Virtanen 2004, 71).

Yhteiskunta ei kuitenkaan ole vastuussa kaikista tilanteista eikä viimesijassa välttämättä myöskään yksilöstä. Hyvinvointivaltion murroksessa yhteiskunnan vastuu sosiaalisten ongelmien ratkaisijana on muuttunut enenevässä määrin talouskasvun, työllisyyden ja yksilön valinnanvapauden turvaamiseen (Vaarama 2011, 25; Hänninen 2017a, 16–17). Taloudellisen kasvun tavoittelun seurauksena yhteiskunnan nimiin ei haluta ottaa yhtään enempää vastuita kuin alun perin sillä on ollut (Lehto 2003, 28). Lisäksi esimerkiksi Markku Lehto (2003, 27) arvioi, että terveys ja toimintakyky ovat viimesijassa yksilön vastuulla, sillä yhteiskuntapolitiikan keinoin ei voida turvata varmaa ratkaisua kaikkiin sairauksiin, elämäntilanteisiin ja -ongelmiin. Modernille yhteiskunnalle on myös tyypillistä, että se toimii usean toimijan ja toiminnan yhteisvaikutuksessa, jolloin haitat ja vahingot ovat usean toimijan ja toiminnan yhteistulos (Laitinen & Eskelinen 2010, 48). Tällöin vastuu on ennemminkin yhteisvastuullista.

3.2.3 Yhteisvastuu

Yhteisvastuu kuvaa tilanteita, joissa vastuu jakautuu useammalle osapuolelle eikä sen yksilöinti yksittäiselle toimijalle tai yhteiskunnalle ole välttämättä mahdollista. Tämä johtuu sosiaalisessa toiminnassa muodostuvista yksilöiden, yhteisöjen ja muiden yhteiskunnan toimijoiden välisistä suhteista ja riippuvuuksista. (Laitinen & Eskelinen 2010, 48; Ahola-Launonen 2018, 230.) Sosiaalisessa toiminnassa yksilö ei voi kaikissa tapauksissa estää riskien muodostumista eikä

näin ollen olla yksin vastuussa riskien tai tekojen seurauksista (Mäkelä 2007, 457; Laitinen & Eskelinen 2010, 48). Nämä sosiaalisen toiminnan luomat riippuvuudet ja yhteisvaikutukset pätevät myös työpaikkojen sisäilmaongelmien kaltaisiin tilanteisiin.

Selkeimmissä yhteisvastuun tilanteissa se perustuu yhteistoimintaan, jolla on yhteinen päämäärä. Päämäärää ei voida saavuttaa yksilöinä, jolloin vastuuta jaetaan tietoisesti kaikille yhteistoiminnan osapuolille. Näissä yhteisvastuun tilanteissa yksilöt toimivat usein myös ryhmän tai auktoriteetin nimissä. (Laitinen & Eskelinen 2010, 49.) Yhteistoiminnan lisäksi yhteisvastuun kaksi keskeistä määrittymisperustetta ovat yhteisön teot tai niiden puuttuminen. Ensinnäkin kun kyse on yhteisön teoista, yhteisvastuun perusteina toimivat yhteisön päätökset, politiikat ja käytännöt. Jos näillä toimilla voidaan osoittaa olevan selkeä kytkös aiheutuneeseen vahinkoon, voidaan yhteisö asettaa yhteisvastuuseen. (May 1992, 85.)

Toiseksi yhteisön toimenpiteiden tai tekojen puuttuminen voivat johtaa yhteisvastuun realisoitumiseen. Jos yhteisö ei ole tehnyt päätöstä tai on päättänyt olla toimimatta jonkun asian suhteen, ja tämän seurauksena syntyy vahinkoa, yhteisö voidaan asettaa vastuuseen tapahtuneesta (May 1992, 107; Laitinen & Eskelinen 2010, 52). Esimerkiksi jos yhteisö ei puutu sen jäsenensä rikkomukseen, voi yhteisölle langeta yhteisvastuu kannettavaksi. Tämä pätee erityisesti tilanteissa, joissa yhteisölle on määritelty vastuu estää huolimatonta toimintaa. (Laitinen & Eskelinen 2010, 49.) Tekojen tai toimenpiteiden puuttumisen perusteella asettuva yhteisvastuu liittyy käsitykseen siitä, että yhteisöllä on vastuu toimia tilanteessa. Näin ollen yhteisvastuu palautuu vastuun peruskysymyksiin siitä, millainen sosiaalinen käsitys yhteisön vastuusta on, millaiset normit ohjaavat yhteisön toimintaa ja, mitä pidetään yhteisön moraalisenä velvollisuutena (vrt. Anttiroiko 2004, 23–25).

Yhteisvastuu herättää myös kysymyksen siitä, millaiset yhteisöt voidaan asettaa kantamaan yhteisvastuuta. Pekka Mäkelän (2007, 457) mukaan yhteisvastuun langettaminen edellyttää, että toimijoiden muodostaman yhteisön tulee olla kykenevä kantamaan vastuuta teoistaan ja niiden seurauksista. Vastuunkanto on mahdollista, kun yhteisön toiminta perustuu normatiivisuuteen ja normien olemassaolo ymmärretään myös yhteisössä. Lisäksi kantaakseen yhteisvastuuta yhteisön tulee olla sellainen, että se pystyy tekemään valintoja ja päätöksiä näihin sääntöihin tai

normeihin pohjautuen. (emt.) Vaikka yhteisvastuuseen kuuluu normatiivisuus, se ei ole lainsäädännön toteuttamista, minkä myötä yhteisvastuu on epämääräisempää kuin yhteiskunnan vastuu (Julkunen 2006b, 536).

Yhteisöjä ja niille kuuluvaa vastuuta tarkasteltaessa on hyvä huomata, että yhteisöt ovat luonteeltaan erilaisia. Yhteisöt voivat olla niin järjestäytyneitä kuin järjestäytymättömiä, ja ne voivat muodostua eri tavoin esimerkiksi yhteisesti jaetun tilanteen, päämäärän, historian tai valtarakenteen ympärille (McKenna 2006, 17–18). Jaettu viitetausta voi yhdistää saman yhteisvastuun alle yksilöiden lisäksi myös yhteisöjä ja yhteiskunnan toimijoita. Järjestäytyneiden yhteisöjen, kuten työpaikkojen ja työnantajien, toiminta on usein päämäärätavoitteista yhteistoimintaa, ja niiden vastuita on etukäteen määritetty päätöksenteossa (Laitinen & Eskelinen 2010, 49). Tällöin järjestäytyneet yhteisöt katsotaan monesti yhteisvastuun piiriin kuuluviksi.

Yhteisö voi olla myös satunnaisesti muodostunut ryhmä toimijoita, joilla ei ole päätöksentekotai organisaatorakennetta (May 1987, 74). Järjestäytymättömillä yhteisöillä ei välttämättä ole automaattisesti yhteisvastuuta, mutta yhteisvastuu voi muodostua toimijoille niitä yhdistävässä tilanteessa, joka edellyttää kollektiivista reaktiota. Tyypillinen esimerkki järjestäytymättömän yhteisön vastuusta on onnettomuustilanne, jossa paikallaolijoita voidaan pitää moraalisessa vastuussa uhrien auttamisesta. (Laitinen & Eskelinen 2010, 52–54.)

Yhteisöjen järjestäytymisasteen ja sen jakaman viitetaustan lisäksi yhteisvastuun määrittelyyn vaikuttavat myös jokaisen yhteisön toimijan omat arvot, intressit ja päämäärät (Anttiroiko 2004, 22–24). Laajemmin yhteisvastuun muodostamiseen vaikuttavat vallitseva politiikka ja menettelytavat sekä mahdollisen organisaation järjestelyt. Koska yhteisvastuun määrittelyyn vaikuttavia tekijöitä on paljon, yhteisvastuun onnistuminen edellyttää vastuuosapuolien välistä neuvottelua ja yhteisymmärrystä vastuunjakautumisesta ja -kantamisesta. (Juhila ym. 2017a, 3–4.) Yhteisvastuun neuvotteluprosessin ollessa haasteellinen ja sen sisältäessä vahvoja intressiristiriitoja voi seurauksena olla yhteisvastuun toimimattomuus, koska yhteisö toimii lopulta sen jäsentensä aikomusten perusteella (Mäkelä 2007, 457, 463). Yhteisvastuun

määrittelyvaikeudet voivat johtaa sen murentumiseen tilanteissa, joissa vastuusta pitäisi pystyä sopimaan nopeasti.

Yhteisvastuuta voidaan kritisoida myös sen suhteen, että se saa ja mahdollistaa yksilöt välttämään vastuutaan (Ahola-Launonen 2018, 230). Yhteisvastuu ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita sitä, että yhteisössä syntyvät suhteet vapauttaisivat yksilöt omasta vastuustaan (May 1992, 107). Jos yhteisön toiminta on kyseenalaista ja yksilöt sen sisällä eivät yritä muuttaa yhteistoimintaa, voi vastuu palautua yksilöiden kannettavaksi (Laitinen & Eskelinen 2010, 49, 52). Esimerkkinä tästä toimivat yritykset, jotka ovat kykeneviä kantamaan yhteisvastuuta, mutta yrityksen kyseenalaisesta toiminnasta vastuuseen joutuvat tavallisesti yrityksen johtohenkilöt, jolloin vastuu perustuu johdon asemaan (Anttiroiko 2004, 24; Laitinen & Eskelinen 2010, 49, 52).

Yhteisvastuun haasteista huolimatta se on tärkeä vastuun muoto erityisesti kahdessa tilanteessa. Ensinnäkin yhteisvastuun onnistuminen on ratkaisevaa tapauksissa, joissa kyse on moniulotteisista ongelmista. Toiseksi yhteisvastuun onnistumisen tärkeys korostuu tilanteissa, joissa yhteisvastuu kohdistuu henkilöön, joka on jollakin tavalla haavoittuvassa ja leimatussa asemassa. (Juhila ym. 2017a, 3.) Molemmissa tapauksissa tilanteiden ratkaisu vaatii sellaista yhteistoimintaa ja -vastuuta, jota yksilöiden olisi haastava toteuttaa yksin. Usein tilanteissa on myös kyse yhteisön toiminnan muuttamisesta siten, että vastaavien tapahtumien toteutuminen voidaan estää tulevaisuudessa. (Laitinen & Eskelinen 2010, 49, 54–55.)

Nyky-yhteiskunnassa ilmenee moniulotteisia sosiaalisia ongelmia, joiden ratkaisu vaatii yhteisvastuuta. Ongelmille ja yhteiskunnan toiminnalle on kuitenkin nykyään tyypillistä se, että tilanteet muuttuvat nopeasti. Näin ollen yhteisvastuu voi osoittautua käytännössä liian hitaaksi tavaksi tarttua yhteiskunnassa ilmeneviin ongelmiin. Huomioiden myös sen, että yksilön ja yhteiskunnan vastuut eivät vaikuta kattavan kaikkia vastuun tilanteita, on vastuuta syytä tarkastella uudesta näkökulmasta.

3.3 Vastuullistaminen hahmottamassa vastuun murrosta

Vastuun ja sen perinteisten jakojen muuttuminen ovat osa hyvinvointivaltion murrosta ja laajempaa yhteiskunnallista muutosta, joiden kaikkia seurauksia on hankala arvioida (Julkunen 2006a, 182; Vaarama 2011, 25). Mahdollista on se, että yhteiskunnan vastuun kaventuminen ja yksilöiden vastuun lisääntyminen tuottavat uudenlaisia julkisia vastuita, joita ei osata ennakoida (Julkunen 2006a, 140). Vastuujakojen muutosten lisäksi murrokset muovaavat uudelleen myös vastuun suhdetta päätöksiin ja riskeihin (Giddens 1999, 8). Näitä vastuun muutoksia on hahmotettu nykyisessä sosiaalipoliittisessa keskustelussa vastuullistamisen tai vastuuttamisen käsitteen avulla (engl. *responsibilisation*) (ks. esim. Julkunen 2006a; O'Malley 2009; Juhila ym. 2017b). Käsite kuvaa sitä, kuinka nykypäivän hyvinvointivaltiossa puhutaan vastuusta, kuinka vastuuta hallitaan, kuinka vastuu käytännössä toimii ja, mille tahoille se jakautuu (Juhila & Hall 2017, 60). Jatkossa käsitteestä käytetään termiä vastuullistaminen.

Vastuullistaminen ajatuksena ei ole uusi, vaikka se on noussut pinnalle vasta 2010-luvulla. Vastuullistaminen pohjautuu analyyseihin hallinnan muuttumisesta yhteiskunnassa, ja käsitteen ensimmäisiä esiin tuonteja on tehty jo 1990-luvun puolivälissä (ks. esim. Rose & Miller 1992; Burchell 1996; Garland 1996). Vastuullistamisen taustan takia käsite kytkeytyy erityisesti rikollisuuden tutkimukseen kansainvälisesti, mutta Suomessa vastuullistaminen on otettu analyysovälineeksi hahmottamaan sosiaaliturvajärjestelmässä tapahtuvia vastuun muutoksia (ks. esim. Garland 1996; Julkunen 2006a; O'Malley 2009; Juhila & Hall 2017; Juhila ym. 2017b).

Tyypillisesti vastuullistamisella tarkoitetaan prosessia, jossa yksilöt asetetaan vastuuseen jostakin tehtävästä, joka on aiemmin ollut jonkin toisen tahon, tavallisesti yhteiskunnan hoidettavana. Vastuullistaminen voidaan tehdä myös sellaisen tehtävän osalta, mihin ei ole aikaisemmin huomioitu liittyvän vastuita. (O'Malley 2009, 276.) Käytännössä vastuullistaminen on siis vanhojen vastuiden siirtämistä ja uusien vastuiden nimeämistä, ja ne voidaan asettaa yksilöiden lisäksi myös yhteisöjen kannettaviksi. Vastuullistaminen edellyttää toimijoita käyttäytymään tarkoituksenmukaisella tai yhteisesti hyväksytyllä tavalla, kuten toimimaan velvollisuuksien toteutumista edistävällä tavalla. (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017a, 2.)

Vastuullistaminen korostaa moraalista vastuuta eikä niinkään normien sanelemaa vastuuta. Tämän vuoksi kyseinen mekanismi kohdistuu herkemmin moraalista vastuuta tunteviin toimijoihin, kuten yksilöihin tai yhteisöihin, eikä niinkään instituutioihin. (Burchell 1996, 30; Shamir 2008, 7.) Siitä huolimatta myös yhteiskunnan vastuullistaminen menneistä, riskien realisoitumiseen liittyvistä tilanteista on mahdollista (Hänninen 2017b, 105). On kuitenkin huomattava, että yhteiskunnan vastuuta ohjaa normiperustaisuus, jolloin yhteiskunnan vastuullistaminen ei ole yksioikoista (Julkunen 2006b, 536; Shamir 2008, 7).

Hännisen (2017b, 105) mukaan yhteiskunnan vastuullistaminen voi tapahtua siirretyn velvollisuuden tai johdetun velvollisuuden kautta. Siirretyssä velvollisuudessa on kyse yhteiskunnan vastuuseen asettamisesta tilanteissa, joissa ennakoidut riskit toteutuvat ja yhteiskunnan vastuu tilanteessa on aiemmin määritetty (emt. 105–106). Tällöin yhteiskunnan vastuullistamisessa on kyse siitä, että yhteiskuntaa edellytetään toimimaan tarkoituksenmukaisella tavalla (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017a, 2). Esimerkiksi työpaikan sisäilmaongelma on toteutuessaan riski, johon yhteiskunnalta edellytetään toimenpiteitä työ- tai terveydensuojeluviranomaisten toteuttaman arvioinnin ja valvonnan muodossa (TSValL 2006/44, 15§; Julkunen 2006b, 535).

Johdettu velvollisuus poikkeaa siirretystä velvollisuudesta siinä, että riskejä ei ole voitu ennakoida vallitsevien epävarmuustekijöiden vuoksi. Yhteiskunta voidaan kuitenkin asettaa vastuuseen, kun se on toiminnallaan sitoutunut tiettyyn ennakoituun kehitykseen, mutta tulevaisuudessa kehitys muuttuukin ennakoidusta poiketen ongelmaksi. (Hänninen 2017b, 105–107.) Tällöin yhteiskunnalle voidaan nimetä myös uusia vastuita, joita ei aiemmin ole huomioitu olevan olemassa (Burchell 1996, 29; O'Malley 2009, 276; Juhila ym. 2017a, 2). Näin ollen johdettu velvollisuus kuvaa Raija Julkusen (2006a, 140) arviota siitä, että vastuun muutokset tuottavat sellaisia julkisia vastuita, joita ei voida etukäteen ennakoida.

Yhteenvedona voidaan todeta, että yhteiskunnan vastuullistaminen nojaa normeihin ja siihen, onko niitä määritetty riskitilanteiden varalle vai ei. Yhteiskunnan vastuullistaminen ei kuitenkaan ole vastuullistamisen keskeinen ajatus, vaan aktiivisten ja itsenäisten yksilöiden

tuottaminen. Tällöin vastuullistamisen tarkoituksena on yksilöiden autonomian ja vapauden lisääminen sekä yhteiskunnan tai muun laajemman yhteisön hallinnan tarpeen vähentäminen. (Juhila ym. 2017c, 27.) Vastuullistaminen toimii siis myös mekanismina vähentää tai lieventää yhteiskunnan vastuuta.

3.3.1 Vastuullistamisen mekanismit ja riskit

Vaikka vastuullistamisen keskeisiin ajatuksiin kuuluu yksilöiden autonomia ja hallinnan tarpeen väheneminen, vastuullistamisen kautta kuitenkin säädellään käyttäytymisodotuksia ja pyritään vaikuttamaan toimijoiden käyttäytymiseen (Juhila ym. 2017a, 2). Käyttäytymisodotuksia ja yksilöiden toimijoiden käyttäytymistä voidaan säädellä eri tavoin, sillä vastuullistamisen mekanismit ovat moninaisia (Ilcan 2009, 220–221). Seuraavaksi tarkastellaan kolmea vastuullistamisen mekanismia, jotka ovat itsevastuullistaminen, pakottamalla vastuullistaminen ja vastuullistaminen ilman vastuullistettavan tahon tietoisuutta asiasta (ks. Juhila ym. 2017a, 2–3). Lisäksi pohditaan, millaisia riskejä vastuullistaminen voi aiheuttaa yhteiskunnassa.

Ensinnäkin itsevastuullistaminen on vastuullistamisen tavallisin muoto, sillä se pohjautuu ajatuksiin toimijan autonomiasta ja aktiivisuudesta (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017c, 27). Itsevastuullistamisessa on kyse siitä, että toimija sisäistää ulkoa-asetetut odotukset velvollisuuksikseen (Juhila ym. 2017a, 3). Ulkoa-asetettavat odotukset vetoavat toimijan rohkeuteen osallistua eri tilanteissa sekä toimijan vapaaehtoisuuteen omaksua sellaisia käyttäytymismalleja, jotka ovat hänelle itselleen järkeviä (Burchell 1996, 29). Itsevastuullistaminen saa muotonsa, kun vastuullistettava taho sisäistää ulkoa-asetetut odotukset omiksi velvollisuuksikseen ja alkaa toimimaan niiden mukaisesti (Juhila ym. 2017a, 2). Tällöin vastuiden asettaminen on verhottu vapaaehtoisuuteen ja valinnanmahdollisuuteen, jolloin toimija voi pitää vastuita täysin ominaan, vaikka todellisuudessa ne ovat ulkoapäin annettuja ja määriteltyjä.

Toiseksi, jos vastuullistettava taho ei omaksu vastuita vapaaehtoisesti, ne voidaan asettaa hänelle pakottamalla. Pakottamalla vastuullistamisen tilanteissa toimijan käyttäytymiselle asetetaan sanktioita, jotta hän ottaisi ulkoa-asetetut vastuut kannettavakseen. (Juhila ym. 2017a,

3.) Näin ollen vedotaan toimijan järkevyyteen toimia odotettujen vastuiden mukaan välttääkseen sanktiot (Burchell 1996, 29). Sanktioiden uhka ei kuitenkaan välttämättä ole riittävän tehokas tapa ohjata toimijan käyttäytymisvalintoja, jolloin hän voi toimia tietoisesti asetettujen odotusten vastaisesti (Juhila ym. 2017a, 3). Tällöin realisoimalla sanktiot toimija voidaan vastuullistaa pakottamalla, jotta hänet saadaan kantamaan vastuuta tekojensa tai tekemättä jättämistensä seurauksista (Laitinen & Eskelinen 2010, 46; Juhila ym. 2017a, 3).

Sekä itsevastuullistamisessa että pakottamalla vastuullistamisessa vastuullistettava taho on tietoinen siitä, että hänet asetetaan vastuuseen. Kolmas vastuullistamisen tapa poikkeaa edellisistä tavoista juuri siinä, että silloin vastuullistaminen tapahtuu ilman vastuullistettavan tahon tietoisuutta asiasta. Tällöin vastuullistaminen tapahtuu määrittelemällä vastuu taholle, joka ei ole kyseisessä tilanteessa paikalla, mutta edellyttäen se silti huolehtimaan vastuunsa toteutumisesta (Juhila ym. 2017a, 3). Vastuullistettava taho ei voi siis millään lailla vaikuttaa vastuiden asettamiseen, mutta vastuullistamisen periaatteen mukaan vastuullistettua tahoaa kohdellaan sille asetettujen velvollisuuksien mukaisesti (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017a, 2–3).

Ilman tietoisuutta vastuullistamisesta toimija voi jatkaa käyttäytymistään entiseen tapansa, sillä sen toimintaa eivät ohjaa ulkoa-asetetut odotukset tai sanktiot. Vastuullistaminen ja uudet vastuut voivat ilmetä toimijalle vasta siinä vaiheessa, kun vastuu realisoituu ja toimijalta edellytetään vastuun kantamista. Käytännössä on usein hankala arvioida sitä, onko vastuullistettu taho ollut täysin tietämätön vastuuseen asettamisesta vai vetoaako toimija tietämättömyyteensä välttääkseen vastuun kantamisen. (Juhila ym. 2017a, 2–3.) Siksi tässä tutkimuksessa keskitytään tarkastelemaan vastuullistamista itsevastuullistamisen ja pakottamalla vastuullistamisen mekanismien kautta.

Käytännössä vastuullistaminen on mekanismi, joka tekee vastuun yksityistämisestä mahdollista (Ilcan 2009, 208). Tämä aiheuttaa myös tiettyjä riskejä yksilöille ja laajemmalle yhteiskunnalliselle kehitykselle. Ensinnäkin vastuullistamisen mekanismin avulla yksilö voidaan asettaa vastuuseen esimerkiksi työttömyydestä, sairaudesta tai köyhyydestä, joihin liittyy yksilöstä täysin riippumattomia sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä (Ahola-Launonen

2018, 231). Jos yksilö rikkoo häneen kohdistuvia vastuudotuksia, voidaan hänen toimintaansa moralisoida, olivatpa asetetut vastuut kuinka kohtuuttomia hyvänsä (Juhila ym. 2017c, 26–27). Vahva vastuullistamisen korostaminen voi johtaa yksilöiden syyllistämiseen ja vastuuttomiksi leimaamiseen, vaikka käytännössä he eivät olisi ainakaan täysin vastuullisia tilanteestaan (Julkunen 2006a, 184; O’Malley 2009, 277; Juhila ym. 2017c, 27).

Toiseksi vastuullistaminen luo riskejä siksi, että sen avulla vastuuta voidaan siirtää sellaisille yksilöille, joilla ei ole valmiuksia sitä kantaa (Julkunen 2006a, 183–184). Yksilön kannalta tilanne näyttäytyy epäoikeudenmukaisena, ja yksilö voi kokea hänelle asetettujen vastuiden olevan epäsopivia ja kohtuuttomia hänen toimintaedellytyksiinsä nähden. Tällöin yksilö voi yrittää välttää vastuunkantamisen tai muuttaa hänelle asetettuja velvollisuuksia. Vastuiden välttämässä yksilö vetoaa epäselvään vastuuprosessiin, jossa hän ei ole tietoinen vastuistaan, tai liian korkeisiin vastuudotuksiin hänen tilanteeseensa nähden. Vastuiden välttämisestä huolimatta vastuullistettu yksilö pyrkii kehystämään itsensä vastuullisena ja yritteliäänä ihmisenä. (Juhila ym. 2017a, 3.) Jos yksilön toimintaedellytykset vastuun kantamisessa puuttuvat, voi tilanne johtaa niin yksilön kuin yhteiskunnankin ongelmien monimutkaistumiseen (Julkunen 2006a, 183–184).

Yhteiskunnan vastuiden siirtäminen yksilöiden kannettavaksi on varsin riskialtista eriarvoisuuden lisääntymisen näkökulmasta (Julkunen 2006a, 182). Tällöin vastuullistamisen riskinä on, että ongelmien rakenteelliset ja yhteiskunnalliset syyt jäävät vähemmälle huomiolle tai kokonaan huomiotta, vaikka niiden seuraukset palautuvat yksilöille ja yhteisöille (O’Malley 2009, 277; Juhila ym. 2017c, 16). Kun esimerkiksi huono-osaisuuden syitä pidetään yksilöllisinä eikä yhteiskunnallisina ongelmina, kansalaiset jakautuvat herkemmin hyvä- ja huono-osaisiin (Ahola-Launonen 2018, 231). Tällaisen eriarvoistumisen katsotaan vähentävän yhteisöjen ja yhteiskunnan halukkuutta vastuunkantoon, jolloin poliittisilla toimenpiteillä on entistä vaikeampi tarttua yhteiskunnan ongelmiin (Vaarama 2011, 25). Ongelmat kumuloituvat aiheuttaen turvattomuutta sekä palveluiden ja huolenpidon katkoksia, kun päätöksentekoa viivytellään ja vastuuta siirretään muille tahoille (Julkunen 2006a, 184; Hänninen 2017b, 104).

Vastuullistamisen riskejä paisuttaa entisestään se, että yhteiskunnan rooli on kaventunut vastuullistamisen tuomissa muutoksissa. Yhteiskunnan vastuu on muuttunut esimerkiksi palveluiden ja hyvinvoinnin järjestäjästä resurssien allokoijaksi (Juhila ym. 2017c, 15). Yhteiskunnan vastuu näyttäytyy enenevässä määrin myös normien luojana ja toiminnan arvioijana, mutta vastuiden valvonta ja kontrollointi jäävät useammin yksittäisten toimijoiden kuin yhteiskunnan vastuulle (Julkunen 2006b, 539; O'Malley 2009, 276–277). Tällöin vastuiden valvonnan ja kontrolloinnin toteutuminen voi riippua siitä, kuinka yksilöt vastuullistetaan näistä tehtävistä. Vastuiden kontrollointi ja valvonta voi jäädä hyvin olemattomaksi, jos se perustuu itsevastuullistamiseen ja vapaaehtoisuuteen tai yksilöt eivät ole edes tietoisia valvontavastuustaan (Juhila ym. 2017a, 2).

Yhteiskunnan vastuun kapeneminen hajauttaa sosiaalisten ongelmien ratkaisua useammalle taholle. Yksi syy tähän on se, että nyky-yhteiskunnassa syntyy tavallisesti tilanteita, joissa yksittäistä vastuutahoa sosiaalisista ongelmista ei voida osoittaa (Laitinen & Eskelinen 2010, 48). Tällöin vedotaan entistä enemmän yksilöiden ja yhteisöjen hyvään tahtoon ratkaista ongelmat yhdessä, mikä kertoo myös vastuullistamisen mekanismista moraaliseen vastuuseen vetoajana (Shamir 2008, 7; Hänninen 2017a, 21). Sosiaalisten ongelmien hajautuessa yhteiskunnan hallinta niistä seuraavista kehityskuluista vähenee. Tämän myötä on mahdollista, että yhteiskunnassa syntyy kehityskulkuja, joihin vastuuta ei ole ennalta määriteltä ja vastuusta tulee epämääräistä. (Julkunen 2006a, 12.)

Vastuun epämääräisyyden myötä on mahdollista, ettei minkään tahon toimintaa voida pitää moitittavana realisoituneista riskeistä. Mitään tahoa ei siis voida myöskään asettaa lopulta vastuuseen riskin laukeamisesta. (Beck 1990, 95; Giddens 1999, 8, 10.) Tilannetta ovat syntyneet kuvaamaan esimerkiksi termit vastuuton vastuullisuus, organisoitu vastuuttomuus ja organisoitu vastuuvapaus (Beck 1990, 95; Giddens 1999, 8; Hänninen 2017b, 104). Termien ydin tiivistyy yhteiseen hyväksyntään siitä, että vastuuta ei määritellä, jolloin vastuun kantaminen voidaan välttää (emt). Kyseisestä tilanteesta käytetään tästä eteenpäin termiä organisoitu vastuuttomuus.

Anthony Giddens (1999, 8) on ennustanut, että nyky-yhteiskunnan monitahoisemmat riskit lisäävät organisoitua vastuuttomuutta, jonka puitteissa yhteiskunnan tulee selviytyä. Vaarana on, että yhteiskunta käyttää selviytymiskeinonaan organisoidun vastuuttomuuden periaatetta, jolloin vastuu jää lopulta yksilölle. Tällöin yhteiskunnassa syntyneitä riskejä ei todella käsitellä, vaan niitä esimerkiksi peitellään ja anonymisoidaan. Lopulta vastuu riskeistä sysäytyy yksilöille, mitä perustellaan syy-seuraussuhteella, yksilön syyllisyydellä tai yksilön vastuulla. (Beck 1990, 225.) Nämä perusteet palautuvat vastuullistamisen mekanismeihin, jolloin voidaan tulkita, että organisoitu vastuuttomuus vahvistaa vastuullistamisen mekanismeja ja riskejä.

On siis mielenkiintoista tutkia, miten uudenlaisen sosiaalisen ongelman eli työpaikkojen sisäilmaongelmien tilanteissa vastuu todella toimii ja, kuinka siitä puhutaan. Jaetaanko vastuuta edelleen yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan kesken vai sysäytyykö vastuu vastuullistamisen mekanismeihin vain yksittäisille toimijoille? Kuten edellä todettiin, työpaikkojen sisäilmaongelmat eivät ole yksittäisten toimijoiden vapaiden valintojen tulos ja täysin yksilöiden kontrolloitavissa, vaan ne muodostuvat sosiaalisen toiminnan riippuvuuksien ja yhteisvaikutusten vallitessa. Tällöin hyvä kysymys on, kuinka yksittäinen toimija voi hallita sisäilmaongelman tuomia riskejä.

Kun huomioidaan työpaikkojen sisäilmaongelmien moniulotteisuus ja niihin liittyvien eri toimijoiden vastuut, voidaan ongelmien ratkaisussa vedota yksilön vastuun lisäksi yhteisvastuuseen. Myös yhteiskuntaa voidaan pitää osaltaan vastuussa työpaikkojen sisäilmaongelmien yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi. Jos yhteisvastuun neuvotteluun liittyy kuitenkin ongelmia ja yhteiskunnan vastuu on kapenemassa, niin voidaanko näille tahoille ylipäättään määritellä vastuuta työpaikkojen sisäilmaongelmista? Onko siis organisoitu vastuuttomuus mahdollista työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa vai vain pelkkää riskipuhetta? Ennen näihin vastuun koukeroihin perehtymistä tarkastellaan tutkimuksen aineistoa ja menetelmiä.

4 AINEISTO JA MENETELMÄT

Tässä tutkimuksessa työpaikan sisäilmaongelmiin liittyviä vastuita ja vastuutahoja tutkitaan työntekijöiden haastatteluaineiston avulla. Tutkimukseni analyysin lähtökohtana toimii diskurssianalyysi ja sen tausta sosiaalisen konstruktionismin tutkimuksellisessa viitekehyksessä. Diskurssianalyysin keinoja hyödyntäen keskityn tarkastelemaan toimijoiden asemoitumista työntekijöiden haastattelupuheessa, mitä voidaan hahmottaa subjektiposition käsitteen avulla. Tämän luvun aluksi esitellään aineisto, minkä jälkeen edetään diskurssianalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtiin. Näiden lähtökohtien yhteydessä avataan myös subjektiposition käsitettä ja sitä, kuinka sen avulla analysoidaan haastatteluaineistoa. Tämän jälkeen esitellään tutkimuksen tutkimuskysymykset, ja luvun loppuksi pohditaan vielä tutkimukseen ja menetelmiin liittyviä eettisiä kysymyksiä.

4.1 Aineiston keruu ja kuvaus

Tutkimuksen haastatteluaineisto on kerätty haastattelemalla kymmentä työpaikallaan sisäilmaongelmia kokenutta naistyöntekijää. Haastateltavat ovat julkisen sektorin työntekijöitä eri puolilta Suomea, ja he ovat oireilleet tai sairastuneet työpaikkansa sisäilmaongelmien seurauksena joko nykyisessä tai entisessä työpaikassaan. Haastateltavat jakautuvat Tilastokeskuksen (2008) toimialaluokituksen mukaan seuraavasti: neljä työntekijää työskentelee tai on työskennellyt terveys- ja sosiaalipalveluissa, kolme julkisen hallinnon ja maanpuolustuksen alalla, kaksi koulutuksen alalla ja yksi majoitus- ja ravitsemistoiminnassa.

Useita haastateltavia yhdistää se, millaisia toimenpiteitä työpaikan sisäilmaongelmatilanteen selvittämiseen on liittynyt. Yhdeksän haastateltavan työpaikalla on tehty sisäilman haittatekijöihin liittyviä tutkimuksia, jotka ovat paljastaneet rakennuksesta sisäilmaongelmaan liittyviä löydöksiä (esim. kosteus- ja mikrobivauriot). Lisäksi kymmenennen haastateltavan työpaikalla on tehty yksittäisiä sisäilmamittauksia. Haastateltavista yhdeksän on joutunut vaihtamaan työtilaa tai työskennellyt väistötiloissa, joihin osa tai koko työyhteisö on siirtynyt työpaikan sisäilmaongelmien vuoksi. Kaikki haastateltavat ovat joutuneet hakeutumaan oireilun tai sairastumisen takia terveystaloihin ja olemaan oireilun tai sairastelun takia sairaalomalalla

tai muuten poissa töistä. Lisäksi sisäilmaoireilun vuoksi kahdeksan työntekijän kohdalla on käyty kolmikantaneuvottelut, joissa pääosin työntekijän, työnantajan ja työterveyshuollon yhteistyössä on etsitty ratkaisuja työntekijän työkyvyn tukemiseksi ja työssä jatkamiseksi (ks. Työsuojelu 2015).

Samanlaisista tilanteen selvittämiseen liittyvistä toimenpiteistä huolimatta haastateltavien nykytilanteet vaihtelivat haastatteluhetkellä. Käytännössä vain kahdella haastatellulla työsuhde oli jatkunut normaalisti, sillä he työskentelivät edelleen työpaikalla oireilun sallimissa rajoissa. Viisi haastatelluista oli edelleen työsuhteessa, mutta se ei ollut jatkunut normaalisti: yksi oli etätyössä kotoa käsin, toinen oli osatyökyvyttömyyseläkkeellä, kolmas oli määräaikaisella työkyvyttömyyseläkkeellä, neljäs oli sairauslomalla ja viides oli virkavapaalla. Lopuista haastatelluista kaksi oli jäänyt kokonaan työkyvyttömyyseläkkeelle, ja yksi oli irtisanoutunut ja siirtynyt uuteen työpaikkaan. Haastateltavien toimialat sekä tiedot työtilavaihdoksesta, kolmikantaneuvotteluista ja nykytilanteesta haastatteluhetkellä näkyvät taulukosta 4. Taulukossa työtilavaihdoksella viitataan työntekijän siirtymiseen toiseen työskentelytilaan oireiden vuoksi tai koko työyhteisölle tarjottuihin väistötiloihin.

Tavoitin haastateltavat kahdesta sisäilma-aiheisesta Facebook-keskusteluryhmästä, joihin laitoin haastattelukutsun ryhmien ylläpitäjien välityksellä vuoden 2018 lokakuun puolella välissä. Alkuperäisenä tarkoitukseni oli haastatella vain työntekijöitä, jotka kärsivät nykyisessä työpaikassaan sisäilmaongelmista. Haastattelukutsuni myötä sain kuitenkin yhteydenottoja myös työntekijöiltä, jotka ovat joutuneet jättämään työpaikkansa sisäilmaongelmien vuoksi. Päätin ottaa haastatteluihin mukaan myös nämä henkilöt, koska heidän vastauksensa ja kokemuksensa saattaisivat olla erilaisia kuin heillä, jotka oireilevat nykyisessä työpaikassaan. Näin ollen aineistoni on monipuolisempi ja antaa kattavamman näkökulman työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuseen. Kaikki yhteydenottajat olivat naisia, joten tämän myötä tutkimukseni rajautui koskemaan naistyöntekijöitä.

Marraskuun alkuun mennessä yhteensä 14 henkilöä ilmoitti kiinnostuksestaan osallistua haastatteluihini. Yksi kiinnostuneista rajautui haastattelujen ulkopuolelle siksi, ettei hän ollut työskennellyt julkisella sektorilla. Jäljelle jääneistä 13 kiinnostuneesta kymmenen valikoitui

haastateltaviksi yhteydenottojärjestyksessä. En saanut kaikkia yhteydenottoja kerralla ja pyrin sopimaan haastattelut lähes saman tein yhteydenoton jälkeen, jolloin viimeiset kolme yhteydenottoa tulivat aineiston keruun toteutuksen kannalta liian myöhään.

TAULUKKO 4. Haastateltavien toimialat sekä tiedot työpaikan sisäilmatutkimuksesta, työtilavaihdoksesta, kolmikantaneuvotteluista ja tilanteesta haastatteluhetkellä.

Haastateltava	Tilastokeskuksen toimialaluokituksen mukainen toimiala	Sisäilmatutkimus työpaikalla	Työtilavaihdos	Kolmikantaneuvottelut	Tilanne haastatteluhetkellä
H1	julkinen hallinto ja maanpuolustus	kyllä	kyllä	kyllä	etätyössä
H2	majoitus- ja ravitsemistoiminta	kyllä	kyllä	kyllä	työkyvyttömyyseläkkeellä
H3	terveys- ja sosiaalipalvelut	kyllä	kyllä	kyllä	työskentelee oireilun sallimissa rajoissa
H4	terveys- ja sosiaalipalvelut	kyllä	kyllä	ei	irtisanoutunut, siirtynyt uuteen työpaikkaan
H5	julkinen hallinto ja maanpuolustus	kyllä	kyllä	kyllä	määräaikaisella työkyvyttömyyseläkkeellä
H6	terveys- ja sosiaalipalvelut	kyllä	kyllä	ei	työskentelee oireilun sallimissa rajoissa
H7	koulutus	kyllä	ei	kyllä	virka-aikavapaalla
H8	koulutus	kyllä	kyllä	kyllä	työkyvyttömyyseläkkeellä
H9	terveys- ja sosiaalipalvelut	yksittäiset mittaukset	kyllä	kyllä	sairaslomalla
H10	julkinen hallinto ja maanpuolustus	kyllä	kyllä	kyllä	osatyökyvyttömyyseläkkeellä

Toteutin haastattelut puolistrukturoituina teemahaastatteluina, joita ohjasi etukäteen laadittu haastattelurunko (ks. Eskola & Suoranta 2003, 86). Haastattelurunko jakautui neljään teemaan, jotka olivat työpaikan sisäilmaongelmien vastuutahot ja niiden toiminta, työntekijän vastuu työpaikan sisäilmaongelmista, yhteiskunnan vastuu työpaikkojen sisäilmaongelmista sekä työpaikan sisäilmaongelmien yhteisvastuu (Liite 1). Etukäteen laadittu haastattelurunko mahdollisti samojen teemojen läpikäymisen jokaisen haastateltavan kanssa, mutta puolistrukturoidulle haastattelulle tavanomaiseen tapaan kysymysten järjestys ja sanamuoto vaihtelivat haastattelutilanteissa (Tiittula & Ruusuvuori 2005, 11; Hirsjärvi & Hurme 2011, 47).

Ennen varsinaisten haastattelujen aloittamista toteutin yhden pilottihaastattelun, jonka tarkoituksena oli testata haastattelurungon toimivuutta, sisäilma-aiheeseen liittyviä sensitiivisiä kysymyksiä sekä vastuukysymysten riittävää konkreettisuutta (ks. Eskola & Suoranta 2003, 88–89; Hirsjärvi & Hurme 2011, 72). Pilottihaastateltavana toimi yliopisto-opiskelija, jolla oli kokemusta sisäilmaoireilusta opiskelupaikassaan. Tavoitin haastateltavan ystäväni kautta ja olimme entuudestaan puolituttuja. Pilottihaastattelu eteni tavanomaisen puolistrukturoidun haastattelun tapaan, mutta haastattelun lopuksi pyysin haastateltavalta palautetta haastattelurungostani ja -kysymyksistäni. Saadun palautteen perusteella muotoilin vielä uudelleen haastattelukysymyksiä ja muokkasinkin kysymysten järjestystä.

Jari Eskola ja Juho Suoranta (2003, 88–89) suosittelevat pilottihaastateltavaksi mieluummin tuntematonta kuin tuttua henkilöä, jolloin haastattelijalla joutuu enemmän miettimään haastattelutilanteen käytäntöjä, eikä keskustelun kulku ole välttämättä itsestään selvää. Tässä tutkimuksessa pilottihaastateltavan puolituttuus helpotti vuorovaikutustilannetta, mutta jouduin kiinnittämään huomiota pilottihaastattelun valmisteluun ja keskustelun kulkuun haastattelutilanteessa. Näin ollen puolituttuus tarjosi sopivan välimaaston haastattelurungon toimivuuden testaamiseen.

Varsinaiset haastattelut toteutettiin vuoden 2018 lokakuun lopun ja marraskuun aikana. Kuusi haastattelua toteutettiin kasvokkain, haastateltavien kotona tai muussa vastaavassa, yksityisessä paikassa. Loput neljä haastattelua toteutettiin Skype-palvelun tai Facebook-messengerin videopuhelun välityksellä. Verkkovälitteiset haastattelut tein välimatka- ja aikataulusyistä, eikä

verkkovälitteisen haastattelun mahdollisuus ollut haastatteluun valikoitumisen peruste. Jokainen haastateltava sai ennakkotietona haastatteluteemat ennen haastattelua. Lisäksi yhdelle haastateltavalle lähetettiin kysymysrunko nähtäväksi ennen haastattelua hänen pyynnöstään.

Nauhoitin kaikki haastattelut Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselta lainatulla nauhurilla. Haastattelut kestivät 50 minuutista 110 minuuttiin, ja litteroin kaikki haastattelut sanatarkasti. Litteroitua aineistoa on yhteensä 230 sivua fontilla Times New Roman, fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Tutkimuksen analyysiosiossa esitettävistä sitaateista on karsittu täytesanoja (et, ja, niinku, tota) ja toistoja, jotka häiritsevät luettavuutta ja ovat sitaatin sisällön kannalta merkityksettömiä. Lisäksi sitaateista on poistettu analyysin kannalta tarpeettomia pätkiä lauseista tai kokonaisia lauseita, ja nämä sitaattien karsinnat on merkitty tekstiin --- - merkinnällä.

4.2 Diskurssianalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi

Tässä tutkimuksessa aineistoa lähestytään diskurssianalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista. Diskurssianalyysi on osa laadullista tutkimusta, ja sen perimmäisiin tarkoituksiin kuuluu ihmisen toiminnan ja merkityksmaailman ymmärtäminen (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 139). Ilmiöiden ja toiminnan syiden suoran tutkimisen sijaan diskurssianalyysissä tarkastellaan sitä, millä tavoin ilmiöitä ja toimintaa kuvataan. Tämän avulla pyritään selittämään sosiaalisen todellisuuden rakentumista ja uusintamista. (Suoninen 2016, 232.) Diskurssianalyysin tarkoituksena on kuvata ja selittää, millaisia määrittelyjä ja erontekoja yhteiskunnassa luodaan kielenkäytön avulla (Jokinen ym. 2016, 28–29). Diskurssianalyysin tehtävänä ei siis ole tarjota kaiken kattavia todellisuuden selityksiä (Jokinen & Juhila 2016a, 300), vaan herättää keskustelua paljastamalla kielenkäytön merkityksiä ja siten esimerkiksi myös yhteiskuntaan liittyviä, itsestäänselvyyksinä pidettyjä asioita, valtasuhteita ja yhteiskunnallisia epäkohtia.

Diskurssianalyysissä toiminta ja merkitykset ymmärretään sosiaalisen vuorovaikutuksen tuotoksiksi, mikä on myös sosiaalisen konstruktionismin ydintä (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 12). Sosiaalinen konstruktionismi on monitieteinen, tutkimuksellinen viitekehys, minkä myötä se saa erilaisia painotuksia (Burr 2015, 1–2). Vivien Burr (2015) on kuitenkin havainnut neljä

pääkohtaa, jotka yhdistävät sosiaalisen konstruktionismin alle kuuluvia tutkimussuuntia. Seuraavaksi tarkastellaan lyhyesti näiden pääkohtien kytkeytymistä diskurssianalyysiin.

Ensinnäkin sosiaalinen konstruktionismi suhtautuu kriittisesti siihen, että tietyt asiat ovat itsestään selviä (Burr 2015, 2–3). Kriittisyys itsestäänselvyksiä kohtaan näkyy diskurssianalyysissä siinä, että kielenkäytöllä tunnistetaan olevan erilaisia ja muuntuvia merkityksiä (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 11–12). Tällöin diskurssianalyysillä pyritään havaitsemaan kielenkäytön erilaisia merkityksiä, jotka voivat myös erota totutuista merkityksistä (Jokinen ym. 2016, 26, 47–49). Kielenkäytön merkityksiä ei diskurssianalyysissä tulkita myöskään ilmiöiden suoraviivaisiksi selittäjiksi, vaikka kielenkäytöllä on seurauksia tuottava luonne esimerkiksi sen suhteen, millaista puhetapaa jonkin asian suhteen tuotetaan (Jokinen ym. 2016, 26, 47–49; Suoninen 2016, 229).

Toiseksi sosiaalisen konstruktionismin ajatuksen mukaan se, miten maailmaa ymmärretään, kategorisoidaan ja käsitetään, perustuu historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin (Burr 2015, 4). Diskurssianalyysissä tämä ilmenee siinä, että kielenkäytön tuottamat merkityssystemit ymmärretään rakentuvan aina suhteessa ympäröivään kontekstiin (Jokinen ym. 2016, 36–39). Konteksti voi olla esimerkiksi yhteiskunnallinen kulttuuri tai syntyä paikallisesti pienemmän viitetaustan, kuten keskustelun, puheen tai tekstin, ympärille (Hárre & van Langenhove 1999, 3; Jokinen & Juhila 2016a, 267–268).

Kolmanneksi tietoa tuotetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, minkä myötä kieli on sosiaalisen konstruktionismin keskeisiä kiinnostuksenkohteita (Burr 2015, 4–5). Diskurssianalyysissä kieli ymmärretään sosiaalisen todellisuuden rakentajana, minkä avulla tehdään kuvauksia, merkityksellistetään asioita sekä järjestetään, rakennetaan, uusinnetaan ja muokataan sosiaalista todellisuutta (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13; Jokinen ym. 2016, 26). Toisaalta diskurssianalyysissä myös katsotaan, että sosiaalinen todellisuus vaikuttaa kielenkäyttöön, jolloin sen saamat merkitykset muovautuvat sosiaalisten normien, arvojen ja sääntöjen muokkaamina (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13).

Kielenkäytön ja sosiaalisen todellisuuden vuorovaikutus kuvaa myös Burrin (2015, 5) neljättä huomiota sosiaalisesta konstruktionismista eli sitä, että tieto ja sosiaalinen toiminta ovat yhteen kietoutuneita. Tiedot konstruoinnit maailmasta tuottavat tiettyä sosiaalista toimintaa ja rajaavat toista ulos, mikä vaikuttaa myös vallitseviin käsityksiin maailmasta ja esimerkiksi valtasuhteisiin (emt). Näin ollen diskurssianalyysissa tunnistetaan, että merkityssysteemien ja konstruointien valinnat eivät ole yksiselitteisiä, sillä merkityssysteemit voivat olla rinnakkaisia, mutta myös keskenään kilpailevia. Tämä nostaa diskurssianalyysin kiinnostuksenkohteeksi sen, miten kielenkäyttäjän valinnat merkityssysteemien välillä vaikuttavat maailmasta tuotettavaan tietoon ja sosiaalisiin käytäntöihin. (Jokinen ym. 2016, 26, 32, 43.)

Tiedon ja sosiaalisen toiminnan yhteen kietoutuminen tuottaa myös toimijan kiinnittymistä osaksi merkityssysteemejä (Jokinen ym. 2016, 26). Tällöin diskurssianalyysin kiinnostuksenkohteena on se, miten toimija rakentaa itselleen ja muille toimijoille merkityksiä sosiaalisissa käytännöissä ja tietyssä kontekstissa (Hárre & van Langenhove 1999, 4; Jokinen ym. 2016, 43–44). Toimijan kiinnittymistä merkityksiin ja sen rakentumista voidaan tarkastella identiteetin, diskurssin käyttäjän tai subjektiposition käsitteiden avulla (Jokinen ym. 2016, 45). Identiteetin ydin tiivistyy kielenkäytöllä tehtäviin määrittämiin itsestä ja toisista, kun taas diskurssin käyttäjän käsite tarkastelee sitä, miten näitä määrittämiä voidaan hyödyntää resurssina (Jokinen & Juhila 2016a, 282; Jokinen ym. 2016, 45–46). Subjektiposition käsite antaa puolestaan mahdollisuuden pureutua eri toimijoiden asemiin ja niiden vaihtelevuuteen (Jokinen ym. 2016, 45–46), minkä myötä se valikoitui diskurssianalyysin käsitteellistämisen apuvälineeksi tässä tutkimuksessa.

4.2.1 Subjektipositio

Subjektiposition käsitteestä on käytössä erilaisia määritelmiä. Yleisesti sillä kuitenkin viitataan toimijoiden asemoimiseen tietyssä kontekstissa, jossa toimijoille syntyy erilaisia ominaisuuksia, toiminnan mahdollisuuksia ja osallistujarooleja. (Törrönen 2010, 181, 185; Jokinen ym. 2016, 45–46.) Subjektipositio kuvaa siis toimijalle rakentuvaa asemaa, jossa merkityksillä ja merkityssysteemeillä on valtaa määrittää tietyt paikat ihmisille (Jokinen & Juhila 2016a, 282). Subjektipositio mahdollistaa ihmisten ja ryhmien välisten sekä yksilölle itselleen rakentuvien

oikeuksien, tehtävien ja velvollisuuksien tarkastelun (Hárre & van Langenhove 1999, 1). Näin ollen subjektiposition käsite ei rajaa tutkimusta vain eri työpaikkojen sisäilmaongelmien toimijoiden asemiin, vaan sen avulla on mahdollista tarkastella myös itse vastuuta ja sen rakentumista.

Subjektipositioille on tyypillistä niiden moninaisuus. Tietyissä tilanteissa samalle toimijalle voi rakentua useita subjektipositioita eli toimijan asema ei ole staattinen, vaan hänen toimintansa muuntuu ja joustaa (Hárre & van Langenhove 1999, 7–9; Jokinen ym. 2016, 44). Subjektiposition muuntuvuus vapauttaa tyypittelyn tuomasta sidonnaisuudesta, jolloin toimijaa ei rakenneta vain tietynlaiseksi. Näin ollen esimerkiksi haastatteluaineistossa voi ilmetä toiminnan päätyypin lisäksi myös muita toiminnallisia positioita. (van Langenhove & Hárre 1999, 20; Jokinen ym. 2016, 44.) Subjektipositioiden analyysi voi keskittyä näihin vallitseviin positioihin (Jokinen & Juhila 2016b, 88–89), mutta sisäilmaongelmien moniulotteisuuden ja niihin liittyvien ristiriitojen vuoksi tässä tutkimuksessa on katsottu hedelmällisemmäksi keskittyä positioiden moninaisuuteen. Subjektipositioiden moninaisuuden tarkastelu voi siis paljastaa vallitsevien puhetapojen alta sellaisia työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyviä puhetapoja ja vastuita, jotka eivät ole aiemmin nousseet esiin esimerkiksi julkisessa keskustelussa.

Vaihtoehtoiset subjektipositiot voivat olla keskenään ristiriitaisia ja mahdollistavat myös vastarinnan esimerkiksi vakiintuneita sosiaalisia konventiota ja valtasuhteita vastaan (Törrönen 2000, 243; Jokinen ym. 2016, 44–45). Subjektipositioita rakennetaan suhteessa toisiinsa, jolloin tehdään erontekoja esimerkiksi positioiden paremmuuden ja huonommuuden, vallan ja heikkouden sekä oikeuden ja vääryyden välillä (Hárre & van Langenhove 1999, 1–2). Subjektipositiot kietoutuvat yhteen luomalla puhetapaa siitä, miten työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta jäsennetään (Jokinen & Juhila 2016b, 93). Puhetavat voivat muodostua ristiriitaisiksi subjektipositioiden moninaisuuden takia, mutta diskurssianalyysin tarkoituksena ei ole ratkaista, mikä puhetapa tai subjektipositio kuvaa toimijaa tai työpaikkojen sisäilmaongelmatilannetta aidoimmillaan (Jokinen & Juhila 2016b, 100–101; Jokinen ym. 2016, 44–45).

Näin ollen subjektipositioiden moninaisuus toimii itsessään tutkimuskohteena, mikä voi paljastaa myös toimintaan vaikuttavia ulkoisia ja sosiaalisia syitä. Tarkastelun ensisijaisena kiinnostuksenkohteena ei kuitenkaan ole pureutua näihin ulkoisiin syihin, vaan tutkia subjektiposition rakentamista ja rakentumista prosessina. (Jokinen ym. 2016, 43–45.) Tällöin tarkoituksenani on analysoida subjektipositioiden moninaisuutta tunnistamalla kattavasti erilaisia merkityksiä, jotka liittyvät työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutahojen asemiin (vrt. Jokinen & Juhila 2016b, 85–87).

Toimijoiden asemoituminen tiettyihin subjektipositioihin ei ole samantekevää, sillä ne tekevät aina määrittelyitä ja heijastavat valtasuhteita (Jokinen & Juhila 2016b, 86–87). Subjektipositioita ei voi myöskään valita täysin vapaasti, vaan positioiden muotoutumiseen vaikuttavat esimerkiksi yksilöiden elämänhistoriat sekä sosiaaliset suhteet ja tilanteet (Hárre & van Langenhove 1999, 9; Törrönen 2000, 248). Subjektipositiot voivat siis muodostua pakotetusti, mutta toisaalta ne voidaan kyseenalaistaa ja neuvotella uudelleen (van Langenhove & Hárre 1999, 22–23). Tällöin muun muassa haastateltavien taustat ja kokemukset työpaikkojen sisäilmaongelmista vaikuttavat kielellisessä vuorovaikutuksessa tuotettuihin subjektipositioihin, määrittelyihin ja puhetapoihin vastuusta sekä näistä käytäviin uudelleen neuvotteluihin.

Subjektipositiot ovat samaistuttavia, koska ne luovat näkökulmien ja käsitteiden avulla merkityksiä arkielämän tilanteista. Siihen, kuinka samaistuttavia subjektipositiot lopulta ovat, vaikuttaa yksilön taustat. (Törrönen 2000, 245.) Näin ollen kaikki haastateltavat eivät välttämättä samaistu kaikkiin analyysissa esitettyihin positioihin, vaan osa positioista rakentuu vain tietyissä haastatteluissa. Samaistuminen ei myöskään ole jatkuvaa subjektipositioiden muuntuvuuden takia, jolloin haastattelun aikana haastateltava voi muodostaa samaistumista useisiin subjektipositioihin (Törrönen 2000, 245; Jokinen ym. 2016, 44).

Samaistuminen on merkityksellistä, koska se mahdollistaa subjektiposition käyttämisen resurssina sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Törrönen 2000, 245). Tällöin samaistuminen tiettyyn subjektipositioon voi avata toimijalle toiminnanmahdollisuuksia, mutta toisaalta myös rajoittaa ja lamaannuttaa yksilön toimintaa (Jokinen & Juhila 2016b, 97). Analyysin kannalta

kiinnostavaa onkin se, miten subjektipositiot tuottavat näitä toiminnanmahdollisuuksia ja -rajauksia eri vastuutahoille työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa. Subjektipositioiden tuottamien toiminnanmahdollisuuksien ja -rajausten tutkiminen tekee näkyväksi esimerkiksi sen, miten tietyt subjektipositiot voivat lukkiutua arkielämän käytännöissä ja tuottaa vakiintuneita sosiaalisia käytäntöjä työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa (Jokinen ym. 2016, 45).

Subjektipositiot ovat samaistuttavuutensa ja moninaisuutensa lisäksi myös kontekstisidonnaisia. Subjektipositioita rakennetaan eri tilanteissa kielellisen kategorisoinnin eli luokittelun avulla (Juhila 2016, 411). Kategorisointia luodaan moraalisten sekä oikeuksiin ja velvollisuuksien liittyvien käsitysten sekä aiemmin, esimerkiksi keskustelussa, luotujen merkitysten valossa (Hárre & van Langenhove 1999, 6). Subjektipositioilla ei siis ole ennalta määrättyjä asemia, vaan niitä tuotetaan aina sosiaalisissa käytännöissä (Törrönen 2000, 243; Juhila 2016, 411). On myös huomattava, että sosiaalisten käytäntöjen vaikutusjänne on pitkä, jolloin esimerkiksi sosiaalinen tulevaisuus vaikuttaa siihen, millaista subjektipositiota luodaan menneestä tilanteesta (van Langenhove & Hárre 1999, 15). Näin ollen subjektipositioiden muotoutumiseen on vaikuttanut esimerkiksi haastattelutilanteissa käydyn sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi työntekijöiden näkemykset tulevaisuudesta.

Subjektipositioiden merkitykset heräävät eloon, kun aineistoa tulkitaan aineiston ja tutkijan välisessä vuoropuhelussa. Tulkinnat ovat väistämättä yksinkertaistuksia ja valintoja sen suhteen, mitä merkityksiä tutkija nostaa esiin. (Jokinen & Juhila 2016b, 103–104.) Tulkintoihin vaikuttavat tutkijan omat lähtökohdat, ja analyysillaan hän tulee luoneeksi myös puhetapaa siitä, miten tutkimusaiheesta puhutaan esimerkiksi tiedeyhteisössä ja laajemmassa julkisessa keskustelussa (Juhila 2016). Tutkimuseettisistä syistä tutkijan on hyvä reflektoida omaa tutkimustaan ja perustella, miksi on keskittynyt juuri valitsemiinsa merkityksiin analyysissa (Jokinen & Juhila 2016b, 103–104; Juhila 2016, 442–443). Tästä syystä tutkimustehtävän ja -kysymysten esittelyn jälkeen avataan tutkimuseettisiä kysymyksiä ja pohditaan niiden merkitystä tässä tutkimuksessa.

4.3 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkimuksen tehtävänä on tarkastella työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta ja sitä, kuinka eri vastuutoimijat asemoituvat työpaikkojen sisäilmaongelmista kärsineiden, julkisen sektorin työntekijöiden haastattelupuheessa. Tutkimustehtävään pureudutaan kahden tutkimuskysymyksen avulla:

- 1) Millaisia subjektipositioita työntekijät rakentavat itselleen?
- 2) Millaisia subjektipositioita työntekijät rakentavat muille vastuutoimijoille?

4.4 Tutkimuseettinen pohdinta

Tutkimuksessa liikutaan aina eettisellä rajapinnalla, jolloin tutkijan on syytä tunnistaa tutkimusprosessiinsa liittyvät ongelmakohdat (Eskola & Suoranta 2003, 52). Tässä tutkimuksessa eettisiä kysymyksiä herättävät aineiston keruuseen liittyvät valinnat sekä aineiston käsittely ja sen analyysi, minkä vuoksi näitä valintoja ja kysymyksiä avataan seuraavaksi.

Aineiston keruun kohdalla tutkimuseettisiä kysymyksiä syntyy tutkimukseen liittyvän verkkovälitteisyyden vuoksi. Verkkovälitteisyydellä on tutkimuksessa kaksi roolia, joista ensimmäinen liittyy haastateltavien rekrytointiin sosiaalisen median kautta ja toinen haastatteluiden toteuttamiseen verkkovälitteisesti. Sosiaalisen median käytöstä aineiston keruun välineenä on tullut nopeasti tavallista, sillä sen kautta voidaan kerätä ajankohtaista tietoa. Tutkimuksessa sosiaalisen median hyödyntäminen edellyttää kuitenkin tutkijalta alustoihin liittyvien käyttöehtojen ja tekijänoikeuskysymyksien noudattamista. (Kosonen ym. 2018, 117–118.) Tässä tutkimuksessa haastattelukutsut julkaistiin Facebook-ryhmien ylläpitäjien suostumuksella, jolloin huolehdittiin myös ryhmien käyttösääntöjen mukaisesta toiminnasta ja näin eettisistä kysymyksistä.

Sosiaalisen median keskusteluryhmien käyttö haastateltavien rekrytointikanavana on tutkimuseettinen valinta myös siinä mielessä, että se rajasi haastateltavien joukkoa (Valli & Perkkilä 2018, 120, 124). Päätin välittää haastattelukutsun keskusteluryhmissä, koska

keskustelija seuranneena tiesin, että niistä löytyisi työntekijöitä, joilla on kokemusta sisäilmaongelmista. Haastateltavat eivät ole rajautuneet vain keskusteluryhmän jäsenten ja heidän kokemustensa perusteella, vaan myös haastateltavien aktiivisuus sosiaalisessa mediassa ja valmius yhteiskunnalliseen keskusteluun tutkimusaiheestani ovat voineet vaikuttaa haastateltavien rajautumiseen (Tilastokeskus 2012; Valli & Perkkilä 2018, 126).

Nykypäivänä Facebookin jäsenenä ei ole vain nuoria henkilöitä (Tilastokeskus 2012), ja myös rekrytointikanavana käytettyihin keskusteluryhmiin kuului eri ikäisiä miehiä ja naisia. Yhteydenottojen perusteella tutkimuksen haastateltavat rajautuivat eri ikäisiin, mutta vain naisiin. Haastateltavien ja tutkijan ollessa kaikki naisia voidaan päätellä, että sukupuoliroolit eivät muodostuneet haastattelutilanteessa kommunikaation esteeksi (Eskola & Suoranta 2003, 93). Laajemmin sukupuoliroolit ovat kuitenkin voineet vaikuttaa tutkimukseeni. Tällöin haastateltavien rajautumista naisiin voidaan tulkita siten, että yhteiskunnan asettamat normit ja asenteet voivat vaikuttaa miesten halukkuuteen kertoa aiheesta omakohtaisesti. Näin ollen tämä heijastuu tutkimuksessani siinä, etteivät miehet ole osoittaneet kiinnostustaan osallistua haastatteluihin. Haastatteluiden ja tutkimuksen rajautumista naistyöntekijöihin ei siis pidä tulkita siten, että vain naiset kärsivät työpaikkojen sisäilmaongelmista.

Toinen aineiston keruuseen liittyvä tutkimuseettinen valinta tehtiin, kun neljä haastattelua toteutettiin verkkovälitteisesti. Keskeinen syy verkkovälitteisten haastatteluiden toteuttamiseen oli pitkät välimatkat, sillä haastateltavat asuivat eri puolilla Suomea. Verkkovälitteiset haastattelut sujuivat pääosin ilman teknisiä ongelmia, mutta kasvokkaisesta haastattelusta poikkeava viestintäympäristö vaikutti haastatteluiden kulkuun: Ensinnäkin verkkovälitteisissä haastatteluissa ennen haastatteluja käydyt keskustelut olivat lyhyempiä ja ne käytiin enemmän tekstimuotoisten viestien välityksellä kuin kasvokkaisissa tilanteissa. Tämä on voinut vaikuttaa haastateltavien kokemukseen viestintäympäristön turvallisuudesta, jonka puolestaan on todettu vaikuttavan haastateltavien halukkuuteen kertoa itsestään ja kokemuksistaan. (Tiittula ym. 2005, 266, 269.)

Toiseksi verkkovälitteisissä haastattelutilanteissa haastateltavien eleiden ja ilmeiden tulkitseminen oli haastavampaa, minkä myötä haastatteluissa syntynyt vuorovaikutus saattoi

heijastua haastatteluiden etenemiseen ja luottamuksen rakentumiseen (Tiittula ym. 2005, 267). Näiden havaintojen perusteella ei kuitenkaan voida tulkita, että verkkovälitteiset haastattelut olisivat olleet vähemmän hedelmällisempiä kuin kasvokkaiset haastattelut, sillä tutkimusteemoista syntyi syvällistä keskustelua verkkovälitteisyydestä huolimatta.

Aineiston keruun valintojen lisäksi haastatteluaineiston hyödyntäminen nostaa esiin tutkimuseettisiä kysymyksiä, jotka tyypillisesti liittyvät tutkimuksen luottamuksellisuuteen ja anonymiteettiin. Hyvän tutkimuseetiikan mukaisesti tutkijan tulee selvittää haastateltavalle haastattelun tarkoitusperät todenmukaisesti sekä se, miten tietojen luottamuksellinen käsittely turvataan. (Eskola & Suoranta 2003, 52–53, 56.) Tässä tutkimuksessa haastateltavia informoitiin tutkimusta koskevan suostumislomakkeen avulla ennen haastatteluajankohtaa. Lomake sisälsi kuvauksen tutkimuksesta, tietojen luottamuksellisesta käsittelystä, tunnistetietojen anonymisoinnista ja mahdollisuudesta keskeyttää tutkimukseen osallistuminen missä vaiheessa tahansa.

Lomakkeen sisältö käsiteltiin jokaisen haastateltavan kanssa ennen haastattelun aloittamista, ja haastateltavat vahvistivat ymmärtäneensä tutkimuksen luonteen allekirjoittamalla lomakkeen. Näin ollen vältyttiin sosiaalisen median tuomalta riskiltä siitä, että haastateltavat suostuvat tutkimukseen lukematta ja ymmärtämättä sen tarkoitusta (Kosonen ym. 2018, 118–119). Haastattelut nauhoitettiin haastateltavien suostumuksesta, ja niihin on tietosuojasyistä pääsy vain Jyväskylän yliopiston suojatussa verkossa.

Haastatteluiden luottamuksellisuuden lisäksi hyvän tutkimuseetiikan mukaista on suojata haastateltavien anonymiteetti salaamalla heidän tunnistetietonsa aineistosta (Eskola & Suoranta 2003, 56–57). Anonymisointi toteutettiin poistamalla litteroidusta haastatteluaineistosta nimet, paikkakunnat sekä sellaiset yksityiskohtaiset tiedot, joiden perusteella esimerkiksi haastateltavan työnantaja on mahdollista tunnistaa. Lisäksi haastateltavien ammatit anonymisoitiin Tilastokeskuksen (2008) laatiman toimialaluokituksen mukaan. Anonymiteettisyydestä tässä tutkimuksessa ei myöskään paljasteta haastateltavien rekrytointikanavana toimineiden Facebook-keskusteluryhmien nimiä (Eskola & Suoranta 2003, 56–57).

Laadullisessa tutkimuksessa on syytä kiinnittää huomiota myös aineiston kattavuuteen (Hyvärinen 2017, 34). Aineiston kattavuuden tarkasteluun ei ole olemassa yhtä, automaattista sääntöä, mutta eräs tapa tarkastella aineiston kattavuutta on sen kylläntyminen. Aineiston kylläntyessä eli saavuttaessa saturaatiopisteensä uusien tapauksien mukaan ottaminen ei lisää tietoa tutkimusongelmasta tai tuota teorian kannalta merkittäviä teemoja. (Eskola & Suoranta 2003, 60–62; Hyvärinen 2017, 34.) Tässä tutkimuksessa kahdeksan haastattelun jälkeen aineistossa alkoi toistua samat teemat.

Toisaalta kielenkäytön tutkimuksessa, kuten diskurssianalyyseissa, saturaatiokriteeri ei ole yksiselitteinen aineiston kattavuuden mittari, sillä kielenkäytön konstruktivisuus voi aina uusissa tapauksissa tuottaa uusia näkökulmia ilmiöistä (Eskola & Suoranta 2003, 64). Kaksi viimeistä haastattelua tarjosivatkin uusia näkökulmia siinä mielessä, että ne toivat aineistooni useamman työskentelyalan. Lisäksi toisen haastateltavan yhteydenoton yhteydessä oli selvinnyt, että hänen lähtökohtansa työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa oli muista haastateltavista poikkeava.

Tutkimuseettisen pohdinnan lopuksi tehdään muutama huomio aineiston analysointiin ja tutkijan positioon liittyvistä kysymyksistä. Tutkijan tulee suhtautua neutraalisti haastateltavaa ja hänen kertomiaan asioita kohtaan haastattelutilanteessa, jolloin pyritään välttämään muun muassa sitä, ettei haastattelija tule ohjanneeksi haastateltavan näkökantaa (Ruusuvoori & Tiittula 2005, 44–45, 48). Toisaalta diskurssianalyysi korostaa haastattelun olevan vuorovaikutustilanne, jonka myötä myös tutkija tulee vaikuttaneeksi kielenkäytön rakentumiseen esimerkiksi omilla lähtökohdillaan (Jokinen ym. 2016, 31–32; Suoninen 2016, 240). Oma lähtökohtani sisäilmaongelmia kokeneena on siis voinut vaikuttaa haastattelutilanteeseen, mikä on saattanut myös helpottaa haastateltavan ja tutkijan välisen vuorovaikutuksen ja luottamuksen rakentumista.

Sisäilmaongelmakokemukseni ovat voineet myös heijastua analyysin ja subjektipositiodien rakentumiseen. Opiskelijana ja koululaisena olen kokenut sisäilmaongelmia ikään kuin työntekijän näkökulmasta, mikä on voinut vaikuttaa työntekijän vastuun korostumiseen tutkimuksessa. Minulla ei kuitenkaan ole omakohtaista kokemusta sisäilmaongelmatilanteen

selvittämisestä tai muiden vastuutoimijoiden toiminnasta, minkä myötä minulle ei ollut muodostunut etukäteen, omasta taustastani kumpuavia lähtöoletuksia vastuutahojen toiminnasta tai vastuunkantamisesta. Ennen kaikkea kokemukseni sisäilmaongelmista tarjosivat motivaationlähteen tutkimuksen tekemiseen.

Omien lähtökohtien lisäksi tutkimuksessa tekemiini tulkintoihin on vaikuttanut oma arvomaailmani ja eettiset käsitykseni. Arvomaailmani ja eettisten käsitysteni pohjalta katson oikeudenmukaiseksi, että yksilöillä, yhteisöillä ja yhteiskunnalla on omia vastuita työpaikkojen sisäilmaongelmien ratkaisemisessa. Esimerkiksi lainsäädäntö määrittelee yksittäisille toimijoille ja yhteisöille vastuita sisäilmaongelmatilanteissa, jolloin normatiivisen vastuun näkökulmasta näiden toimijoiden tulisi myös noudattaa niitä. Lisäksi näen, että yksittäisillä toimijoilla ja yhteisöillä on moraalista vastuuta edistää sisäilmaongelmien ratkaisua. (vrt. Anttiroiko 2004, 24.) Mielestäni työpaikkojen sisäilmaongelmat eivät kuitenkaan ole yksilöiden vapaiden valintojen tulos eivätkä täysin yksilöiden kontrolloitavissa, jolloin ainoastaan yksilöitä ei voida pitää vastuussa syntyneistä ongelmista (vrt. Laitinen & Eskelinen 2010, 48; Hänninen 2017a, 17).

Yhteiskunnan vastuun eräänä perusteena julkisen sektorin työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa näen sen, että osa kyseisistä työpaikkarakennuksista kuuluu yhteiskunnan omistamaan julkiseen rakennuskantaan. Tällöin voidaan katsoa, että yhteiskunnalla on vastuu huolehtia julkisten työpaikkarakennusten kunnosta ja siten sisäilmaongelmien ratkaisusta, jotta yhteiskunta kantaa esimerkiksi taloudellista vastuutaan ja hyvinvointivastuutaan (vrt. Anttiroiko 2004, 48). Arvomaailmani perustuen katson myös, että yhteiskunnalla on vastuuta erinäisistä, yhteiskunnassa muodostuvista riskeistä, jolloin yhteiskunnalla on vastuu turvata esimerkiksi kansalaisten hyvinvointi riskien realisoituessa. Kuitenkaan julkisen sektorin työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta ei voida mielestäni sälyttää yksittäin vain yhteiskunnalle, yksilöille tai yhteisöille, vaan ongelmien luonne on myös yhteisvastuullinen. Mielestäni on siis oikeudenmukaista, että sisäilmaongelmatilanne ratkaistaan mahdollisuuksien mukaan kaikkien näiden toimijoiden yhteistoiminnassa.

Nämä käsitykseni vastuusta vaikuttavat tutkimuksessa tekemiini tulkintoihin, jotka puolestaan luovat tutkijan määrittelyvaltaa työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta. Tutkijan määrittelyvalta on aina jossain määrin subjektiivista, minkä myötä on huomattava, että tekemäni tulkinnat eivät ole ainoita mahdollisia tai ylitse muiden tulkintojen. Aineistossa syntyy siis useita todellisuuden versioita, ja tutkimuksen objektivisuuden tukemiseksi näitä erilaisia todellisuuden kuvia tuodaan esiin esittämällä vaihtoehtoisia subjektiopositioita eri vastuutahoille. (Juhila 2016, 440–442.)

5 TYÖNTEKIJÖIDEN OMAT SUBJEKTIPOSITIOT

Tässä luvussa esitellään ja analysoidaan työntekijöiden haastattelupuheessa rakentuvia subjektipositioita heidän omasta asemastaan vastuutoimijoina työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa. Niin työntekijöiden subjektipositiot kuin seuraavassa luvussa esiteltävät muiden vastuutahojen subjektipositiot ovat rakentuneet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, tutkijan ja työntekijöiden välisessä haastattelutilanteessa. Subjektipositioiden muodostumiseen ovat vaikuttaneet myös tutkijan analyysi ja tulkinnat haastattelupuheesta. (Jokinen & Juhila 2016b; Juhila 2016, 411.)

Analyysissa on keskitytty subjektipositioiden moninaisuuteen eikä siihen, mitkä positiot muodostuvat aineistossa vallitseviksi. Tämän myötä positioita ei aseteta järjestykseen, vaan niiden avulla tuodaan esiin erilaisia puhetapoja ja merkityksiä liittyen työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuseen ja vastuutahojen toimintaan. (ks. Jokinen & Juhila 2016b, 86–89.) Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö subjektipositioissa olisi havaittavissa järjestyksenomaisuutta esimerkiksi siinä, miten ne asettuvat suhteessa sisäilmaongelmien ratkaisun etenemiseen työpaikalla. Esitetyt subjektipositiot eivät myöskään ole ainoita mahdollisia tulkintoja eri tahojen vastuuasemista sisäilmaongelmatilanteissa, vaan kuvaavat ja analysoivat vastuupuheen moninaisuuden lisäksi sen sisältämiä ristiriitoja sekä eri toimijoille rakentuvia toiminnanmahdollisuuksia ja -rajoituksia (esim. Jokinen & Juhila 2016b, 97, 103–104).

Analyysin perusteella työntekijöille rakentuu neljä subjektipositiota, jotka ovat asiantuntija, asianajaja, kamppailija ja selviytyjä. Kaikki positiot ilmentävät työntekijöihin kohdistuvaa vastuullistamista työpaikan sisäilmaongelmatilanteesta, mutta positioissa muodostuvissa vastuissa ja vastuuprosesseissa on myös keskeisiä erottavia tekijöitä. Asiantuntijan positiossa vastuu rakentuu ennen kaikkea tiedon ja työntekijän oman vastuun laajenemisen myötä. Myös asianajajan positiossa vastuu muodostuu tiedon pohjalta, mutta vastuunkantamista rajoittaviksi tekijöiksi muodostuvat sosiaalinen ympäristö ja henkilökohtaisten riskien minimointi. Näin ollen asianajajan positiossa vastuuta vaaditaan myös muilta vastuutahoilta ja työntekijän

vastuun laajuus kyseenalaistetaan, kun taas asiantuntijan positiossa vastuun laajeneminen otetaan ikään kuin annettuna.

Kamppailijan positiossa puolestaan vastuu koko sisäilmaongelmatilanteesta ja sen seurauksista yksityistetään työntekijälle, mutta samalla työntekijän vastuunkantamiselle rakentuu rajoitteita muiden vastuutahojen toiminnan myötä. Selviytyjän positio poikkeaa kolmesta muusta työntekijän positioista erityisesti siinä, että vastuu muodostuu koskemaan vain työntekijää itseään ja hänen terveyttään eikä koko sisäilmaongelmatilannetta. Selviytyjän positiossa myös erilaiset toiminnanmahdollisuudet näyttäytyvät vastuunkantamisessa muita positioita keskeisimpinä. Seuraavaksi esittelen kutakin subjektipositiota tarkemmin.

5.1 Asiantuntija

Asiantuntijan subjektipositiota tuotetaan työntekijöille tilanteissa, joissa he pyrkivät edistämään sisäilmaongelman ratkaisua pohjautuen tiedon hankkimiseen ja sen hyväksikäyttämiseen. Tieto muodostuu asiantuntijan positiossa sekä toiminnanmahdollisuudeksi että -rajoitteeksi, minkä myötä luodaan myös työntekijän vastuuta muiden vastuutoimijoiden vastuiden kantajana. Asiantuntijan positiossa työntekijälle rakentuu erilaisia mahdollisuuksia hankkia tietoa tilanteen ratkaisemiseksi ja käyttää hankkimaansa tietoa itsensä tai muiden hyväksi. Haastateltavat rakentavat asiantuntijuutta, kun he kertovat sisäilmaongelman ilmenemisestä työpaikalla ja he ovat alkaneet oireilla pahasti tai jo sairastuneet. Haastateltavat kuvaavat, miten he pyrkivät hakeutumaan ”vastuussa olevien” tahojen pakeille, mutta huomaavat, ettei sisäilmaongelman selvittämisen ”virallinen polku” toimi, kuten pitäisi:

”Mä heti silloin alkuun ymmärsin, että nyt ollaan tekemisissä kokonaisuuden kanssa, josta ei löydykään, et mä en voikkaan luottaa tähän viralliseen tietoon, et miten tässä tulee toimia --- mä huomasin heti, että nyt työnantaja ei toimi niin kuin sen kuuluisi eikä terveydenhuolto niin kuin sen kuuluisi, et tässä on jotain tosi outoa.” H7

Vastuutahojen toimimattomuuden taustalla on nähty olevan riittävän sisäilma-asiantuntemuksen puutteen, jolloin toimenpiteisiin ryhtyminen on hitaampaa (esim. Mäki & Nokela 2014; Pekkanen & Lampi 2015, 1753–1754). Haastatteluissa työntekijät kuvaavat tämän

johtavan siihen, että he itse alkavat ottaa vastuuta tilanteesta selvittämällä ja hakemalla sisäilmaongelmiin liittyvää tietoa esimerkiksi erilaisten yhdistysten ja Internetin välityksellä (ks. myös Mäki & Nokela 2014, 64). Näin ollen asiantuntijan positio alkaa vähitellen rakentua itsevastuullistamisen ajatuksen pohjalle, jolloin työntekijät sisäistävät vapaaehtoisesti uusia vastuita työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa (Juhila ym. 2017a, 2–3). Siitä huolimatta haastateltavat kuvaavat sisäilmaongelmien olevan luonteeltaan yhteisvastuullista, jolloin ongelmanratkaisussa tukeudutaan myös muihin vastuutahoihin. Muilta vastuutahoilta saatu tuki ei kuitenkaan vastaa työntekijöiden odotuksia:

”Ei mullakaan oo tietoo. --- tunne et mihin mä menen, keltä mä kysyn, kukaan ei neuvo. Työpaikalla ei ainakaan kukaan neuvo.” H5

”Se ei oo selkeetä, et minä oon ite joutunu ottaa selvää --- Ja minun työpaikalta ei löydy minkäänlaisia ohjeita, jos kattoo intranetistä, missä pitäis olla kaikki ohjeet ja työsuojeluohjeistukset, ni sieltä ei löydy sisäilman osalta minkäänlaisia kaavioita, et kuinka toimia.” H3

Haastateltavat luovat käsitystä, että koottua tietoa sisäilmaongelmista ei löydy ja vastuutoimijat saattavat antaa väärää tietoa tai eivät neuvo ollenkaan. Lisäksi työpaikoilta ei useinkaan löydy sisäilmaongelmiin liittyviä ohjeistuksia tai ne ovat puutteellisia (ks. myös Hyvärinen 2017, 71). Tiedon hankkimisen vaikeuksista huolimatta työntekijät näkevät tiedon kartuttamisen kuitenkin järkevänä, jolloin työntekijät jatkavat toimintaansa kerryttääkseen asiantuntemustaan (vrt. Burchell 1996, 29). Työntekijöiden uusien vastuiden omaksumisesta kertoo myös se, miten haastateltavat kuvaavat jakavansa sisäilmaongelmaan liittyvää tietoa esimerkiksi toisille työntekijöille heidän kohdatessa vastaavia ongelmia (ks. myös Mäki & Nokela 2014, 65). Asiantuntijan positiossa haastateltavat eivät vain neuvo toisia toimijoita, vaan antavat myös suosituksia:

”Ja oonkin suositellu työkavereille, että älkää ottako semmosta työsuojeluihmistä siihen kolmikantaneuvotteluun, palaveriin mukaan vaan mieluummin semmonen joku tukihenkilö, ihminen, joka ymmärtää niistä asioista, joka pitää teiän puolta oikeesti ja seisoo teiän takana siinä asiassa.” H3

Asiantuntijan positiossa työntekijät havaitsevat muiden vastuutoimijoiden tietämättömyyden vastuustaan ja asettavat työntekijän vastuuksi ohjeistaa myös näitä tahoja:

”Ja sitten ne itse vastuutahot oli niin pihalla, ja nekin oli vähän paniikissa, että tuli semmonen, että mun täytyy kertoa jollekin vastuuhenkilölle, joka virkansa puolesta pitäis olla vastuussa, niin mun pitää kertoa hänelle, että --- mitä hänen tulee tehdä.”
H7

Asiantuntijan positiossa työntekijät omaksuvat itselleen sisäilmaongelmaan liittyviä vastuita, kun muut vastuutahot eivät niitä tunnista tai ota kantaakseen. Työntekijät näkevät järkeväksi hankkia tietoa ja kertoa siitä myös muille tahoille, jotta sisäilmaongelma voidaan ratkaista. Voidaan siis tulkita, että asiantuntijan positiossa työntekijät kokevat moraalista vastuuta, jolloin oikeana toimintatapana pidetään asiantuntemuksen levittämistä myös muille tahoille (vrt. esim. Anttiroiko 2004, 24). Asiantuntemuksen levittämättä jättäminen voidaan myös katsoa laiminlyönniksi ja sisäilmaongelman ratkaisun jarruttamiseksi (Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47). Tällöin asiantuntijan positiossa työntekijän tietoisuus sisäilmaongelmiin liittyvistä riskeistä ja mahdollisuuksista ehkäistä niitä laajentavat vastuuta myös tulevaisuuden ja riskin hallinnan näkökulmista (Laitinen & Eskelinen 2010, 44–45; Hall ym. 2017, 128).

5.2 Asianajaja

Asianajajan subjektipositio rakentuu pohjautuen työntekijöiden toimintaan sisäilmaongelman ratkaisun edistämisessä ja vastuun vaatimisessa muilta vastuutoimijoilta. Asianajajan positio on osin päällekkäinen asiantuntijan position kanssa, mutta niitä erottaa erityisesti työntekijän vastuun laajuus ja, kuinka annettuna se otetaan. Asiantuntijan positiossa vastuuta otetaan itselle hankkimalla tietoa ja jakamalla sitä muille. Asianajajan positiossa puolestaan tietämystä on jo kertynyt työntekijälle, jolloin hän alkaa vaatia vastuuta myös muilta tahoilta. Asianajajan positiossa työntekijät luovat kyseenalaistusta, kuinka laaja hänen vastuunsa tulisi olla, kun taas asiantuntijan positiossa vastaavaa kyseenalaistusta ei tapahdu. Lisäksi voisi tulkita, että asiantuntijan positio ja siinä hankittu tieto mahdollistaa ja siten edeltää asianajajan positiota. Asianajajan positio rakentuu työntekijöiden kuvatessa heidän toimintansa ratkaisevuutta sisäilmatutkimusten saamiseksi työpaikalle:

”No lopulta sitten se meni niin, että mä sain markkinoitua sille esimiehelle sen, että täällä vois ihan hyvin olla vaikka niitä voc-kaasuja, että kun sitä lattiaa ei oo kuivattu

eikä remontoitu sen vesivahingon jälkeen. Niin hän sit siihen tarttu, että joo niin muuten. Ihan totta.” H4

”No varmaankin minun alotteesta, koska minä oon pahiten oireileva, olin siinä koulurakennuksessa. --- niin vaadin niitä tutkimuksia ja ja sit niitä ruvettiin tekemään.” H3

Asianajajan positiossa työntekijät kantavat omaa vastuutaan ilmoittamalla sisäilmahaitasta, mutta luovat myös vastuudotuksen muille vastuutahoille, kuten esimiehelle, että ongelmaa lähdetään tutkimaan (TTL 2002/738, 19§; Juhila ym. 2017c, 26–27). Haastateltavat kuitenkin luovat käsitystä, että sisäilmatutkimusten saaminen työpaikalle ei ole helppoa (ks. myös Finell & Seppälä 2018, 133; Finell ym. 2018, 1366) ja, kun sisäilmaongelman selvittely lopulta käynnistyy, prosessi jatkuu haastavana. Työntekijät kuvaavat, että esimerkiksi tutkimustulosten raportointiin liittyy viivästyksiä, oirekyselyjä ei tehdä kattavasti ja työtilan terveystarkkailujen arviointia toteutetaan virheellisillä tiedoilla (ks. myös Hyvärinen ym. 2017, 19–20). Lisäksi rakennusten korjauksiin liittyy huolimattomuutta ja jopa laiminlyöntiä (esim. ROTI 2017, 10). Huolimattuuksiin ja laiminlyönneihin puuttuminen muodostuu asianajajan positiossa työntekijän vastuuksi:

”--- sillan kun se oli se vesi menny sinne väliin ilmeisesti ja siellä oli sit ne kuivatuslaitteet. Ne oli siellä alakerrassa ja mie menin kattomaan sitten huvikseen, otin kuvan niistä laitteista ja menin kurkkaamaan sinne pukuhuoneeseen. Katoin et ei herranjumala. No ne putket asennettu sinne sisälle. Niitä ei oo ees asennettu ulos niitä poistoputkia. Ni mie menin työterveyteen, kun miulla oli aika sinne, mie sanoin et voiskos joku käyä katoo sen. Ja ei menny pitkään, ku ne putket oli ulkona. Et tää on semmonen esimerkki, et en jättäny sanomatta, koska miusta se oli aika hurjaa touhua.” H2

Huolimattuuksista ja laiminlyönneistä ilmoittamatta jättäminen voisi tuottaa haitallisia seurauksia, jolloin asianajajan positiossa vastuu täytetään ennaltaehkäisemällä tai estämällä näitä seurauksia (Laitinen & Eskelinen 2010, 47). Toisaalta laiminlyönneihin puuttumisessa voidaan vedota myös työntekijän ilmoitusvelvollisuuteen ongelmista ja moraaliseen vastuuseen, että on oikein kertoa havaituista puutteista (TTL 2002/738, 19§; Anttiroiko 2004, 24). Työntekijän vastuiden kantamisen lisäksi asianajajan positiossa työntekijät vetoavat muille vastuutahoille säädettyihin tai ohjeistettuihin vastuisiin, jolloin asianajajan positiossa vastuuta siirretään muiden vastuutahojen kannettavaksi. Näin asianajaja toimii myös muiden tahojen

vastuullistajana. (O'Malley 2009, 276.) Haastateltavat kuitenkin kuvaavat muiden vastuutahojen toiminnan olevan usein hidasta, jolloin työntekijät itse lähtevät ajamaan asiaa ehdottamalla ratkaisuvaihtoehtoja. Tämä ilmenee esimerkiksi selvitettyä vaihtoehtoisia työskentelytiloja:

”No niinkö mun omasta alotteesta, mä ehdotin, että mä pääsisin kokeilee (kaupungin nimi) tiloja. Elikkä ehdotin ihan työterveydessä ja esimiehille, että onnistuisko se --- että olemalla ite aktiivinen ja ehdottamalla vaihtoehtoja.” H10

Näin ollen asianajajan positiossa luodaan työntekijän itsevastuullistamista, kun vastuuta otetaan vapaaehtoisesti itselle (Juhila ym. 2017a, 2). Samalla asianajajan positiossa työntekijät muodostavat vastuutaan huolehtimalla tulevien asioiden järjestämisestä (Laitinen & Eskelinen 2010, 44–45). Asianajajan positiota kuvaakin ratkaisukeskeisyys, ja haastateltavat kertovat, ettei syyllisen etsiminen tilanteessa ole heille tärkeää, vaan tilanteen selvittäminen. Tämän kuitenkin kuvataan asettavan työntekijälle ”suuren kokonaisvastuun”. Vastuun kantaminen ja vaatiminen tuottavat myös tulosta, sillä haastateltavat kertovat, miten käyttö- ja korjauskelvottomia rakennuksia on suljettu ja työntekijöitä siirretty toisiin työskentelytiloihin. Toisaalta vastuun kantaminen tuottaa asianajajan positiossa työntekijöiden turhautumista:

”Et alussa oli ittellä sellanen parantamismentaliteetti, et mäkin aattelin et --- näitä pitäis niinkun jeesaa, et noita pitäis auttaa ja tää talo pitäis panna kiinni ja kaikkee tämmöstä, mut ei mulla enää oo semmosta ollenkaan. Olkoot siellä ja sairastukoot. Että tavallaan ku tarpeeks kaikkee tulee niskaan ---” H1

Asianajajan positiossa heijastuu työntekijöiden pohdinta siitä, mikä lopulta on oma moraalinen vastuu ja, mikä kuuluu puolestaan muiden vastuulle (Julkunen 2006a, 24; Hänninen 2017b, 100). Tällöin haastateltavat pohtivat myös sitä, miten pitkälle he voivat mennä asianajamisessaan. Lisäksi asianajajan positiossa työntekijälle rakentuvat vaikutusmahdollisuudet ja toimintaedellytykset ongelmanratkaisuun ovat rajalliset. Haastateltavat kertovat esimerkiksi, etteivät he voi vaikuttaa rajattomasti muiden tahojen päätöksiin ja asenteisiin sisäilmaongelmaa kohtaan. Vastuun rajausta luodaan myös sosiaalisen ympäristön asettamien ehtojen ja henkilökohtaisten riskien minimoimisen perusteella (Giddens 1999, 8; Hall ym. 2017, 128). Tällöin asianajajan positiossa vastuuta rajaavat esimerkiksi

työpaikan, toimeentulon ja kasvojen menettämisen pelot sekä työyhteisön tuen puute asianajamisessa:

”Nojoo vaikutti, että kun meillä oli siinä vaiheessa tulossa organisaatiomuutos. Ja oli tiedossa, et jokainen joutuu sitä omaa työpaikkaansa mahdollisesti hakemaan uudestaan. Ni en mä sitten siinä vaiheessa uskaltanu lähtee, kun mä ajattelin, että se tarkoittaa ihan sitä, että enhän mä sit saa töitä.” H4

”--- kun enhän mä itte haluis työnantajaa, se on hirvee kynnys mennä tekee työnantajasta rikosilmoitusta. Mutta kylhän mekin ollaan sitä koko ajan tässä harkittu, mut ollaan haluttu antaa tälle koneistolle vielä mahdollisuus toimia. Mutta siis AVI:nhan pitäis tehdä se rikosilmoitus.” H1

Asianajajan positio osoittaa, ettei työntekijän vastuullinen käyttäytyminen työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa ole yksioikoista (Julkunen 2006a, 21). Muiden vastuutahojen vastuunkannon ongelmat sysäävät vastuuta työntekijöille, ja sitä pyritään myös kantamaan mahdollisuuksien mukaan. Vastuulle asettuu kuitenkin rajansa toimintaedellytysten puuttuessa sekä työntekijän pohtiessa sosiaalisen ympäristön normeja ja henkilökohtaisten riskien minimointia. Tällöin myöskään työntekijän moraalinen vastuu ongelmasta ei enää riitä, kun prosessi on monimutkainen ja vastuunkantoyritykset tyrmätään. Näin ollen asianajajan positiossa työntekijät kyseenalaistavat oman vastuunsa laajuuden sisäilmaongelmatilanteessa ja pyrkivät siirtämään asianajovastuutaan muille tahoille.

5.3 Kamppailija

Kamppailijan subjektipositio kuvaa asianajajan positiota laajemmin työntekijän kohtaamia vaikeuksia kantaa vastuuta työpaikan sisäilmaongelmatilanteissa. Kun asiantuntijan ja asianajajan positioissa työntekijä nostaa sisäilmaongelman muiden vastuutahojen tietoisuuteen, vastuuta kannetaan itse ja vaaditaan myös muilta tahoilta, kamppailijan positiossa tästä toiminnasta syntyy negatiivisia seurauksia työntekijälle. Vastuun kantamisen vaikeudet kohdistuvat tilanteisiin, joissa muut tahot kyseenalaistavat sisäilmaongelmaa, siitä johtuvaa oireilua ja näihin liittyviä syitä. Tämän kuvataan rajaavan toimintamahdollisuuksia vastuunkantajana. Kamppailijan positiossa työntekijät kuvaavat itseään ”hankalina tapauksina”,

kun he tuovat toistuvasti esiin työpaikan sisäilmaongelmaa, esimerkiksi puhumalla siitä ja vaatimalla muiden tahojen vastuuta sen ratkaisemiseksi:

”No on siin semmonen, että vois pistää tohon rintapieleen ison kyltin tai semmosen, et olen hankala työntekijä. Et kyl siis semmonen perusfilis on, että mä vaivaan työnantajaa. Ja vaivaan työterveyttä ja vaivaan yhtä sun toista. Että on taakka --- oireitteni kanssa.” H6

”Niin se suhtautuminen hyvin sellasta negatiivista, et sit katotaan pikkasen, että niin se on taas tää akka, joka tässä nyt sitten valittaa. Et tää on aino, yks ongelma, joka saa näitä asioita aina sitten esiin.” H3

Kamppailijan positiossa työntekijät kertovat, ettei heidän vaatimuksiaan sisäilmaongelmien ratkaisusta oteta todesta ja, että suhtautuminen heihin on vähättelevä (ks. myös esim. Mäki & Nokela 2014, 67; Finell ym. 2018, 1366). Vähättelystä ja negatiivisesta suhtautumisesta huolimatta haastateltavat kertovat jatkavansa sisäilmaongelman esiin tuomista jakamalla sisäilmaongelmaa koskevaa tietoa myös muille tilankäyttäjille tai asianomaisille. Tässä kohdin kamppailijan positiossa jaettu tieto koskee yleistä tietoisuutta sisäilmaongelmasta, kun taas asiantuntijan positiossa tietoa jaetaan suosituksina ja ohjeistuksina. Kamppailijan positiossa työntekijät kuvaavat myös olevansa huolissaan sisäilmaongelman mahdollisista terveysriskeistä itselle ja muille tilankäyttäjille, jolloin vastuu pohjautuu sekä vastuulliseen toimintaan riskien minimoimiseksi että tunteeseen moraalisesta vastuusta (Anttiroiko 2004, 24; Juhila ym. 2017c, 13). Tietoisuuden levittämisen seurauksena haastateltavat kertovat joutuneensa puhutteluun, ja heitä on uhkailtu työtehtävien vaihtumisella tai irtisanomisella:

”--- on soiteltu puheluja esimiesten taholta, ylimpien esimiesten taholta, silleen, et muut ei oo kuulemassa, ni uhkailtu sillä työpaikan menetyksellä. Että jos et pysty siinä tekemään, niin sitten kohta saat potkut. Sekä sitten on näitten isompien pomojen osalta myöskin soitettu puheluja, että ymmärräthän, että jos et mee sinne töihin, niin sitten jätät sairaslomalle tai irtisanoudu itse työpaikasta. Sellasia vähän niinku uhkailua, kiristystä.” H3

Kamppailijan positiossa työntekijöihin kohdistuu vastuuodotus olla hiljaa sisäilmaongelmasta. Kun työntekijät rikkovat vastuuodotusta, niin heitä voidaan moralisoida puhuttelun ja uhkailun keinoin (Juhila ym. 2017c, 26–27). Kamppailijan positiossa sisäilmaongelma voidaan myös leimata kokonaan työntekijän omaksi ongelmaksi. Tällöin oireilun syyksi epäillään

mielenterveyttä ja työntekijän osaaminen kyseenalaistetaan (ks. myös Mäki & Nokela 2014, 66–68; Finell & Seppälä 2018, 130–132):

”--- sinun ajattelussasi on vaan tapahtunu semmonen muutos, et sä oot alkanu pelätä sisäilmaa ja huolestua, että sairastut pahemmin. --- Kyllä koko työyhteisö kuuli, että sen koulutuksen ja meidän rehtorinkin mielestä minulla on vaan korvien välissä koko juttu, että terapiaan koko ihminen. Kaikki näki sen, että miten mulla oikeesti meni ääni ja niin edelleen ja yskin hirveesti. Et se oli aika nöyryyttävää.” H8

”--- työkyvyn arviointiin pistetään, ko avaat suusi sisäilmasta --- tuli semmonen olo, että ko löyettäis, tulis niin huono tulos, että saisivat lempata mut pois, että tuo on epäkelpo työntekijä.” H10

Kamppailijan positiossa rakennetaan vastuun kannalta tilannetta, jossa työntekijöiden vaikutus- ja toiminnanmahdollisuudet rajautuvat sitä enemmän, mitä enemmän he pitävät sisäilmaongelmaa esillä ja vaativat muiden tahojen vastuuta tilanteesta. Työntekijän vaikutus- ja toiminnanmahdollisuuksia kuvataan kamppailijan positiossa rajatuiksi uhkailun ja kyseenalaistamisen lisäksi myös siitä syystä, että jokainen vastuutaho toimii omana tahonaan ilman, että mikään taho kantaa kokonaisvastuuta tilanteesta (ks. myös Korpi & Pipatti 2019, 24–25):

”--- se on hyvin sirpaleinen tää kokonaisuus --- kukaan ei ota koppia, et mä oon ihan yksin. Ja sit vielä, kun nää tahot ikään kuin taistelee keskenään. Ni se on vielä karumpi se väliinputoajan osa, koska mä oon tavallaan osa sitä taistelua. Josta ei oo hyötyä kuitenkaan mun asiassa, koska ne on isommat asiat, jotka siellä riitelee. Mut et hyvin sirpaleinen. Ja liikaa porsaanreikiä --- vähän joka kohassa. Joihin voi pudota. Pien ihminen.” H7

Vastuutahojen pirstaleisuuden ja negatiivisen kohtelun myötä kamppailijan positiossa luodaan käsitystä, että työntekijä on ainoa toimija, joka yrittää edes toimia vastuunkantajana työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa. Työntekijän vastuu rakennetaan kattamaan koko sisäilmaongelmatilannetta, mutta edellä kuvatut tekijät muodostuvat toiminnanrajaajiksi työntekijän vastuunkantamisessa. Moraalinen vastuu patistaa työntekijöitä toimimaan, vaikka ulkopäin asetettu vastuudotus on olla hiljaa asioista. Vastuudotuksen vastaisen toiminnan seuraukset kuvaavat vastuun yksityistämistä työntekijälle, jolloin kaikista sisäilmaongelmaan liittyvistä ongelmista muodostuu vain yksilön vastuita. Työntekijät pyrkivät muuttamaan heille

asetettua vastuuta, ja pakottamalla vastuullistetun yksilön tapaan työntekijät kuvaavat itseään yritteliäinä tilanteen ratkaisemisessa. Epäonnistuessaan he vetoavat tilanteen olevan kohtuuton heidän toimintaedellytyksiinsä nähden. (Juhila ym. 2017a, 3.)

5.4 Selviytyjä

Selviytyjän subjektipositio rakentuu työntekijän itseään ja hänen terveyttään koskevan vastuun ympärille työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa. Selviytyjän positiossa työntekijän vastuu muodostuu rajautuneeksi eikä kata kokonaisvaltaista vastuunkantamista sisäilmaongelmasta. Selviytyjän positiossa työntekijän vastuuta itsestä haastetaan vastuuo-dotusten ja vastuullistamisen kautta, mutta niiden läpi luovitaan erilaisten toiminnanmahdollisuuksien avulla. Näiksi toiminnanmahdollisuuksiksi luodaan velvollisuuksien mukaista toimintaa, vastuuo-dotuksiin mukautumista, terveyden puolustamista ja varautumista tulevaisuuteen. Velvollisuuksien mukainen toiminta näyttäytyy työntekijöiden puheessa normatiivisina työntekijän vastuina eli ilmoitusvelvollisuutena havaituista ongelmista, tilaohjeistusten noudattamisena ja velvollisuutena osallistua työterveyshuollon tutkimuksiin (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 13§; TTL 2002/738, 19§). Selviytyjän positiossa nämä velvollisuudet hoidetaan moitteettomasti:

”Mä oon ollu erittäin tarkka alusta asti siinä, että mä teen kaiken niin oikein, kun --- mun kuuluis tehdä. Ja se on ollu myös mun selviytymiskeino. Et mä oon kokenu, et tässä hullussa systeemissä, kun kaikki menee, kääntyy väärinpäin, niin mä ainakin teen oman osuuteni, ettei päästä sanomaan, että sä jätit tekemättä ton tai sä teit ton väärin.” H7

Velvollisuuksien mukaisen toiminnan myötä työntekijät kantavat vastuutaan huolehtimalla siitä, ettei heidän toimintansa ole huolimaton, puutteellista tai laiminlyövä (Laitinen & Eskelinen 2010, 46). Toisaalta haastateltavat kertovat, miten toimintavalintoja puntaroidessaan he joutuvat pohtimaan, mikä on lopulta heidän etunsa mukaista (Julkunen 2006a, 21; Hall ym. 2017, 128). Tällöin haastateltavat pohtivat, millaisia seurauksia on vastuuo-dotuksiin, eli esimerkiksi psykologisiin testeihin, oireita aiheuttavien työtilojen testaamiseen, masennusdiagnoosiin tai irtisanoutumiseen, suostumisesta tai kieltäytymisestä (ks. myös Mäki & Nokela 2014, 26; Finell & Seppälä 2018, 132). Näihin vastuuo-dotuksiin kuitenkin lopulta

mukaudutaan selviytyjän positiossa, koska vastuuo-dotusten mukainen toiminta arvioidaan lopulta järkevämmäksi, vaikka se voi aiheuttaa työntekijälle myös ikäviä seurauksia, kuten nöyryyttämistä ja terveyden altistamista oireilulle ja sairastelulle (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017c, 26–27). Haastateltavat kuvaavat vastuuo-dotusten mukaisen toiminnan luovan toiminnanmahdollisuuksia tulevaisuudessa:

”Mut hän lähetti semmosia hassuja lomakekyselyjä, jossa mä sit vastasin. Siellä oli psykopaattitestejä ja muita tämmösiä --- no mä konsultoin ystäviä, jotka tekee vastaavii hommii työkseen, niin ne sano, et mun ei pitäis vastata niihin. Mut sit mä totesin, et jos mä kieltäydyn mulla on enemmän harmia, mut tavallaan henkistä kuormaa tulee noistakin.” H1

”Etei vaan tulis semmosta vaikutelmaa, et mä kieltäydyn menemästä töihin. Mä käytin sitä samaa lausetta, että en toki sisäilmasairaisiin tiloihin mielellään työskentelemään mene, mutta jos minut määrätään menemään tiloihin, niin totta kai olen valmis sinne menemään.” H7

Edellä kuvatuissa tapauksissa vastuuo-dotuksiin mukautumisesta luodaan keinoa minimoida riskejä sisäilmaongelmatilanteen selvittämisen vaikeutumisesta ja työpaikan menettämisestä. Tällöin selviytyjän positiossa vastuuta kannetaan hallitsemalla riskejä sekä tekemällä rationaalisia ja vastuullisia valintoja (Hall ym. 2017, 128). Näin ollen työntekijöitä ei voida myöskään leimata täysin vastuuttomiksi tilanteessa, koska he eivät välttele vastuitaan työntekijöinä (vrt. esim. TTL 2002/738; O’Malley 2009, 277; Juhila ym. 2017c, 27). Toisaalta vastuuo-dotusten mukainen toiminta voi asettaa työntekijöiden terveyden alttiiksi sisäilmaoireilun pahentumiselle. Selviytyjän positiossa toiminnanmahdollisuudeksi kuitenkin muodostuu terveyden puolustaminen, kun työntekijät eivät enää suostu työskentelemään oireita aiheuttavissa tiloissa (vrt. myös Julkunen 2006b, 537):

”--- meillä sitten velvotetaan työntekijöitä menemään muun muassa kaupungissa sitten asiakkaan kanssa sellasiin tiloihin, joihin esimerkiksi en pääse kynnystä pitemmälle pyörtyymättä tai pahojen oireitten kanssa. Ni en voi mennä --- joutunut kieltäytymään ---” H3

Voidaan siis tulkita, että selviytyjän positiossa vastuu omasta terveydestä ja riskien hallinta alkavat ohjata työntekijöiden toimintaa (Hall ym. 2017, 128). Vastuun kannalta selviytyjän positiossa luodaan käsitystä, että työntekijän toiminta on moitteetonta, kun hän erilaisin

turvatoimin välttää terveystriskejä ja varautuu toimintansa mahdollisiin seurauksiin (Laitinen & Eskelinen 2010, 46). Koska terveystriskien pahenemisen ennakoiti voi olla ristiriidassa ulkoasetettujen vastuudotuksien kanssa, niin tilanteen laukeamisen kokonaisriskejä ennakoidaan myös pidemmällä aikavälillä (Hall ym. 2017, 128). Näin ollen haastateltavat luovat toiminnanmahdollisuuksia varautumalla tulevaisuuteen, jos tasapainoilu riskien välillä ei enää toimi:

”Mut ihan kaikelta varalta kävin sellasen ammatin, etten tipaha sit tyhjän päälle, jos jään työpaikasta pois sen takia, et oon työpaikkakyvytön menemään siihen rakennukseen, vaikka muuten oisin työkykyinen.” H3

Selviytyjän positio ilmentää työntekijän vastuun ristiriitaisuutta työpaikan sisäilmaongelmatilanteessa. Työntekijään kohdistuu vastuudotuksia työvelvoitteen täyttäjänä, toimeentulon turvaajana ja terveystriskien hallitsijana. Vastuudotukset vetoavat yhtäältä siihen, että työskentelyä työpaikassa tulisi jatkaa ja toisaalta siihen, että oireiden pahenemista tulisi välttää. Vastuun ristiriitaisuus kertoo siitä, että työntekijän vastuunkantaminen sisäilmaongelmatilanteissa ei ole vain huolimattomuuksien, toiminnan puutteiden tai laiminlyöntien välttämistä ja toiminnan vastuullisuuden määrittely ei ole yksinkertaista (Julkunen 2006a, 21; Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47). Selviytyjän positiossa vastuulliseksi toiminnaksi muodostuu lopulta vastuu itsestä ja omasta terveydestä, jolloin työpaikan sisäilmaongelman ratkaisun edistämiseen tähtäävä vastuu jää toissijaiseksi tai sivuutetaan kokonaan. Kysymyksenä herää, miten muut työpaikan sisäilmaongelmien vastuutahot asemoituvat työntekijöiden puheessa ja, millaiseksi niiden vastuu muodostuu.

6 MUIDEN VASTUUTOIMIJOIDEN SUBJEKTIPOSITIOT

Tässä luvussa esittelen, millaisia subjektipositioita työntekijät rakentavat työpaikkojen sisäilmaongelmien muille vastuutoimijoille. Haastatteluissa ilmenevät muut vastuutahot ovat esimies, työnantaja, kiinteistön omistaja, kiinteistöhuolto, rakennuttaja ja rakennusvalvonta, työsuojelu, aluehallintovirasto, yhteiskunnan vastuutahot ja sisäilmaryhmä. Haastatteluissa sivuttiin osin myös muiden työntekijöiden toimintaa, mutta tutkimuksen laajuuden takia on päädytty keskittymään edellä mainittuihin vastuutahoihin.

Jako muihin vastuutoimijoihin ei haastateltavien puheessa ole tarkkarajainen, sillä esimerkiksi työnantaja saattaa koostua isosta joukosta eri toimijoita ja vastuutahoista käytetään myös eri nimityksiä. Siksi olen paikoin joutunut tekemään tulkintoja ja yksinkertaistuksia, jotka perustuvat haastattelutilanteessa syntyneeseen vuorovaikutukseen sekä aineiston ja tutkijan väliseen vuoropuheluun. Tulkinnoista ja yksinkertaistuksista johtuen avaan analyysin vastuutahojen jäsenystä seuraavaksi tarkemmin. (Jokinen & Juhila 2016b, 103–104.)

Haastattelupuheessa erilaiset viittaukset pomoon olen tulkinnut kuvaavan esimiestä, kun taas ”johdon” olen tulkinnut viittaavan työnantajaan. Kiinteistön omistajan olen käsittänyt viittaavan itse omistajaan ja sen edustajiin, jotka esimerkiksi vastaavat rakennuksen korjausten toteuttamisesta kiinteistön omistajan taholta. Kiinteistöhuollon olen katsonut tarkoittavan kiinteistön kunnosta päivittäin huolehtivia toimijoita, kuten tilakeskusta ja vahtimestareita. Rakennuttajan olen tulkinnut viittaavan aineistossa rakennuksen rakentajaan ja rakennusvalvonnan rakennusvalvontaviranomaisiin. Työterveyshuoltoa kuvataan haastattelupuheessa myös työterveytenä ja sen edustajina eli työterveyshoitajina ja -lääkäreinä. Työsuojelun olen tulkinnut viittaavan työpaikan työsuojelutoimintaan, jolloin sillä tarkoitetaan työsuojeluvaltuutettua tai työsuojelupäällikköä.

Aluehallintoviraston (AVI) olen käsittänyt viittaavan työsuojelu- ja terveydensuojeluviranomaisiin, mutta haastateltavien puheesta ei useinkaan ole erotettavissa, kumpi viranomainen on kyseessä, joten näistä tahoista käytetään yhteisnimitystä aluehallintovirasto tai sen edustajat. Haastateltavat tekevät kuitenkin eron aluehallintoviraston

ja yhteiskunnan vastuutahojen välillä. Jälkimmäisten olen tulkinnut viittaavan muihin julkisyhteisöjen toimielimiin ja niiden edustajiin, kuten kaupungin hallinnon edustajiin, Kelaan, ministeriöihin, valtion tutkimuslaitoksiin ja poliittisiin päätöksentekijöihin. Sisäilmaryhmästä puhutaan haastatteluissa sisäilmaryhmänä tai sisäilmatyöryhmänä, ja se voi olla joko työpaikkakohtainen tai kuntatasoinen, jolloin jälkimmäisessä tapauksessa se kattaa useampia työpaikkoja.

Vastuutoimijoiden jäsentymisen lisäksi on syytä huomata, että muista vastuutahoista puhuttaessa vastuun muodot eli yksilön vastuu, yhteiskunnan vastuu ja yhteisvastuu sekoittuvat keskenään haastattelupuheessa. Tässä tutkimuksessa vastuu ymmärretään sosiaalisesti konstruotivana, jolloin vastuun muotoa tarkastellaan tilannekohtaisesti eikä vastuutahokohtaisesti (vrt. esim. Anttiroiko 2004, 22; Burr 2015, 4–5). Tämä näkyy analyysissä siinä, että jos kontekstissa vastuutaholla viitataan selkeästi yksittäiseen henkilöön, esimerkiksi lääkäriin tai vahtimestariin, analysoidaan vastuutahon toimintaa yksilön vastuun kautta. Kun kontekstissa ei määritellä vastuutahoa tarkemmin, vaan vastuutahon taustalla on joukko toimijoita, esimerkiksi työterveyshuolto tai kiinteistöhuolto, niin vastuuanalyysia tehdään yhteisvastuun kautta. (Vrt. esim. Laitinen & Eskelinen 2010, 48–49.) Näin ollen myös yksittäisen subjektin sisällä vastuun muodot vaihtelevat ja sekoittuvat toisiinsa.

Aineistossa muille vastuutoimijoille rakentuvia positioita ovat kieltäjä, laiminlyöjä, joustaja ja välittäjä. Positiot ilmentävät työpaikan sisäilmaongelmiin liittyvän vastuun hajanaisuutta ja sitä, millaisia ongelmia vastuunkantamiseen ja sen välttämiseen liittyy. Positioita erottaa keskeisesti vastuuden laajuus, johon heijastuu vastuutahojen toiminta vastuuden kantamisen suhteen: Kieltäjän subjektin positiossa vastuunkantaminen vältetään ja vastuuta siirretään työntekijöiden kannettavaksi. Laiminlyöjän subjektin positiossa vastuita nimensä mukaisesti laiminlyödään, mutta positioon asettuvat vastuutahot vastuullistetaan pakottamalla, jolloin laiminlyöjä muodostuu osittaiseksi vastuunkantajaksi rakennuksista ja siihen liittyvistä taloudellisista kysymyksistä.

Joustajan subjektin positiossa vastuuta kannetaan pääosin normatiivisten vastuuden mukaisesti, mutta vastuunkantamista rajoittaviksi tekijöiksi muodostuvat vallitsevat käytännöt sekä

organisaation sisäisiin ja organisaatioiden välisiin järjestelyihin liittyvät tekijät. Näihin kolmeen positioon nähden laajimmaksi vastuu muodostuu välittäjän subjektipositiossa, jossa vastuuta otetaan omien tekojen tai tekemättä jättämisten seurausten lisäksi myös muiden tahojen toimista. Välittäjän subjektipositio toimii myös muiden työpaikan sisäilmaongelmien vastuutahojen vastuullistajana. Seuraavaksi tarkastellaan jokaista subjektipositiota tarkemmin.

6.1 Kieltäjä

Kieltäjän subjektipositiota luodaan sellaisille vastuutahoille, joiden toiminta rakentuu sisäilmaongelman olemassaolon kieltämisen sekä ongelman peittelemisen ja kiistämisen ympärille. Työntekijät rakentavat kieltäjän subjektipositiota pääosin työnantajan ja kiinteistön omistajan, mutta joissakin tapauksissa myös esimiehen, työsuojelun, työterveyshuollon ja yhteiskunnan harteille. Työntekijät kuvaavat sitä, että heidän ilmoituksensa sisäilmaongelmaepäilyistä ja -oireista tyrmätään työnantajan taholta suoraviivaisesti:

”Ei siellä mitään ole, se on uusi rakennus.” H2

Sisäilmaongelmia epäiltäessä työnantajan vastuulla on selvittää niiden syyt (TTL 2002/738, 8§), mutta työntekijät kuvaavat usein, ettei niin tapahdu. Työnantajan toimimatta jättämisestä syntyy vahinkoa eli työntekijöiden terveyden vaarantumista sisäilmaongelmasta johtuvan oireilun ja sairastelun muodossa. Näin ollen kieltäjän positioon asettuvaa työnantajaa voidaan pitää vastuussa työntekijöiden oireilusta ja sairastelusta vahinkoon johtaneen syy-seuraussuhteen perusteella (May 1992, 107; Laitinen & Eskelinen 2010, 52). Lisäksi kieltäjän positioon asettuvasta työnantajasta ja kiinteistön omistajasta rakennetaan muiden toimijoiden laiminlyöntien peittelijää:

”Ja tää oli vähän susi myöskin tää parakki. Että siinä oli kattovuoto. Ja noi räystäät oli unohdettu asentaa. --- Siellä oli semmonen valtavan paha haju, kun meni ovesta sisään. Sinne oli laitettu kymmenen, vähän yli kymmenen itse asiassa, sisäilmaoireilevaa ihmistä samaan osastoon, kun minä. Se oli alipaineinen, niin et siellä meni korvat lukkoon, kun sinne meni. Ja kaikki sisäilmasairaas siellä oireili. Ja sit meille vaan, et ei tässä oo mitään, et tää on parasta mitä työnantaja, et täähän on priimaa, tää on tilattu priimana.” H1

Näin ollen edellä kuvatussa tilanteessa rakennuttaja ei joudu vastuuseen rakentamisen huolimattomuuksista ja niistä seuranneesta vesivahingosta, vaikka lainsäädännön näkökulmasta vastuu kuuluisi rakennuttajan kannettavaksi (Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 2014/41). Kieltäjän positioon asettuvien vastuutahojen toimintaa kuvaa se, että puutteita tai vahinkoa ei haluta myöntää eikä ottaa siitä seuraavaa vastuuta kannettavaksi.

Tällöin työntekijät kuvaavat pyrkivänsä vastuullistamaan kieltäjän positioon asettuvat vastuutahot, jotta ne alkaisivat toimimaan vastuidensa mukaisesti. Haastateltavien puheessa tämän ilmenee vastuuodotuksena ja -vaatimuksena siitä, että kieltäjän positioon asettuvat vastuutahot selvittävät sisäilmaongelman syitä ja seurauksia selvitetään asianmukaisesti. Tämän vastuullistamisen myötä kieltäjän positioon asettuvat vastuutahot lopulta hyväksyvät työntekijöiden vastuuodotukset ja alkavat tutkia sisäilmaongelmaa (Burchell 1996, 29; Juhila ym. 2017a, 2–3). Haastateltavat kuitenkin kuvaavat, että kieltäjän toimintaan ryhtymisestä huolimatta sisäilmaongelmaa pyritään edelleen peittelemään. Esimerkkinä toimii se, miten kieltäjän positioon asettuvien vastuutahojen toiminta vaikuttaa sisäilmatutkimusten virheellisyyksiin ja epätäsmällisyyksiin:

”Ei ne muka löytäny sieltä ongelmaa, mut sitten mulle selvis, et joka kerran, kun ne tuli tutkimaan --- Ni siellä oli kaikki ikkunat auki. --- Niin minä kysyin vahtimestarilta, et miks siel on ikkunat selällään. No hänen esimiehensä on käskeny tuulettaa hyvin, ennen kun ne tutkijat tulee. Mä kysyin, et oot sä aina tehny näin, kun tänne tulee tutkijat. Ni sano et joo. Semmonen on määräys. Mä sit mä sanoin tutkijoille tulkaa joskus, niin ette ilmota ollenkaan tilakeskukseen. No sitten, kun ne tuli, ne löys ihan hyviä pitosuuksia ja ne tutki myös ilmanvaihtokanavat, joita ei ollu siivottu eikä vaihettu suodattamia vuoskausiin. Vahtimestarit oli kilpailutettu silleen, että ne sai bonuksia, jos ne säästivät ilmanvaihosta ja lämmityksestä ja tälleen.” H8

Kieltäjän positioon asettuvien vastuutahojen toiminta johtaa vallitsevaan toimintatapaan, jolloin rakennuksen ylläpidosta säästetään ja sen huoltoa laiminlyödään, mikä johtaa sisäilmaongelman syntyyn tai pahenemiseen (ks. esim. Reijula ym. 2012, 71; Juhila ym. 2017a, 4). Edellä kuvatussa tapauksessa vahtimestaria ei voida pitää täysin vastuussa siitä, että hänen toimintansa on johtanut sisäilmatutkimusten virheellisyyteen, sillä hän on toiminut esimiehensä käskyn perusteella. Näin ollen sijaisvastuu voidaan ajatella kuuluvaksi vahtimestarin esimiehelle tai vahtimestareiden kilpailuttajalle, koska he ovat toiminnallaan välillisesti vaikuttaneet

sisäilmatutkimusten virheellisyyteen (Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47.) Tällöin voidaan tulkita, että edellä kuvatussa tilanteessa kieltäjän positiota luodaan sijaisvastuutaholle eikä itse vahtimestarille.

Kieltäjän positioon asettuvista vastuutoimijoista luodaan käsitystä, että ne pyrkivät pimentämään sisäilmatutkimuksista saatavaa tietoa rakennuksen ongelmista ja estämään tiedon leviämistä. Haastateltavat kertovat esimerkiksi, että sisäilmatutkimusten tuloksia kaunistellaan tai niistä jopa valehdellaan työnantajan, kiinteistön omistajan ja työsuojelun toimesta eikä työpaikkarakennukseen liittyvää tietoa, kuten vesivahinkoa tai muuta merkittävää vauriota, saateta rakennuksen käyttäjien tietoon (ks. myös Korpi & Pipatti 2019, 24–25):

”Ja niis oli kaikkee sählinkiä silleen, et meil kesti monta kuukautta, että me saatiin tulokset tietää. Me luultiin, et tulokset on puhtaat. Mut ne ei ollukkaan puhtaat ja sit siin tuli kaikkee sellasta, et meidän työsuojelupäällikkö, HR-päällikkö kaupungin, vielä ihan viimesessä vaiheessa sano, mulla on sähköpostit tallella, et ei oo mitään mikrobilöydöksiä niis tiloissa.” H6

”--- se että pimitettiin jopa lääkäreiltä jonkun yksittäisen rakennuksen näitä tutkimusraportteja. Ja niitä ei vahingossakaan kenellekkään, ennen kun vasta, kun niissä on mukana nää konsulttitoimiston nämä --- Selitykset sille et täs ei oo mitään.” H1

Näin ollen haastatteluissa luodaan kuvaa siitä, miten työnantaja välttää viestintävastuutaan, kiinteistön omistaja tiedonantovelvollisuuttaan valvontaviranomaiselle ja työsuojelu vastuutaan valvoa työympäristön terveellisyyttä ja turvallisuutta sekä edistää tiedonkulkua (vrt. TTL 2002/738, 17§; TSVaL 2006/44, 26§; MRL 2009/1789, 205§; Kuntaliitto 2010, 13). Vastuutahojen asema ja siihen sidotut vastuut luovat tahoille toiminta- ja vastuunkantovelvoitteen, mutta kieltäjän positiossa toiminta rakentuu normien vastaiseksi (esim. Anttiroiko 2004, 24; Laitinen & Eskelinen 2010, 49).

Vaikka esimerkiksi Työterveyslaitoksen ohjeistukset työpaikkojen sisäilmaongelmien selvittelystä ovat kohtuullisen selkeitä, niin haastateltavat kuvaavat, että niiden noudattamiseen liittyy tilannekohtaista harkinnanvaraa. Vastuun ollessa harkinnanvaraista kieltäjän positioon asettuvat vastuutahot voivat neuvotella vastuustaan (Anttiroiko 2004, 22; Juhila ym. 2017a 3–4). Tällöin haastateltavat kuvaavat kieltäjän positioon asettuvien vastuutoimijoiden oikeuttavan

tiedon pimittämisestä esimerkiksi turhan hysterian välttämiseksi ja työilmapiirikysymyksillä. Kieltäjän positioon asettuvien vastuutahojen toimintaa luonnehditaan keinoja kaihtamattomaksi, jolloin esimiehen, työnantajan, kiinteistön omistajan, työsuojelun, yhteiskunnan vastuutoimijoiden ja yksittäisissä tapauksissa myös työterveyshuollon toiminnassa ilmenee työntekijään kohdistuvaa vähättelyä, uhkailua ja leimaamista:

”Ja sitten myöski johdon taholta on tullu sellasiakin puheluja, että on käsketty poistumaan jostakin Facebook-ryhmästä, jossa keskustellaan näistä koulujen ja päiväkotien sisäilma-asioista oman kaupungin alueella. --- Sit ne käytti pikkasen kovempia otteita siinä, et sit minua uhattiin sillä, et kun minun poika oli sellasessa homekoulussa, niin sit tuli seuraava puhelinsoitto koko kaupungin koulutoimenjohtajalta, että ymmärrähän, et sitä päätöstä jatkovuosista oman pojan osalta ei ole tehty, et jos et sinä lähde sieltä ryhmästä ja lakkaa kommentoimasta, niin voi olla kyseenalaista, saako minun poika siirtyä sieltä koulusta. --- Eli kiristettiin sit oman lapsen asioilla.” H3

Tämä kuvaa kieltäjän position moniulotteisuutta. Kieltäjän positiossa ei ole kyse vain yhdestä tai kahdesta vastuutahosta, ja toisaalta niiden toiminta kääntää vastuukysymyksen työpaikan sisäilmaongelmaan liittymättömiin aiheisiin, kuten työntekijän henkilökohtaisiin asioihin. Vaikka kieltäjän positioon asettuvat vastuutahot asetetaan normien mukaiseen vastuunkantoon menneistä tapahtumista, positioon asettuvat tahot torjuvat sen. Kieltäjiksi asettuvat vastuutahot rakentavat negatiivisen kohtelun keinoin käsitystä siitä, että sisäilmaongelma on vain työntekijän ja häntä voidaan syyllistää siitä (esim. Juhila ym. 2017c, 27). Näin ollen kieltäjän positio käyttää vastuullistamisen mekanismeja hyödykseen vastuun yksityistämiseksi työntekijälle, ja positioon asettuvat vastuutahot välttävät vastuunkantamisen.

6.2 Laiminlyöjä

Laiminlyöjän subjektipositio rakentuu työntekijöiden haastattelupuheessa muille vastuutoimijoille, jotka välttävät vastuita laiminlyömällä niitä. Laiminlyöjän positio eroaa kieltäjän positioista siinä, että lopulta se asetetaan kantamaan vastuuta eikä se itse aktiivisesti vastuullista muita tahoja sisäilmaongelmasta. Työntekijät rakentavat laiminlyöjän subjektipositiota pääosin työnantajalle ja kiinteistön omistajalle, mutta osin myös työterveyshuollolle, rakennuttajalle ja rakennusvalvonnalle, sisäilmaryhmälle ja yhteiskunnalle.

Haastateltavat kuvaavat työnantajan ja kiinteistön omistajan keskeisiksi vastuiksi terveiden työskentelytilojen varmistamisen sekä rakennuksen asianmukaisen huollon ja korjauksen (ks. MRL 1999/132, 166§; TTL 2002/738, 8§). Kyseiset tahot asettuvat haastattelupuheessa laiminlyöjän positioon, kun haastateltavat kuvaavat, miten työpaikkarakennusten peruskorjauksia ei ole tehty riittävän ajoissa ja, miten sisäilmakorjaukset tehdään huolimattomasti ja jopa niin, että ne pahentavat sisäilmaongelmaa (ks. myös esim. ROTI 2017, 10). Haastateltavat kertovat myös rakennuttajan ja rakennusvalvonnan vastuiden laiminlyönneistä siten, että rakentamisen ja sen valvonnan puutteet johtavat esimerkiksi rakennuksen kosteusvaurioihin ja sisäilmaongelmiin. Kun todetusta sisäilmaongelmasta, väistötilojen terveellisyydestä tai tilojen kuntoon liittyvästä viestinnästä ei huolehdita, laiminlyöjän positio rakentuu työnantajalle ja kiinteistön omistajalle:

”No kyllähän se työnantajan vastuu sinällää, että olis pitäny meille järjestää terveet väistötilat, mutta niitähän ei siihen hätään ollu ja nimenomaan se tiedottaminen ja avoimuus siinä asiassa, että ihan turha valehdella, että väistötilat oli kunnossa. Sitten kun mä vähän sitä selvitin, niin sitten mä kuulin, et siellä on ollu joku yksikkö, joka nimenomaan joutunu muuttamaan pois sisäilmaongelmien vuoksi.” H4

Eräs haastateltava kuvaa myös, että hänen työpaikallaan todettuun sisäilmaongelmaan liittyvää laiminlyöntiä on tapahtunut yli vuosikymmenen ajan. Näin ollen työnantaja ja kiinteistön omistaja laiminlyövät vastuunsa turvata terveellinen työympäristö sekä selvittää ja korjata sisäilmaongelma asianmukaisesti (MRL 1999/132, 166§; TTL 2002/738, 8§, 23§; Laki terveydensuojelulain muuttamisesta 2014/1237, 27§).

Laiminlyöjän positioon asettuvat vastuutahot eivät kuitenkaan kiellä suoraan ongelman olemassaoloa, kuten kieltäjän positiossa tapahtuu, vaan vastuun ottamista kannettavaksi pitkitetään. Tällöin laiminlyöjän positiossa vastuun välttämistä oikeutetaan vetoamalla riittävän tiedon tai tutkimusmenetelmien puutteeseen, jolloin vastuutoimija kyseenalaistaa vastuuseen johtavan syy-seuraussuhteen (vrt. esim. Giddens 1999, 8; Pekkanen ym. 2016, 2943). Kyseenalaistamista tapahtuu haasteltavien kuvauksen mukaan työnantajan, kiinteistön omistajan ja esimiehen toimesta. Laiminlyöjän subjektipositio rakentuu myös työterveyshuollolle, sillä oireilevien tai sairastuneiden hoitoprosessi vaarantuu esimerkiksi

potilastietojen kirjaamisen, hoitoonohjauksen ja hoidon puutteellisuuden tai puuttumattomuuden vuoksi (ks. myös Mäki & Ryyänen 2016, 214–215):

”--- työturvallisuuden vaarantaminen ja laiminlyönti on tullu siltä osin jo esiin, että sitä hoitoon ohjaamista ei ole tapahtunut, vaikka oireet olisi ollut sellaset, että on ihan silmämääräsestikin nähtävissä. Et siellä on anafylaktista reaktioo, joissain määrin ollu kurkun turpoamista, tämmöstä näin ja siitä huolimatta minkään näköstä hoitoon ohjausta ei ole tullut.” H9

”--- sitten vasta siinä vaiheessa, kun mä olin ollu pois töistä jo monta kuukautta ja mä ymmärsin tän kokonaisuuden ja tajusin, että --- mä en oookkaan sisäilmasta oirehtivana siellä työterveyden järjestelmässä, et siellä ei ollu mitään jälkeä, niin siinä vaiheessa mä ymmärsin vaatia, et mun vihdoin pitää päästä nyt työterveyslääkärille. --- mä sairastuin lokakuun neljästoista, niin mä olin työterveyslääkärin vastaanotolla toukokuun viides päivä.” H7

Haastateltavien kuvauksissa työterveyshuolto laiminlyö vastuitaan työntekijän hoitoon ohjaamisessa ja terveydentilan tutkimisessa (Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§). Vastuiden laiminlyömisestä voidaan katsoa olevan moitteellista niin normatiivisesta näkökulmasta katsottuna kuin terveydenhuollon eettisten periaatteiden valossa (esim. Anttiroiko 2004, 24). Lisäksi haastateltavat kuvaavat työterveyshuollon toimimatta jättämisen aiheuttavan työntekijöiden terveyttä vaarantavia seurauksia, jolloin kyseistä vastuutahoa voidaan pitää vastuussa näistä seurauksista (May 1992, 85, 107). Vastuun lankeamista laiminlyöjän positiioon asettuville työnantajalle ja kiinteistön omistajalle rakennetaan viranomais toiminnan seurauksena:

”Ja kyllähän, jos AVI ei ois painostanu, ni ei (kaupungin nimi) kaupunki ois sulkenu noita kouluja eikä noita väistötiloja ois. Et se on ihan päivän selvä asia, et se organisaatio ei ois tehny mitään muuta, kun pakotettuna.” H7

”--- meidän tapauksessa esimerkiks ne sai toimintaohjeen. Niin ne oli sillai, et eihän täs pahempaa tullu. Et tavallaan tuli se toimintaohje, ni sit ollaan vaan, et ei kukaan joutunu vankilaan. Ei tullu poliisii, niin ei täs oo mitään hätää.” H1

Laiminlyöjän positiioon asettuvat vastuutahot ottavat vastuuta kantaakseen vasta, kun ne pakottamalla vastuullistetaan eli vastuun kantamiseen asetetaan sanktioita. Sanktion uhan tulee olla riittävä eikä edellä kuvatussa tilanteessa pelkkä toimintaohje täytä riittävyyden vaatimusta ja pakota vastuutahojen toimintaan. (Juhila ym. 2017a, 3.) Lisäksi kyseisissä pakottamalla

vastuullistamisen tilanteissa laiminlyöjän vastuu määrittyy vain menneistä tapahtumista ja niistä seuranneista vahingoista koskien rakennusta (Laitinen & Eskelinen 2010, 44–45). Tällöin haastateltavat kuvaavat, että laiminlyöjän positioon asettuvat tahot välttävät työntekijän terveyttä koskevan vastuun eikä esimerkiksi hoitoon ohjaamisen puutteista jouduta jälkikäteen vastuuseen.

Laiminlyöjän positiossa vastuun laiminlyöminen mahdollistuu toimijoiden välisissä vastuuneuvotteluissa ja vallitsevien toimintatapojen myötä (Juhila ym. 2017a, 3–4). Eräs haastateltava kuvaa esimerkiksi, että vastuun laiminlyöminen kiinteistön ylläpidossa voi johtaa laiminlyöjän kannalta edulliseen tilanteeseen: paljon rakennusvelkaa omaavat kiinteistön omistajat saavat vuokrattua huonokuntoisia rakennuksia alhaisella vuokralla, jolloin vuokralainen eli työnantaja hyötyy alhaisesta vuokratasosta, ja kiinteistön omistaja siitä, että saa rakennukset vuokrattua ilman rakennusten korjaamista ja niistä aiheutuvia kustannuksia. Vastuu on siis mahdollista laiminlyödä, koska vastuun realisoituminen on vallitsevassa tilanteessa epätodennäköistä (Juhila ym. 2017a, 4). Vastuun realisoitumisen todennäköisyys pienenee myös, jos lainsäädännöllisiä normeja ei ole määritelty tai, jos lainsäädännössä on annettu harkinnanvaraa (Hänninen 2017b, 98). Näin laiminlyöjäksi positioidaan myös yhteiskuntaa, joka ei ole määrittänyt tai ottanut itselleen vastuuta esimerkiksi sisäilmasta sairastuneiden taloudellisesta tuesta (Anttiroiko 2004, 48; Mäki & Ryyänen 2016, 215, 225):

”Jos huonosti käy, ni ei saa ees sairaspäivärahaa. Sit jos irtisanot ittes ni saat karenssin. --- Ja sit se on niinkun järkyttävää, että kun tosi paljon enempi näistä kärsii ihmiset sitten julkisella sektorilla. Että tää on vähän yhteiskunnan aiheuttama ahdinko ihmiselle, ni sit ei oo mitään tukea saatavilla.” H4

Näin ollen yhteiskunta laiminlyö hyvinvointivastuutaan esimerkiksi taloudellisten ja sosiaalisten perusoikeuksien turvaajana (Anttiroiko 2004, 48). Yhteiskunnan laiminlyönti vastuiden määrittämisessä heijastuu myös sisäilmaryhmän vastuuseen. Koska lainsäädäntö ei sido kyseistä yhteistoimintaa, niin haastateltavat kuvaavat, miten ryhmän käsittelyssä ongelmat voidaan kirjata tiedoksi ilman puuttumista ja toimenpiteisiin ryhtymistä (ks. myös Putus 2017, 75).

Laiminlyöjän subjektiossa näyttöä erityisesti se, miten sisäilmaongelmat ja niiden seuraukset ovat päässeet niin laajoiksi ja vaikeiksi. Vastuuta huonokuntoisista rakennuksista laiminlyödään viimeiseen asti, rakennuksen käyttäjät sairastuvat ja lopulta vastuu lankeaa pakotetusti laiminlyöjän positiossa asetuville vastuutahoille vain itse rakennuksesta ja siihen liittyvistä taloudellisista seurauksista. Sisäilmaongelma on mahdollista laiminlyödä vallitsevien menettelytapojen vuoksi, sillä vastuu on usein tilannekohtaisesti harkittavaa tai vastuuta ei ole määritetty. Myöskään vastuiden noudattamatta jättämisestä ei sanktioita riittävästi tai jouduta vastuuseen muulla tavoin. Näin ollen laiminlyöjän positioon asettuvat vastuutahot välttävät vastuunkantamisen vahingoista, jotka ne ovat aiheuttaneet yksilön terveydelle ja taloudelle. Laiminlyöjät eivät neuvottele itselleen kovempaa vastuuta, sillä ongelmien laiminlyöminen on vastuutahoille kannattavaa.

6.3 Joustaja

Joustajan subjektiossa rakentuu sellaisille sisäilmaongelman vastuutahoille, jotka kantavat normatiivisia vastuitaan sisäilmaongelman ratkaisun edistämiseksi. Joustajan subjektiossa asettuvien vastuutahojen toiminta nojaa kuitenkin myös vallitseviin menettelytapoihin ja organisaation järjestelyihin, jolloin nämä tekijät rajaavat subjektiossa olevien vastuutahojen toiminnanmahdollisuuksia (Juhila ym. 2017a, 4). Näin ollen vastuunkantaminen jää paikoin puolitiehen. Työntekijät rakentavat joustajan subjektiossa esimiehille, työterveyshuollolle ja aluehallintovirastolle. Vallitsevien menettelytapojen puitteissa joustajan subjektiossa vastuunkantoa vaikeuttaa se, että yhtäältä se tarvitsee riittäviä todisteita sisäilmaoireista ja työtilojen ongelmista, mutta toisaalta oireiden diagnosoimisessa ja rakennuksen sisäilmatutkimuksissa esiintyy haasteita (ks. myös Pekkanen ym. 2016, 2943):

”Työterveyslääkärit on kuitenkin halunnu ja yrittäny tutkia näitä asioita. Mut tuntuu, että neki on vähän kädettömiä, et ei niilläkään oo tietoo tarpeeks. Tai ymmärrystä ja koulutusta käsittelä näitä asioita. Ne yritti hädissään tosiaan lähettää eri alojen asiantuntijoille, et jos sieltä selviäis, mikä tämä on.” H8

Edellä kuvatussa tapauksessa työterveyslääkäri kantaa vastuutaan toimiessaan yhteistyössä muun terveydenhuollon kanssa työntekijän terveydentilan selvittämiseksi

(Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 12§). Työterveyslääkäreiden lisäksi haastateltavat kuvaavat, että sisäilma-asiantuntemuksen puutetta esiintyy myös muilla työterveyshuollon edustajilla, esimiehillä sekä aluehallintoviranomaisilla. Tiedon puute ja sisäilmahaitan arviointikriteerien puuttuminen luovat tilannetta, jossa sisäilmaongelmaa ja sen oireita hoidetaan puutteellisesti (Pekkanen & Lampi 2015, 1753–1754). Vedoten suoraan vallitseviin menettelytapoihin joustajan subjektipositioon asettuvien yksittäisten vastuutoimijoiden vastuunkantaminen näyttää teknisesti ottaen moitteettomalta, sillä ne noudattavat säädettyjä kriteereitä (Anttiroiko 2004, 24). Kysymys kuitenkin kuuluu, ovatko vallitsevat menettelytavat vastuun jakautumisen kannalta oikeudenmukaisia ja jos eivät ole, niin ovatko vastuutoimijat yrittäneet muuttaa vallitsevia käytäntöjä (Laitinen & Eskelinen 2010, 49, 52; Ahola-Launonen 2018, 222).

Joustajan positioon asettuvilla yksittäisillä vastuutoimijoilla ei ole täyttä kontrollia vallitsevien käytäntöjen muuttamiseksi, koska ne vaativat yhteisöllistä neuvottelua ja hyväksyntää (Anttiroiko 2004, 22–24; Laitinen & Eskelinen 2010, 48). Neuvottelut käydään organisaation järjestelyiden puitteissa, jotka muodostuvat joustajan positiossa toiminnanrajoituksiksi (Juhila ym. 2017a, 4). Organisaation järjestelyillä luodaan rajoja sekä organisaation sisäisten järjestelyiden että organisaatioiden välisten järjestelyiden kautta. Organisaation sisäisiä järjestelyjä koskien haastateltavat muodostavat käsitystä resurssipulasta, joka aiheuttaa kuormittumista esimiehelle ja työterveyshuollolle. Lisäksi työntekijät kertovat esimerkiksi esimiehen aseman organisaatiossa vaikuttavan joustajan toiminnanmahdollisuuksiin:

”Esimies pelkää sitä, että jos joudutaan ettei uudet tilat niin se voi tarkoittaa, että lyhytaikaishoito ulkostatettas. Yksityisille palveluntuottajille eli se ei enää säilyiskään kaupungin omana palvelun tuotantona. Ja mä aattelin, et kyseessä on ehkä hänen kohdalla työpaikan menettämisen pelko. Ja sitten ehkä joku muu pelko, että et kun hän on pian jäämässä eläkkeelle, ni varmaan ehkä vielä semmosta auktoriteetin pelkoo --- ei siis silleen mitätöi, mutta mieluummin olis ehkä kuulematta. Että ku ei oo ratkasua olemassa hällä. Et hän kokee varmaan olevansa vaikeessa välikädessä ---” H6

Esimiehen kohdalla joustaja position toiminnanmahdollisuuksia rajaaviksi muodostuvat siis pelot auktoriteetin vastustamisesta ja oman työpaikan menettämisestä sekä keinojen puuttuminen. Muissa haastatteluissa työntekijät kertovat myös, ettei esimiehellä ole riittävää sanavaltaa esimerkiksi työtiloja koskevissa päätöksissä, vaikka esimies osallistuu päätöksentekoon. Tämä rakentaa joustajan position ristiriitaisuutta: yhtäältä asema tuo vastuuta

ja toisaalta se rajaa vastuunkannon mahdollisuuksia (Anttiroiko 2004, 22, 24; Holm 2017, 17). Tilanteessa joustajan positio kuvastaa myös työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyvän vastuun kaksisuuntaisuutta: esimies joutuu pohtimaan, mikä on vastuu häntä itseään ja toisaalta muuta yhteisöä kohtaan (Julkunen 2006a, 24; Juhila ym. 2017a, 4). Näin ollen vastuun kaksisuuntaisuus ja ristiriitaisuus yhdessä organisaation sisäisten järjestelyiden kanssa luovat joustajan positiossa toiminnanrajoituksia ja siten vallitsevaa toimintatapaa olla puuttumatta sisäilmaongelmaan.

Organisaation sisäisiin järjestelyihin liittyvien tekijöiden lisäksi joustajan toiminnanmahdollisuudet määräytyvät organisaatioiden välisissä järjestelyissä. Tällöin haastateltavat rakentavat joustajan positiota työterveyshuollolle ja aluehallintovirastolle. Organisaatioiden toimintaa haastateltavat kuvaavat siilomaiseksi, joka aiheuttaa muun muassa viestintäongelmia eri vastuutahojen välillä (ks. myös Korpi & Pipatti 2019, 24–25). Haastateltavat kuvaavat, että siilomaisuus yhdistettynä muiden vastuutoimijoiden vastuunkannon huolimattomuuksiin tai puutteisiin luovat vaikeuksia arvioida sisäilmaongelman laajuutta ja riittäviä toimenpiteitä sen ratkaisemiseksi.

Tilanne kuvaa organisaatioiden välistä riippuvuutta ja yhteisvastuun muodostumista sisäilmaongelmatilanteessa (Laitinen & Eskelinen 2010, 48; Ahola-Launonen 2018, 230). Esimerkiksi määritettäessä sisäilmaongelman laajuutta ja tarvittavia toimenpiteitä kuntotutkimuksen ohella sisäilmaoirekyselylle ja terveydellisten riskien arvioinnille muodostuu olennainen painoarvo (Lappalainen ym. 2017, 20–21; Turunen 2019, 235). Jos tutkimusten ja arviointien toteuttajien eli esimerkiksi työterveyshuollon toimintaan liittyy huolimattomuuksia tai puutteita, aluehallintovirasto asettuu joustajan positioon:

”Sieltä AVI:lta tuli niinkö sitä historiatietoo enemmän, että on käyty ja on tutkittu ja muuta. Mut sitte sen jälkeen asia on niinkö tyrehtyny että viimeinen tavallaan singnaali, mitä tuli siellä meidän keväisessä kyselytunnilla tai kyselypäivällä ni siellä oli, että AVI:lla ei ole kättä pidempää, että ku me ollaan terveitä ja meillä ei ole sairastuneita eikä oireilevia. Että siellä painotettiin, että AVI on niin työterveyshuollon tietojen varassa. Että AVI tarvii niitä dokumentteja ja varmaan semmosta todistusaineistoo sitten, että he pystys toimia.” H10

Joustajan positiosta luodaan kuitenkin kuvaa, että se pyrkii vastuunkantoon organisaatioon liittyvistä järjestelyistä ja niiden luomista toiminnanrajoituksista huolimatta. Haastateltavat kuvaavat, että joustajan positioon asettuvat vastuutahot pyrkivät yhteisvastuuseen neuvottelemalla tilanteesta muiden tahojen kanssa. Yhteisymmärryksen löytäminen sisäilmaongelmatilanteesta voi kuitenkin olla haastavaa (ks. myös Korpi & Pipatti 2019, 24–25), ja joustajan subjektipositioon asettuvien vastuutoimijoiden todelliset toiminnanmahdollisuudet rakentuvat vasta, kun vastuutaho saa hyväksynnän toimenpiteille myös toiselta vastuutaholta. Seuraavassa haastateltava kuvaa tilannetta liittyen työkyvyttömyyseläkkeen hakemiseen:

”--- työterveyslääkäri kyllä katsoi minua, joo hän puoltaa, et hän nyökytti tälleen mua. Että en mä tiedä sit, oisko työterveyslääkäri lähtenyt hakemaan ilman tätä työsuojevaluuttetun sanomaa. Ja mähän olin itse aiemmin siitä 2017 maininnut kaksikin kertaa. Ja se ei ainakaan tuottanut tulosta.” H5

Tällöin joustajan subjektiposition vastuunkantaminen perustuu yhteisölliseen vastuun määritykseen, jolloin vastuuosapuolien yhteisymmärrys vaikuttaa siihen, että vastuuta voidaan kantaa (Anttiroiko 2004, 23–24; Juhila ym. 2017a, 3). Näissä yhteisöllisen vastuun määrityksen tilanteissa joustajan subjektipositio muodostuu työterveyshuollon lisäksi esimiehille. Aluehallintoviranomaisen toiminta julkisorganisaationa nojautuu puolestaan normeihin ja tekniseen vastuun määritykseen, jotka muuttuvat hitaammin kuin yhteisöllisesti määritelty vastuu (Anttiroiko 2004, 24; Julkunen 2006b, 535).

Yhdessä edellä kuvattujen aluehallintoviraston toiminnanrajoitteiden perusteella voisi tulkita, että aluehallintoviraston voi olla jopa hankalampi neuvotella vastuusta ja sen kantamisesta kuin esimiehen tai työterveyshuollon. Tällöin teknisesti määritelty vastuu muodostuu joustajan positiossa toiminnanmahdollisuuksia rajoittavaksi. Joka tapauksessa joustajan positiossa omat vastuut pyritään kantamaan toiminnanrajoitteista huolimatta, mutta lopullinen vastuunkannonmahdollisuus määräytyy vasta vastuuneuvotteluissa ja vastuun sosiaalisessa hyväksynnässä.

6.4 Välittäjä

Välittäjän subjektipositio rakentuu haastateltavien puheessa vastuutahoille, jotka ottavat vastuuta aktiivisesti kantaakseen. Välittäjä kantaa vastuuta sisäilmaongelmasta ja sen ratkaisusta teknisesti määritettyjen vastuiden mukaan, mutta myös vastaamalla yhteisöllisessä vastuun määrittämisessä syntyneisiin vastuuodotuksiin. Yhtäältä välittäjän positio on asioiden välittämistä sisäilmaongelman ratkaisun kannalta eteenpäin ja toisaalta välittämistä siitä, että ongelma saadaan ratkaistuksi. Haastateltavat asettavat välittäjän position esimiehelle, työterveyshuollolle, kiinteistön omistajan edustajille, työsuojelulle ja aluehallintovirastolle. Välittäjän positio eroaa joustajan positioista siinä mielessä, että sen toimintaan ei kohdistu suoraan rajoittavia tekijöitä vallitsevien menettelytapojen tai organisaatioiden järjestelyiden kautta, vaan sillä on valinnanmahdollisuuksia vastuutilanteissa. Lisäksi välittäjän positioon asettuvilla vastuutoimijoilla on myös mahdollisuus pakottamalla vastuullistaa muita tahoja sisäilmaongelmatilanteen ratkaisun eri vaiheissa.

Välittäjän subjektipositio rakentuu vastuutahojen aktiivisen toiminnan perustalle sisäilmatutkimuksiin liittyvissä tilanteissa, jolloin haastateltavat positioivat välittäjän asemaan esimiehiä, työsuojelun ja työterveyshuollon edustajia. Tällöin välittäjä ottaa kantaakseen selvitys- ja viestintävastuuta sisäilmaongelmasta:

”Meillä siis vaihtu toi vanhustyön johtaja. Ja hää rupes oireilee niis tiloissa ja rupes selvittelee sitä asiaa. Ja hänen toimestaan sitten ne tutkimukset laitettiin alulle. --- ja ne samat tilat, kun tää vanhustyön johtaja penko noita tiedostoja sun muita, niin se on ollu jo kymmenen vuotta sitten tullu ekan kerran julki, että niis on jotakin. Ja sit se prosessi on jääny kesken ja ihmiset on jääny vaan niihin toimistotiloihin. Ni sit ne tehtiin uudelleen ne tutkimukset. --- Vanhustyön johtaja pitkään oli sairaslomalla ja se prosessi keskeyty ja tuloksia ei saatettu meille tiedoksi asiallisesti. Ja sit kun hän palas sairaslomalta, hän rupes tuloksii kyselee ja saatto meille ne tiedoksi ---” H6

Edellä kuvatussa tilanteessa välittäjän positio rakentuu vanhustyön johtajalle, kun hän kantaa vastuuta siitä, että saattaa sisäilmatutkimukset päätökseen, koska on ne itse laittanut alulle (Giddens 1999, 8). Lisäksi voidaan katsoa, että välittäjän positiossa esimies on asemansa puolesta vastuussa välittämään sisäilmatutkimusten tiedot alaisilleen (Anttiroiko 2004, 24; Holm 2017, 17). Välittäjän vastuun kantaminen rakentuu myös häntä itseään koskevien

vastuullisten valintojen myötä, sillä edellä kuvatussa tilanteessa esimies pyrkii hallitsemaan hänen omaan terveyteensä kohdistuvia riskejä (esim. Hall ym. 2017, 128; Juhila ym. 2017c, 13). Välittäjän vastuun kantamiseen heijastuu siis vastuutahon oma kokemus sisäilmaongelmista (Mäki & Nokela 2014, 67).

Välittäjän subjektipositioon asettuvien vastuutoimijoiden kuvataan ottavan vastuuta sellaisista tapahtumista, jotka kuuluisivat muiden hoidettavaksi. Haastateltavat rakentavat välittäjän positiota erityisesti yksittäisille vastuutoimijoille, jotka ovat työterveyshuollon, kiinteistön omistajan, työsuojelun tai aluehallintoviraston edustajia. Tällöin yksittäiset vastuutoimijat näyttäytyvät aloitteellisina vastuunkantamisen suhteen:

”--- keskustelin ton (kiinteistön omistajan nimi) projektipäällikön kanssa, joka vastaa niistä remonteista, ni hän sitten ystävällisesti lupas mulle, että he voi käydä tekemässä, kun siis siellä oli kosteus- ja sisäilmatekninen kuntotutkimuksen mukaan, mun työhuoneen yläpuolella oli yläpohjan ryömintätilassa mikrobilta haisevaa eristettä, joka on kostunu jossain vaiheessa. Mut he ei oo ottanu siitä näytteitä, koska se ei kuulunu toimeksiantoon. --- sieltä oli löytyny --- vähän sädesientä ja Penicilliumia ja Aspergillus versicoloria. --- sen ei varmaan tarvinnu kertoa kenellekkään sen (kiinteistön omistajan nimi) tyyppin et se teki siviilirohkeeta toimintaa.” H1

Edellä kuvatussa tilanteessa projektipäällikön ei olisi tarvinnut ottaa vastuuta asiasta, sillä toimeksianto siirtää vastuun kuntotutkimuksen toimeksiantajalle (Laitinen & Eskelinen 2010, 46–47). Välittäjän subjektipositiossa vastuu rakentuu kuitenkin itsevastuullistamisen ajatukselle, jolloin tilanteessa työntekijän vastuudotus projektipäällikköä kohtaan vetoaa hänen rohkeuteensa osallistua ja ottaa näytteet vapaaehtoisesti (Juhila ym. 2017a, 3; Burchell 1996, 29). Näin ollen välittäjä voi kantaa muiden tahojen vastuita siten, että ajattelee vastuiden kuuluvan hänen itsensä hoidettavaksi. Toisaalta haastateltavat rakentavat välittäjän positiosta myös muiden vastuutahojen vastuullistajaa:

”Ja tämä oli AVI:n hallintoylilääkärin painostuksen kautta, ni mä sain tän työterveyslääkärin ajan. --- et vois kokeilla, et kerrot hänen nimensä sinne työterveyteen, että hän on suositellut ja sanonut, että minun pitäisi vastaanotolle. --- Ja todella sieltä järjesty aika hyvin nopeesti --- jatkotutkimuksiin. --- Eli tän hallintoylilääkärin nimen kautta järjesty minuutissa lähete keskussairaalan tutkimuksiin. Ja astma tosiaan diagnosoitiin sitten, se oli ensimmäinen diagnoosi vasta yli puoli vuotta tosi pahojen oireiden jälkeen.” H7

Edellä kuvatussa tilanteessa hallintoylilääkärin asema toimii sanktion uhkana, jolloin se pystyy hyödyntämään pakottamalla vastuullistamisen mekanismia, jotta vastuullistettava taho eli tässä tilanteessa työterveyshuolto ottaa vastuunsa kannettavakseen (Juhila ym. 2017a, 3). Haastateltavien puheessa vastuullistamien mekanismin hyödyntäjiksi luodaan lähinnä aluehallintoviranomaisten edustajia, mutta joskus myös työterveyslääkäreitä. Välittäjän subjektiposition kautta vastuullistettaviksi tahoiksi muodostuvat puolestaan työnantaja, kiinteistön omistaja ja työterveyshuolto. Haastateltavat pohtivat myös välittäjän position asettuvien vastuutahojen halukkuutta käyttää asemaansa vastuun langettamiseen:

”Mutta siis AVI:nhan pitäis tehdä se rikosilmoitus. Et se AVI:n rooli on tässä, se on kans mielenkiintonen, et mä en oikeen tiedä vielä, et onks niistä hyötyä. Niillähän on valtavat toimivaltaa, kun ne voi laittaa ne rakennukset jopa kiinni. Mut onko niillä halua ja uskallusta? Niin et tuolla, kun justiin tuolla vertaistukiryhmissä asiasta keskustellaan, ni siellä ainakin tulee ilmi, että että jengi on aika pettynyt siihen AVI:iin. Et he kyl ohjeistaa ja ohjeistaa, mut sit prosessit on kamalan hitaita.” H1

Välittäjän position asettuu aluehallintoviraston lisäksi työterveyshuolto, jolloin molemmat vastuutahot pyrkivät sisäilmaongelmatilanteessa muiden tahojen kanssa yhteistyöhön ja kantamaan vastuuta yhteisymmärryksessä. Näin ollen välittäjän position vedotaan vastuun muodostamisessa ja langettamisessa lopulta vastuutahojen keskinäisiin vastuuneuvotteluihin (Juhila ym. 2017a, 3). Tämä osoittaa sisäilmaongelmaan liittyvien harkinnanvaraisten vastuiden ongelmallisuuden: vastuu on uudelleen neuvoteltavissa ja vastuun langettamista voidaan välttää vedoten konfliktin mahdollisuuteen (Mäkelä 2007, 457, 463; Hänninen 2017b, 98). Vastuusta tulee epämääräistä, ja moniulotteisen sisäilmaongelman ratkaisu vaikeutuu (Julkunen 2006a, 12). Näin ollen muodostuu organisoidun vastuuttomuuden tilanne, jossa vastuun välttämisestä tulee mahdollista (Beck 1990, 95; Giddens 1999, 8). Kun yksittäistä vastuutahoa ei voida osoittaa, vetoaa tilanne välittäjän position asettuvien vastuutahojen hyvään tahtoon edistää ongelmanratkaisua ja ottaa vastuuta kannettavakseen (Hänninen 2017a, 21).

Rakentuuko muiden vastuutahojen vastuu työpaikkojen sisäilmaongelmista lopulta vain hyvän tahdon ja moraalin varaan, jos vastuu on jatkuvasti neuvoteltavissa ja myös normatiivisten vastuiden välttäminen on mahdollista? Mikä taho lopulta kantaa vastuun työpaikkojen sisäilmaongelmista? Onko työntekijä ainoa todellinen vastuunkantaja tilanteessa ja, mikä on

yhteiskunnan vastuu? Entä onko yhteisvastuulle enää olemassa paikkaa tilanteessa, jossa yhteisen näkemyksen saavuttaminen on vaikeaa? Näitä kysymyksiä pohditaan tutkimuksen lopuksi ja muodostetaan käsitys siitä, miltä työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuu näyttää.

7 VASTUU PIRSTALOITUU – ONKO VASTUU YKSILÖN?

Tämän tutkimuksen tehtävänä on ollut tarkastella työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta ja, sitä kuinka eri vastuutoimijat asemoituvat työpaikkojen sisäilmaongelmista kärsineiden, julkisen sektorin työntekijöiden haastattelupuheessa. Tutkimustehtävään on syvennetty kahden tutkimuskysymyksen avulla eli tutkimalla, millaisia subjektipositioita työntekijät rakentavat itselleen ja, millaisia subjektipositioita työntekijät rakentavat muille vastuutoimijoille. Olen havainnut työntekijöille rakentuviksi subjektipositioiksi asiantuntijan, asianajajan, kamppailijan ja selviytyjän. Muut vastuutahot kattavat joukon työpaikan sisäilmaongelmatilanteeseen liittyviä toimijoita mukaan lukien esimiehen, työnantajan, kiinteistön omistajan, kiinteistöhuollon, rakennuksen rakennuttajan ja rakennusvalvonnan, työterveyshuollon, työsuojelun, työsuojelu- ja terveydensuojeluviranomaiset, sisäilmaryhmän sekä yhteiskunnan vastuutoimijat, kuten julkisen hallinnon edustajat. Näille vastuutoimijoille olen tunnistanut haastattelupuheesta kieltäjän, laiminlyöjän, joustajan ja välittäjän subjektipositiot.

Aiemmin sisäilmaongelmia on tutkittu yksilön näkökulmasta sisäilmasta sairastumisen kannalta, mutta myös laajemmin työpaikkojen sisäilmaongelmien aiheuttamien terveydellisten, taloudellisten ja sosiaalisten seurauksien näkökulmasta (esim. Mäki & Nokela 2014; Mäki & Ryytänen 2016; Finell ym. 2018). Lisäksi sisäilmaongelmia on tarkasteltu laajemmin niiden yleisyyden, syiden sekä kansanterveydellisten ja -taloudellisten seurausten kannalta (esim. WHO 2009; Reijula ym. 2012). Sisäilmaongelmien syyt ja seuraukset ovat aiempien tutkimusten valossa varsin hyvin hallussa, mutta eri vastuutoimijoiden toimintaa ja vastuuta on vain sivuttu tai tarkasteltu yksittäin (esim. Hyvärinen ym. 2017; Putus 2017; Korpi & Pipatti 2019).

Tämä tutkimus tarjoaa uutta näkökulmaa työpaikan sisäilmaongelmien ja ylipäätään sisäilmaongelmien tutkimukseen tuomalla yksiin kansiin kaikki työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijat. Tämä tutkimus tarkastelee kunkin vastuutoimijan vastuun rakentumista ja sitä, millaisia tekijöitä siihen liittyy. Tarkastelu tarjoaa vastauksia kysymyksiin siitä, miksi sisäilmaongelmat ovat niin vaikeita Suomessa, miksi vastuuta niistä ei kanneta ja, miksi vastuu sysäytyy yksilöiden kannettavaksi. Tutkimus tekee näkyväksi vastuun

moniulotteisuuden ja sen saamia uusia muotoja vastuun murroksessa. Tutkimus tukee myös aiempia havaintoja vastuusta ja sisäilmaongelmista sekä tarjoaa uusia näkökulmia näiden tutkimiseen. Seuraavaksi tehdään yhteenvetoa tutkimuksessa havaituista subjektipositioista ja pohditaan niiden merkitystä sisäilmaongelmien ja vastuun eri näkökulmista. Tämän jälkeen edetään tarkastelemaan tutkimuksen haasteita sekä sitä, millaisia ongelmakohtia subjektipositioista tehtäviin tulkintoihin liittyy. Lopuksi tehdään tutkimuksen yhteenveto pohtimalla lyhyesti vastuun murrosta ja sen vaikutuksia laajemmassa yhteiskunnallisessa kehityksessä.

7.1 Vastuullisten valintojen vaikeus

Työntekijöiden omien subjektipositioiden avulla rakennetaan kuvaa työntekijöistä aktiivisina toimijoina työpaikan sisäilmaongelmatilanteen ratkaisemisessa (ks. myös Hellgren 2012, 73). Asiantuntijan positiossa hankitaan tietoa ja otetaan sen avulla vastuuta ongelmatilanteesta, kun taas asianajajan positiossa vastuuta vaaditaan tiedon pohjalta myös muilta vastuutoimijoilta. Molemmassa positioissa rakennetaan työntekijän vastuuta erityisesti lainsäädännöllisten normien varaan, mutta myös moraaliseen käsitykseen siitä, että on oikein ottaa vastuuta itsensä kannettavaksi, kun muut tahot eivät sitä riittävällä tavalla tee. Näin ollen työntekijän vastuu laajenee tilojen asianmukaisen käytön vastuusta ja terveydenhuollon tutkimuksiin osallistumisvelvoitteesta jopa koordinoituvastuuseen työpaikan sisäilmaongelmien ratkaisemisesta (vrt. Työterveyshuoltolaki 2001/1383, 13§; TTL 2002/738, 19§).

Toisaalta työntekijän vastuu muokkautuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jolloin työntekijän vastuulle muodostuu myös toiminnanmahdollisuuksia ja -rajoitteita erityisesti kamppailijan ja selviytyjän subjektipositioissa (Anttiroiko 2004, 22; Holm 2017, 86). Kamppailijan position toiminnanrajoitteet heijastavat sitä, miten sisäilmaongelmista kärsiviin työntekijöihin kohdistuu ymmärtämättömyyttä ja, kuinka sisäilmaongelma voidaan mieltää jopa yksilön mielenterveysongelmaksi (ks. myös Mäki & Nokela 2014). Lisäksi kamppailijan position toiminnanmahdollisuuksia rajaa muiden vastuutoimijoiden jakautuminen siiloiksi ja siitä seuraavan toimijoiden välisen keskusteluyhteyden puuttuminen (ks. myös Korpi & Pipatti

2019). Kamppailijan positio kuvaa siis sitä, miten vastuu työpaikan sisäilmaongelmista, sen seurauksista ja ongelman ratkaisemisesta voidaan yksityistää työntekijälle.

Selviytyjän positiossa työntekijään kohdistuu vastuuodotuksia vastuullisena työntekijänä ja terveyskäyttäytyjänä. Nämä vastuuodotukset muodostuvat usein ristiriitaisiksi, jolloin työntekijän toiminnanmahdollisuudeksi rakentuu se, miten hän onnistuu tasapainoilemaan näiden vastuuodotusten välillä. Työntekijän vastuu ei siis ole vain yksipuoleista normeihin ja sosiaalisen ympäristön vastuuodotuksiin mukautumista, vaan sellaisia valintoja, jotka loppupeleissä maksimoivat hänen terveystään ja minimoivat terveyteen ja talouteen kohdistuvia riskejä (Hall ym. 2017, 128). Selviytyjän positio näyttää myös yksilön vastuun rajallisuuden ja sen, miten yhteisten pelisääntöjen puuttuminen sisäilmaongelmatilanteissa johtaa vastuun siirtoon muiden tahojen hoidettavaksi tulevaisuudessa (Hänninen 2017a; Korpi & Pipatti 2019).

Työntekijälle rakentuvien subjektipositioiden myötä syntyy käsitys siitä, että työntekijä asetetaan kohtuuttomaan asemaan vastuunsa suhteen. Työntekijästä luodaan ainoaa aktiivista vastuunkantajaa ja -vaatijaa, mutta liian voimakas sisäilmaongelman esiin nostaminen aiheuttaa sellaisia negatiivisia seurauksia, jotka uhkaavat työntekijän taloudellista, terveydellistä ja sosiaalista tilannetta (ks. myös Mäki & Nokela 2014; Mäki & Ryyänen 2016; Finell ym. 2018). Näin ollen työntekijä joutuu puntaroimaan, kantaako hän kokonaisvaltaisesti vastuuta työpaikan sisäilmaongelman ratkaisemisesta vai keskittyykö hän vastuuseen itsestään, jotta hän selviää tilanteesta. Tämä osoittaa vastuullisten valintojen haasteen sisäilmaongelmatilanteissa: moraalisesti ja sosiaalisesti voidaan katsoa, että työntekijä on vastuussa selvittämään kokonaistilannetta, mutta yksilön omavastuu vetoaa henkilökohtaisten riskien hallintaan ja tällöin myös käyttäytymään passiivisesti sisäilmaongelman ratkaisemisessa (Anttiroiko 2004, 23–24; Julkunen 2006a, 21; Hall ym. 2017, 128).

Vastuullisten valintojen vaatimus ja vaikeus luovat työntekijän vastuusta ristiriitaista, joka korostuu työntekijän positioihin kohdistuvien vastuullistamisen mekanismien myötä. Vapaaehtoisuuteen perustuen työntekijä asettaa itselleen sellaisia vastuita, jotka ovat aiemmin kuuluneet jonkin muun tahon hoidettavaksi. Tällöin työntekijä itsevastuullistaa ottaen itselleen esimerkiksi asiantuntija- ja asianajovastuita sisäilmaongelman selvittämiseksi. (Juhila ym.

2017a, 2–3.) Kun työntekijä kyseenalaistaa itsevastuullistamisen ja oman vastuunsa laajuuden, hän alkaa vaatia muiden toimijoiden vastuuta. Vastuuvaatimukset kuitenkin sivuutetaan ja työntekijän odotetaan edelleen toimivan itselleen ottamiensa vastuiden mukaisesti. Tarvittaessa työntekijälle siirtyneet vastuut ja niiden kantaminen sanktioidaan, jolloin työntekijä vastuullistetaan pakottamalla sisäilmaongelmatilanteesta. Voidaan tulkita, että työntekijä laittaa käyntiin vastuiden siirtämisen itselleen eikä pääsekään enää irti vastuullistamisen kierteestä. Näin ollen hänet asetetaan vastuuseen sisäilmaongelmasta itsestään, sen syistä ja seurauksista.

Vastuullistaminen siis mahdollistaa sisäilmaongelmien vastuun yksityistämisen vain työntekijälle, vaikka sisäilmaongelmaan liittyy työntekijästä riippumattomia tekijöitä eikä se ole hänen vapaiden valintojensa tulos (Ilcan 2009, 208; Laitinen & Eskelinen 2010, 48; Ahola-Launonen 2018, 231). Työntekijän vastuullistaminen ja vastuun yksityistäminen luovat sisäilmaongelmatilanteessa myös mahdollisuutta sille, että muut vastuutoimijat välttävät vastuutaan, vaikka tahoille olisi asetettu lainsäädännöllisiä vastuita.

7.2 Vastuun välttämisestä välittämiseen

Muiden vastuutoimijoiden vastuiden välttämistä kuvataan sekä kieltäjän että laiminlyöjän subjektipositioiden avulla. Vaikka positiot poikkeavat toisistaan vastuun lankeamisen ja vastuullistajana toimimisen suhteen, molempien positioiden toiminta kuvaa sitä, miten rakennusten ylläpito, huolto ja korjaukset laiminlyödään vain kieltämällä ongelmien olemassaolo ja välttämällä vastuutaholle kuuluvien tehtävien hoitaminen (ks. myös Reijula ym. 2012, 71; ROTI 2017, 10).

Kieltäjiksi ja laiminlyöjiksi positioidaan esimiehiä, työnantajia, kiinteistön omistajia, rakennuttajaa ja rakennusvalvontaa, työterveyshuoltoa, työsuojelua, sisäilmaryhmää ja yhteiskuntaa eli lähes tulkoon kaikkia työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutoimijoita. Voidaan tulkita, että vastuutaan välttävien toimijoiden laaja-alaisuus yhdistettynä selkeiden toimintaohjeiden puuttumiseen, työnjaon epäselvyyksiin ja viestintäongelmiin pohjustavat sisäilmaongelmien kasautumista ja tilanteen ratkaisun monimutkaistumista (ks. myös Hyvärinen ym. 2017; Korpi & Pipatti 2019). Ongelmien ja niiden välttelyn seuraukset voivat

olla kauaskantoisia, ja tulevaisuudessa realisoituvat kustannukset ennakoimattomia (Reijula ym. 2012; Holmijoki 2017).

Työpaikkojen sisäilmaongelmien muiden vastuutoimijoiden toiminta ei kuitenkaan ole vain laiminlyövä, vaan myös muut vastuutahot kantavat niille normeilla säädettyjä vastuitaan. Joustajan positiossa esimiehet, työterveyshuolto sekä aluehallintovirasto kantavat normatiivisia vastuitaan, vaikka myös huolimattomuuksia ja puutteita niiden toimintaan mahtuu (ks. myös esim. Hyvärinen ym. 2017; Salmela ym. 2019). Joustajan positioon asettuvia toimijoita kuvataan vastuunkantajiksi, mutta tahojen vastuu muodostuu positiossa rajalliseksi. Tällöin vallitsevat käytännöt, kuten sisäilmaongelmiin liittyvien arviointikriteerien puuttuminen, sekä organisaation järjestelyihin liittyvät tekijät, esimerkiksi resurssipula ja toimijoiden siilomaisuus, muodostuvat vastuunkannon esteiksi (ks. myös Korpi & Pipatti 2019).

Joustajan positioon asettuvien vastuutoimijoiden mahdollisuudet vastuunottamiseen ja -kantamiseen avautuvat kunnolla vasta tilanteissa, joissa vastuusta neuvotellaan yhteisymmärryksessä muiden toimijoiden kanssa. Yhteisen näkemyksen saavuttaminen vastuuneuvotteluissa voi olla haastavaa sisäilmaongelmiin liittyvien kirjavien ja toisistaan poikkeavien näkemysten vuoksi (Korpi & Pipatti 2019). Vastuuneuvottelut määrittävät sitä, millaiseksi joustajan position vastuu muodostuu. Esimerkiksi joustajan positioon asettuvien tahojen käydessä vastuuneuvotteluja kieltäjän positioon asettuvien tahojen kanssa, voi joustajan vastuu muovautua varsin pieneksi: jos sisäilmaongelmien olemassaolo ja vastuu niistä kielletään vastuuneuvotteluissa, ei joustajan positioon asettava vastuutaho saa hyväksyntää vastuulle, jolloin sen mahdollisuudet vastuunkantamiseen pienenevät. Näin ollen voidaan tulkita, että kieltäjän ja laiminlyöjän subjektipositiot määrittävät työntekijöiden vastuun lisäksi myös muiden vastuutahojen toimintaa.

Työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuun keskeisiksi määrittäjiksi luodaan vastuun yhteisöllistä määrittelyprosessia sekä kieltäjän ja laiminlyöjän positioon asettuvien tahojen asenteita ja toimintatapoja (Anttiroiko 2004, 21–24; Ahola-Launonen 2018, 222). Sisäilmaongelmien kaltaisessa yhteisvastuun tilanteessa esimerkiksi vastuutahon kieltävä asenne haastaa neuvotteluprosessin ja yhteisymmärryksen syntymisen vastuusta, jolloin yhteisvastuu murentuu

yksittäisten toimijoiden vastuiksi (Mäkelä 2007, 457, 463). Yhteisvastuun hajoamisen voidaan katsoa olevan ongelmallista sisäilmaongelmista kärsivien työntekijöiden aseman ja moniulotteisen ongelmanratkaisun kannalta (Juhila ym. 2017a, 3).

Ensinnäkin yhteisvastuun murentumisen ja vastuun yksityistämisen voidaan nähdä ajavan työntekijöitä asemaan, jossa he terveydellisten haasteiden lisäksi voivat kohdata vähättelyä, syrjintää ja syylistämistä sisäilmaongelmasta. Tämä voi kumuloida myös työntekijöiden taloudellisia ja sosiaalisia ongelmia. (Vrt. myös Mäki & Nokela 2014; Mäki & Ryyänen 2016; Finell & Seppälä 2018.) Toisaalta yhteisvastuun hajoaminen on ongelmallista työpaikan sisäilmaongelmien moniulotteisen luonteen vuoksi, sillä ongelmanratkaisu vaatisi yhteisön toiminnan muuttamista sekä sellaista yhteistoimintaa ja -vastuuta, jota yksilöiden on hankala toteuttaa yksin (Laitinen & Eskelinen 2010, 49, 54–55). Käytännössä tämä voisi tarkoittaa laiminlyövien käytäntöjen korjaamista, selkeämpää sopimista yhteistyökäytännöistä sekä kansallisten sisäilmaongelman arviointikriteerien laatimista.

Kieltäjän ja laiminlyöjän subjektipositioiden myötä tarkastelun arvoiseksi kysymykseksi nousee se, miten näihin positioihin asettuvat vastuutahot onnistuvat kieltämään tai laiminlyömään vastuunsa, vaikka niille on asetettu lainsäädännöllisiä vastuita. Lisäksi tilanteessa kiinnostavaa on yhteiskunnan vastuun osalta se, että työpaikkojen sisäilmaongelmiin näyttää liittyvän sekä ennakoituja että ennakoimattomia riskejä. Tällöin yhteiskunnan tulisia asettua yhtäältä vastuunkantajaksi sisäilmaongelmien ennakoituista riskeistä, kuten kansanterveydellisistä ja -taloudellisista seurauksista, yhteiskunnalle aiemmin, esimerkiksi laissa määriteltyjen vastuiden mukaisesti (Reijula ym. 2012; Hänninen 2017b, 105–106). Toisaalta yhteiskunta on sitoutunut vähentämään sisäilmaongelmia, mutta ongelmien ratkaisuvaikkeudet liittyen esimerkiksi yhteisvastuun kantamiseen, luovat yhteiskunnalle vastuuta tästä ennakoimattomasta kehityksestä (Anttiroiko 2004, 48; Hänninen ym. 2017b, 105–107; VNK 2018).

Vastuiden kieltämisen ja välttämisen mahdollisuuksia voidaan tarkastella kahden näkökulman avulla. Näistä ensimmäinen on vastuiden sitovuusaste ja toinen on vastuiden valvonnan toteutuminen. Vastuiden sitovuusasteen näkökulmasta lainsäädäntö toimii raameina työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuille ja tarkemmat toimenpiteet määritellään esimerkiksi

Työterveyslaitoksen ohjeistuksissa. Ohjeistukset korostavat eri toimijoiden välistä yhteistyötä ja yhteisymmärrystä, mutta ne eivät ole lainsäädännöllisesti sitovia, jolloin vastuu muodostuu harkinnan- ja sopimuksenvaraisesti vastuutoimijoiden keskinäisissä neuvotteluissa (esim. Julkunen 2006a, 12; Hänninen 2017b, 98; Lappalainen ym. 2017). Kun yhteistä näkemystä ei löydy, päätöksentekoa viivytellään ja siirretään muille tahoille, mikä johtaa vastuun välttämiseen (Mäkelä 2007, 457, 463; Hänninen 2017b, 104).

Toisaalta vastuiden sitovuus voidaan toimijoiden keskinäisissä vastuuneuvotteluissa neuvotella hyvin väljäksi, jolloin vallitsevien toimintatapojen puitteissa on mahdollista välttää todellinen vastuunkantaminen (Juhila ym. 2017a, 3–4). Vallitsevia toimintatapoja ei haluta muuttaa, koska vallitsevat käytännöt ovat niin kieltäjille kuin laiminlyöjille edullisia lyhyellä aikavälillä: vähemmän vastuuta, vähemmän taloudellisia kustannuksia. Myöskään yhteiskunta ei halua ottaa vastuuta vedoten kustannuksiin ja taloudellisiin tekijöihin (Lehto 2003, 28). Tällöin yhteiskunnan vastuun määrittymisessä painaa taloudellinen vastuu ja julkisen talouden kestävyys niin ikään lyhyellä aikavälillä (Julkunen 2006b, 536). Taloudelliseen vastuuseen vetoaminen vastuun ottamatta jättämisessä on kuitenkin ristiriitaista, koska taloudelliset panostukset ennakoivaan kiinteistön ylläpitoon ja korjauksiin tuottaisivat taloudellisia säästöjä rakennuksista ja terveyshaitoista aiheutuvissa kustannuksissa pidemmällä aikavälillä niin yksilöille, yhteisöille kuin yhteiskunnalle (esim. Reijula ym. 2012; Hyvärinen ym. 2017).

Vaikka sisäilmaongelmien vastuiden sitovuus on osin harkinnanvarainen, voisi ajatella, että vastuu lankeaa toimijoiden kannettavaksi viimeistään valvottaessa vastuiden toteuttamista. Tällöin yhteiskunnan vastuulla on toimia vastuun ja toimenpiteiden arvioijana (Julkunen 2006b, 539). Sisäilmaongelmia ja niiden eteen tehtyjä toimenpiteitä on arvioitu erilaisissa selvityksissä ja hankkeissa, mutta käytännössä yhteiskunnan valvonta vaikuttaa jääneen työ- ja terveydensuojeluviranomaisten vastuulle. Se, missä määrin työ- ja terveydensuojeluviranomaiset pystyvät velvoittamaan muita vastuutoimijoita toimenpiteisiin sisäilmaongelmien ratkaisemiseksi, näyttää tämän tutkimuksen perusteella riittämättömältä. Tällöin työ- tai terveydensuojeluviranomaisen antama suositus tai toimintaohje ei ole riittävän tehokas toimenpiteisiin velvoittaja. Lisäksi kovin sanktio eli kiinteistön käyttökielto langetetaan harvoin tai vasta pitkän harkinnan ja selvittelyn jälkeen, jolloin sisäilmaongelman seuraukset

ovat voineet laajentua rakennuksen ulkopuolisiin tekijöihin ja sosiaalisiin ongelmiin. Tämä kuvaa myös sisäilmaongelmien kehityskulkujen karkaamista yhteiskunnan hallinnasta (Julkunen 2006a, 12).

Yhteiskunnan vastuu toiminnan arvioijana on osa yhteiskunnan vastuun kaventumista, joka on siirtänyt vastuuta toimijoille itselleen (Julkunen 2006a, 20–22). Tällöin vastuutoimijat toimivat toinen toistensa kontrolloijina vastuun suhteen eli ne esimerkiksi valvovat toistensa vastuita ja riittävää toimintaa niiden eteen (O'Malley 2009, 276–277). Jos toimijoiden yhteisenä intressinä on ollut vähäinen vastuu sisäilmaongelmista, niin vastuun kontrolloinnin siirtyminen toimijoille itselleen on mahdollistanut vastuun kaventamisen entisestään ja siten vastuun laiminlyönnit tai sen välttämisen kokonaan. Tilanne on rakentanut organisoitua vastuuttomuutta, jolloin vastuuta ei määritellä riittävällä tavalla ja vastuunkantaminen vältetään (Beck 1990, 95; Juhila ym. 2017a, 4). Lisäksi yhteiskunta näyttää käyttäneen selviytymiskeinonaan organisoitua vastuuttomuutta, jolloin työpaikkojen sisäilmaongelmia ei todella ole käsitelty, vaan niitä on verhottu sisäilmasta sairastumisen kiistanalaisuuteen, sisäilmaongelmien arviointikriteerien ongelmiin sekä sisäilmatutkimusmenetelmien luotettavuuteen (esim. Beck 1990, 225; VNK 2018).

Työpaikkojen sisäilmaongelmien organisoidun vastuuttomuuden myötä voidaan myös tulkita, että vastuullistaminen on ottanut täysin uudenlaisen muodon. Kun tähän asti vastuullistaminen on siirtänyt ja asettanut toimijoille vastuita, nyt se toimii myös vastuuden välttämisen mekanismina. Tällöin ulkoa-asetetut odotukset ongelmien laiminlyömisestä ja kieltämisestä sekä vallitsevien käytäntöjen edullisuus vetoavat toimijan järkevyyteen olla ottamatta vastuuta kantaakseen (Burchell 1996, 29.) Kun vastuullistaminen muodostuu mekanismiksi välttää vastuuta, muille tahoille kuuluneet vastuut sysätään yksilöille syy-seuraussuhteen, syyllisyyden tai vastuun perusteella (Beck 1990, 225).

Työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa vastuun palautuminen yksilöille koskee työntekijöiden lisäksi myös muita yksittäisiä vastuutoimijoita, jotka positioituvat välittäjän subjektipositioon. Näin ollen aktiivisiksi vastuunkantajiksi työntekijöiden lisäksi muodostuvat esimies sekä työterveyshuollon, kiinteistön omistajan, työsuojelun ja aluehallintoviraston

edustajat. Vastuun sirpaleisuus ja sisäilmaongelmien tuomat negatiiviset seuraukset esimerkiksi työntekijöille vetoavat välittäjän positioon asettuvien toimijoiden vapaaehtoisuuteen, hyvään tahtoon ja moraaliseen käsitykseen kantaa sosiaalista vastuutaan ja ottaa muiden tahojen vastuuta kannettavakseen (Burchell 1996, 29; Laitinen & Eskelinen 2010, 43; Hänninen 2017a, 21). Tämä on kuitenkin ongelmallista, sillä vastuu ei ole sitovaa, vaan jatkuvasti neuvoteltavissa, jolloin se myös rajautuu helposti esimerkiksi konfliktin mahdollisuuden myötä (Mäkelä 2007, 457, 463; Hänninen 2017b, 98).

Välittäjän positio osoittaa kuitenkin vastuutoimijan aseman käytön mahdollisuuden vastuun asettamisessa muille tahoille. Tällöin välittäjän positioon asettuva vastuutaho käyttää sanktion uhkaa vastuiden asettamisessa, minkä voidaan tulkita johtavan laiminlyöjän positioon asettuvien tahojen vastuunkantoon. Välittäjän positio on osoitus siitä, että vaikka vastuullistaminen ottaa uuden muodon vastuun välttämisen mekanismina, niin se toimii edelleen sekä itsevastuullistamisen että pakottamalla vastuullistamisen tavoin. Lisäksi välittäjän positio ilmentää sitä, miten muiden työpaikan sisäilmaongelmien vastuutoimijoiden vastuun muodostuminen erottuu työntekijöiden vastuun muodostumisesta: muiden tahojen vastuu perustuu enemmän harkinnanvaraisuuteen ja itsevastuullistamiseen, kun taas työntekijän vastuuseen asettaminen näyttäytyy lopulta pakottavana ja näin ollen myös kohtuuttomana.

Vaikka muiden vastuutoimijoiden subjektipositiot yhdessä työntekijöiden omien positioiden kanssa luovat käsitystä siitä, että vastuu työpaikan sisäilmaongelmista sysäytyy lopulta vain työntekijöiden kannettavaksi, on huomattava, että myös joustajan ja välittäjän positioissa muut vastuutoimijat ovat vastuunkantajia. Tällöin esimiehen, kiinteistön omistajan, työterveyshuollon, työsuojelun ja aluehallintoviraston toiminta näyttää ratkaisevalta sisäilmaongelman ratkaisun etenemisessä edes jollakin tavalla. Vastuutoimijat yrittävät vallitsevista toimintakäytännöistä, organisaation järjestelyistä ja vastuun vapaaehtoisuudesta huolimatta toimia lainsäädännöllisten velvoitteiden mukaisesti, vastata sosiaalisen ympäristön vastuudotuksiin ja hakea ratkaisuvaihtoehtoja, jotka hyödyttävät tilanteen kaikkia osapuolia. Kun nämä vastuunedistäjät sisältävät vain osan muiden työpaikan sisäilmaongelmien vastuutoimijoista, voidaan tulkita, että muiden tahojen vastuu pääse muodostumaan kattavaksi.

Näin ollen työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuun kantamisen vaikeudet eivät ole täysin siinä, etteivät muut vastuutoimijat kannu vastuutaan, vaan myös siinä, etteivät vastuutahot tee riittävällä tavalla yhteistyötä (ks. myös Lappalainen ym. 2017; Korpi & Pipatti 2019). Tällöin ongelmana on, että yhteisvastuu ei pääse todella muodostumaan ja vastuu yksityistyy. Vastuun pirstaloituessa se näyttää herkästi syyäytyvän sille taholle, jota sisäilmaongelma ensisijaisesti ja moniulotteisimmin koskettaa. Käytännössä vastuu lankeaa usein sisäilmaongelmasta kärsivälle työntekijälle. Vastuu yksityistyy kuitenkin myös muille vastuutoimijoille, joille sisäilmaongelmasta on haittaa tai tahoille, jotka näkevät ongelmanratkaisun tärkeänä. Sisäilmaongelmaa ei kuitenkaan pystytä ratkaisemaan yksittäisinä toimijoina, jolloin yhteisvastuu osoittaa tärkeytensä nyky-yhteiskunnassa, vaikka sen muodostamiseen voi liittyä ongelmia (Laitinen & Eskelinen 2010).

Tämä tutkimus antaa viitteitä muiden työpaikan sisäilmaongelmien toimijoiden vastuusta, mutta kattavia päätelmiä siitä ei voida tehdä tutkimusasetelmaan liittyvistä syistä. Nämä syyt on syytä huomioida myös positioista tehtävissä tulkinnoissa, minkä vuoksi seuraavaksi edetään tarkastelemaan tutkimuksen toteutuksen haasteita sekä mahdollisia jatkotutkimusvaihtoehtoja.

7.3 Vastuun tarkastelun haasteet ja jatkotutkimusehdotukset

Tutkimuksen eri vaiheissa olen tehnyt valintoja, jotka ovat vaikuttaneet tutkimuksen rajautumiseen, tuloksiin ja niistä tehtäviin johtopäätöksiin. Tutkimuksen lähtökohtiin liittyvä valinta on tehty vastuun määrittämisen ja näkökulmien suhteen. Vastuuta on tarkasteltu sen yhteisöllisen, teknisen ja eettisen määrittämisen näkökulmista sekä tutkimalla vastuun muotoja yksilön, yhteisön, yhteiskunnan ja vastuullistamisen kautta. Erityisesti vastuullistamisen käsite luo käsitystä vastuusta hallinnan mekanismina, jolloin vastuu voi näyttäytyä enemmän rajoittavana kuin mahdollistavana. Tutkimuksessa esiin tuodut vastuun muodot eivät ole ainoita mahdollisia tapoja käsittää vastuuta (esim. Giddens 1999), eikä tutkimus näin ollen anna välttämättä koko kuvaa työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta.

Analyysissä olen joutunut myös tekemään tulkintoja ja yksinkertaistuksia vastuutahoista ja vastuun muodoista, mikä on luonnollisesti vaikuttanut analyysini rakentumiseen ja siihen,

millaisiksi eri toimijoiden vastuut tutkimuksessa muodostuvat. Tulevissa tutkimuksissa on syytä kiinnittää huomiota vastuun tarkastelun näkökulmiin, jotta työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuta ja sen toteutumista voidaan arvioida paremmin. Lisäksi tutkimusta työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta Suomessa on saatavilla vähän, jolloin tämän tutkimuksen vertailukohtat ovat väistämättä suppeat. Vertailukohtien laajentamiseksi tulevissa tutkimuksissa on syytä huomioida kattavammin myös kansainvälinen tutkimus sisäilmaongelmiin liittyvästä vastuusta. Lisäksi tutkimuksen toteuttaminen diskurssianalyysin keinoin paljastaa vain työpaikkojen sisäilmaongelmiin liittyviä vastuun kuvauksia ja kielenkäytön merkityksiä, mutta ei anna suoraviivaisia selityksiä vastuusta (Jokinen & Juhila 2016a; Suoninen 2016). Tutkimuksen avulla tehtävät päätelmät työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta ovat siis rajalliset, mutta aiemman tutkimuksen vähäisyyden vuoksi analyysi toimii avauksena aiheen syvempään tarkasteluun ja yleisesti keskustelun herättäjänä sisäilmaongelmien vastuusta.

Tutkimukseen ja sen haasteisiin on vaikuttanut myös se, että tutkimus toteutettiin haastatteluiden avulla. Sosiaalisen median sisäilma-aiheisten keskusteluryhmien käyttö haastateltavien rekrytointikanavana oli tutkimuksellinen valinta, mutta tällöin haastateltavat valikoituivat jo valmiiksi rajatusta joukosta ihmisiä. Valinta on rajannut haastateltavien joukosta ulos esimerkiksi sellaisia ihmisiä, jotka eivät käytä sosiaalista mediaa tai eivät kuulu kyseisiin keskusteluryhmiin. Lisäksi haastateltavien rajautumiseen on mahdollisesti vaikuttanut henkilön aktiivisuus keskusteluryhmässä ja valmius yhteiskunnalliseen keskusteluun, jotka voivat heijastaa haastateltavien yhteiskunnallista aktiivisuutta (Tilastokeskus 2012; Valli & Perkkilä 2018, 126). Päätelmää haastateltavien rajautumisesta yhteiskunnallisesti aktiivisiin henkilöihin tukee myös se, että osa haastateltavista kertoi olevansa mukana yhteiskunnallisessa vaikuttamistoiminnassa, kuten politiikassa tai järjestötoiminnassa.

Yhteiskunnallisen aktiivisuuden lisäksi haastateltavien taustat liittyen sisäilmaongelman selvittelyyn, kuten sisäilmatutkimukseen työpaikalla, työtilavaihdokseen ja kolmikantaneuvotteluihin, olivat pääosin samanlaiset (vrt. Taulukko 4). Lisäksi kaikki haastateltavat kokivat sisäilmaongelman selvittelyn ainakin jossain määrin epäonnistuneen työpaikalla. Haastateltavien suhteellisen yhtenäisen tausta on voinut vähentää toisistaan

poikkeavia puhetapoja, ja näin vaikuttaa tutkimuksessa muodostuvaan käsitykseen työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta (Härre & Langenhove 1999, 3). Haastateltavia rekrytoitaessa olisi voinut rajata haastateltavia tarkemmin esimerkiksi näiden taustatekijöiden perusteella, mutta minulla ei ollut etukäteen tarkkaa tietoa keskusteluryhmien jäsenistä eikä heidän kiinnostuksestaan osallistua tutkimukseeni. Huomioiden haastatteluiden keruun aikataulun ja tutkimuksen laajuuden en päätenyt tekemään haastateltavien tarkempaa rajausta.

Haastateltavien rekrytoinnissa ei kuitenkaan ollut ongelmia, vaan kiinnostuneita haastateltaviksi oli enemmän kuin haastatteluista oli tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista toteuttaa. Yhtäältä haastatteluista ulos rajautuneiden henkilöiden kertomukset olisivat voineet olla poikkeavia ja luoda siten erilaisia käsityksiä työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta. Toisaalta aineiston saturaatiopisteestä tarkasteltuna uusien haastatteluiden mukaan ottaminen ei välttämättä olisi tarjonnut lisää merkittäviä teemoja, sillä kahdeksan haastattelun jälkeen aineistossa alkoi toistua samat teemat. (Vrt. Eskola & Suoranta 2003, 60–62, 64.)

Haastateltavien sisäilmaongelmakokemusten ja yhteiskunnallisen aktiivisuuden lisäksi rekrytointikanavana toimineet keskusteluryhmät kytkevät haastateltavat yhtenäiseen viitetaustaan. Ryhmissä käytävä keskustelu on voinut vaikuttaa haastateltavien käsityksiin työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta, jolloin tutkimus heijastaa myös keskusteluryhmissä esitettyjä vastuukäsityksiä (Härre & Langenhove 1999, 3). Tämän tutkimuksen tehtävänä ei ole ollut ratkaista sitä, kuinka aidosti nämä puhettavat ja käsitykset kuvaavat vastuuta todellisuudessa, vaan kuvata vastuun rakentumista ja eri vastuutahojen asemoitumista sisäilmaongelmista kärsineiden työntekijöiden näkökulmasta (vrt. Jokinen & Juhila 2016b, 100–101; Jokinen ym. 2016, 44–45). Tulevaisuudessa olisi kuitenkin mielenkiintoista tarkastella puhetapoja vastuusta sellaisten henkilöiden osalta, keiden taustat poikkeavat toisistaan enemmän. Lisäksi henkilöiden, kenellä ei ole omakohtaista kokemusta sisäilmaongelmista, näkemykset voisivat tarjota kiinnostavan tutkimusnäkökulman, ja näitä näkemyksiä voisi myös verrata sisäilmaongelmia kokeneiden henkilöiden käsityksiin vastuusta.

Haastateltavien rajautumisen myötä tämä tutkimus on keskittynyt naisten näkemykseen työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta. Kuten aiemmin todettiin, tätä rajautumista ei

kuitenkaan pidä tulkita niin, että vain naiset kokevat työpaikallaan sisäilmaongelmia, vaan on mahdollista, että yhteiskunnassa vallitsevat sukupuoliroolit vaikuttavat miesten halukkuuteen kertoa aiheesta. Tämän vuoksi kiinnostava avaus jatkotutkimuksessa voitaisiin tehdä tutkimalla miesten näkökulmaa aiheeseen ja sitä, eroavatko miesten rakentamat konstruoinnit naisten luomista vastuutahojen positioinneista. Haastateltavien rajautumisen myötä aineisto ei myöskään edusta kattavasti esimerkiksi eri toimialoja, vaan aineistossa sosiaali- ja terveydenhuollon toimialalla on suurin edustus. Julkisen sektorin työpaikoista sosiaali- ja terveydenhuoltoalan kiinteistöt ovat selkeitä, todettuja ongelmakohteita, mutta myös muut toimialat kaipaavat lisää tarkastelua niin tämän kuin aiemman tutkimuksen perusteella (ks. Reijula ym. 2012).

Haastattelutilanteissa tutkimusaiheen abstraktius ja sensitiivisyys asettivat haastatteluiden etenemiseen omat haasteensa. Haastatteluissa tutkimusaihetta lähestyttiin sisäilmaongelman ja siihen liittyvän vastuutoiminnan kautta. Vastuun abstraktiuden vuoksi olisi kuitenkin voinut olla syytä keskustella haastatteluiden aluksi itse vastuusta ja muodostaa yhdessä haastateltavien kanssa käsitystä siitä, mitä vastuu ylipäättään on eikä vain siitä, mitä vastuu tarkoittaa työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteen kontekstissa. Tämä olisi voinut konkretisoida vastuuta paremmin haastateltaville, jolloin vastuusta olisi ollut helpompi keskustella.

Lisäksi työntekijöiden sisäilmasta oireilu ja sairastelu sekä niihin liittyvät kokemukset tekivät aiheesta sensitiivisen, joka huomioitiin jo haastattelukysymyksiä muodostettaessa ja testattaessa. Aiheen sensitiivisyyden vuoksi luottamuksen rakentuminen haastattelutilanteessa muodostui tärkeäksi. Tutkijan position näkökulmasta luottamuksen rakentaminen oli helpompaa kasvokkaisissa haastatteluissa, jolloin on voinut syntyä tilanne, että kasvokkaisissa haastatteluissa haastateltavat ovat olleet halukkaampia kertomaan kokemuksistaan kuin verkkovälitteisissä haastatteluissa (Tiittula ym. 2005, 266, 269). Verkkovälitteisten haastatteluiden etuna oli kuitenkin se, että niiden ansiosta haastateltavat eivät rajautuneet aikataulu- tai välimatkasyistä. Haastateltavat asuivat eri puolilla Suomea, minkä myötä tutkimus ei kuvaa vain tietyn alueen tilannetta työpaikkojen sisäilmaongelmien suhteen.

Tutkimusaiheen abstraktiudesta ja sensitiivisyydestä huolimatta kerätyn haastatteluaineiston avulla pystyttiin tutkimaan työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuun rakentumista ja vastuutoimijoiden subjektipositioita tutkimustehtävän ja -kysymysten mukaisesti. Tehtäessä johtopäätöksiä vastuutahoille rakentuvista subjektipositioista on kuitenkin huomioitava, että ne eivät ole suoria todellisuuden kuvia tai selittäjiä työpaikkojen sisäilmaongelmista tai niiden vastuutahoista (Suoninen 2016, 229). Subjektipositioita tarkastelemalla voidaan tulkita työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuun muodostumista ja pohtia siihen vaikuttavia syitä. Tulkinnoissa on huomioitava, että vastuutahojen konstruointeihin ovat vaikuttaneet esimerkiksi sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muovautuvat arvot ja yhteiskunnallinen kulttuuri, jolloin toisessa yhteydessä ja tilanteessa työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuutahoille voi muodostua erilaisia vastuuasemia (esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13; Jokinen & Juhila 2016a, 267–268).

On myös syytä huomioida, että vastuutahojen subjektipositiot ja niiden tulkinnat ovat haastattelutilanteiden vuorovaikutuksen sekä tutkijan omien tulkintojen tulos (Jokinen ym. 2016, 31–32; Suoninen 2016, 240). Haastattelutilanteissa on muodostettu käsitystä erilaisista vastuun muodoista, kuten normatiivisesta ja moraalisesta vastuusta, jotka ovat neuvoteltavissa olevia käsityksiä maailmasta (Anttiroiko 2004, 22). Näihin käsityksiin ovat vaikuttaneet haastateltavien ja tutkijan omat arvomaailmat, eettiset käsitykset sekä kokemukset sisäilmaongelmista, jotka heijastuvat myös tutkimuksen tulkintoihin. Kokemusteni lisäksi tutkijana tekemiini määrittelyihini työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuusta vaikuttavat esimerkiksi käsitykseni vastuusta ja sen oikeudenmukaisesta jakautumisesta yksilön, yhteisöjen ja yhteiskunnan välille (Juhila 2016, 440).

Kuten monet aiemmat tutkimukset, tämä tutkimus keskittyy tarkastelemaan työntekijöiden näkemystä työpaikan sisäilmaongelmista (ks. esim. Finell & Seppänen 2018; Finell ym. 2018). Yhdessä tutkijan position kanssa on mahdollista, että työntekijän vastuu työpaikkojen sisäilmaongelmista korostuu tässä tarkastelussa. Tutkimuksen laajuuden vuoksi työntekijän vastuuta on tarkasteltu sisäilmaongelmista kärsineiden työntekijöiden näkökulmasta, jolloin muut työntekijät on rajattu tarkastelun ulkopuolelle. Tämä valinta on voinut korostaa työntekijöiden toiminnan moitteettomuutta vastuidensa suhteen sekä työntekijän vastuun

kohtuuttomuutta. On siis mahdollista, että tutkimus ei paljasta esimerkiksi työntekijöiden vastuuden laiminlyöntejä ja vastuuden välttämistä samalla tavalla kuin muiden vastuutoimijoiden osalta.

Tutkimuksen tarkoituksena ei myöskään ole ollut rajata tarkastelua vain työntekijän vastuuseen, vaan näkökulman laajentamiseksi tarkastelussa on otettu huomioon muiden vastuutahojen subjektipositiot. Lisäksi tutkimuksessa on tuotu esiin kaikkien positioiden moninaisuutta ja ristiriitoja, jotka kuvaavat sitä, ettei työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuu ja vastuutahojen toiminta ole yhdenmukaista. Tulevaisuudessa tutkimuskenttää olisi kuitenkin syytä syventää myös muihin vastuutahoihin ja tarkastella laajemmin esimerkiksi työnantajan, työterveyshuollon ja viranomaisten näkemyksiä vastuusta.

Tässä tarkastelussa on syvennytty työpaikkojen sisäilmaongelmien vastuuseen julkisen sektorin työntekijöiden näkökulmasta, koska heidän työpaikallaan on selkeä kytkös yhteiskunnan vastuun piiriin. Vastuun muutosten myötä myös yhteiskunnan vastuu on muutoksessa ja vastuu ylipäättään on saamassa uudenlaisia piirteitä (esim. Julkunen 2006a; Juhila ym. 2017b). Tämän myötä vastuutahojen toiminnan tarkastelua olisi hyvä laajentaa jatkossa myös yksityiselle ja kolmannelle sektorille. Esimerkiksi haastatteluissa järjestöt osoittautuivat työntekijöille tärkeäksi tueksi muun muassa tiedonhankintakanavana, minkä perusteella voidaan nähdä vastuun liukumista myös kolmannelle sektorille. Tutkimusavaus yksityisen sektorin rakennusten sisäilmaongelmista on jo tehty Sisäilma ja terveys -hankkeessa, mutta siinä vastuukysymyksen tarkastelu ei ole tutkimuksen keskiössä (Salmela ym. 2019).

Myös yhteiskunnan vastuusta ja sen toimivuudesta työpaikan sisäilmaongelmatilanteissa on rajallisesti tietoa. Tämän tutkimuksen perusteella yhteiskunnan arviointi- ja valvontavastuut näyttävät olennaisilta kysymyksiltä työpaikkojen sisäilmaongelmien ratkaisun kannalta, jolloin niitä olisi hyvä tarkastella lisää. Yhteiskunta toimii myös sisäilmaongelmiin liittyvien arvojen ja asenteiden luojana, mikä vaikuttaa vastuun muodostumiseen. Tällöin kiinnostava tutkimusnäkökulma yhteiskunnan vastuuseen voisi löytyä sisäilmahankkeita koskevista dokumenteista. Lisäksi Tuula Putuksen (2017, 75) huomio siitä, että sisäilmaryhmien toimintaa ei ole tutkittu riittävästi on hyvä panna merkille. Näin ollen uuden tutkimuksen saralla olisi

kiinnostava paneutua niin sisäilmaryhmien toimintaan kuin tätä tutkimusta perusteellisemmin eri vastuutahojen suhteisiin, yhteistyöhön ja yhteisvastuun toimivuuteen.

7.4 Vastuullistamisen vyyhti

Tutkimuksessa havaittuja subjektipositioita tulkittaessa on syytä olla varuillaan, mutta siitä huolimatta ne kertovat vastuun muuttumisesta entistä monitahoisemmaksi. Vastuun muutos on osa laajempaa yhteiskunnallista murrosta, jonka seurauksia on hankala arvioida (Julkunen 2006a, 182). Tässä tutkimuksessa vastuun ja yhteiskunnallisen murroksen seuraukset näyttäytyvät vastuullisten valintojen vaikeutumisenä ja vastuun yksityistymisenä työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa. Kun osa vastuutoimijoista vastuullistetaan ja toiset välttävät vastuutaan, monimutkaisten sisäilmaongelmien ratkaisu vaikeutuu. Ongelmien ratkaisun vaikeutumisen lisäksi vastuiden siirtäminen yksilöiden kannettavaksi on varsin riskialtista erityisesti eriarvoisuuden lisääntymisen näkökulmasta (Julkunen 2006a, 182). Työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa tämä luo sosiaalista, terveydellistä ja taloudellista kuilua sisäilmaongelmista kärsivien työntekijöiden ja muiden tahojen välille. Kun ymmärrystä ei löydy ja ongelmia laiminlyödään, työntekijöiden luottamus vastuutahoihin ja ongelmien ratkaisemiseen kärsii.

Eriarvoistumisen riskinä on myös se, että yhteiskunnan on entistä hankalampi puuttua yhteiskunnassa ilmeneviin ongelmiin (Vaarama 2011, 25). Lisäksi työpaikkojen sisäilmaongelmatilanteissa vastuun pallottelu ja ongelmien kasautuminen ovat sellainen vyyhti, jota on hankala lähteä purkamaan. Yhteiskunnan toiminta tilanteessa on keskittynyt pitkälti normien luomiseen ja toiminnan arvioimiseen, mutta viimeisen reilun vuosikymmenen aikana toteutettujen sisäilmahankkeiden myötä on ollut havaittavissa yhteiskunnan vastuun muuttumista myös ratkaisujen tarjoajaksi (vrt. Julkunen 2006a, 140). Ratkaisujen löytäminen kumuloituneisiin ja monimutkaisiin ongelmiin ei kuitenkaan ole yksinkertaista, jolloin yhteiskunnan on ollut helpompi selviytyä tilanteessa organisoidun vastuuttomuuden keinoin. Tällöin sisäilmaongelmia on verhottu niihin liittyvien kiistanalaisuuksien taakse, jolloin sisäilmahankkeiden ja -selvitysten dokumenteissa on vedottu sisäilmasta sairastumisen

tieteellisen näytön puuttumiseen, sisäilmaongelmien arviointikriteerien ongelmiin ja sisäilmatutkimusmenetelmien luotettavuuteen (esim. THL 2018; VNK 2018).

Näillä kannanotoilla yhteiskunta tulee luoneeksi asenteita, arvoja ja puhetapoja, jotka vaikuttavat vastuuseen työpaikkojen sisäilmaongelmista. Sisäilmaongelmien vastuun haasteet eivät siis kumpua vain rakennusteknisistä syistä ja normien riittämättömyydestä, vaan yhteiskunnassa vallitsevista asenteista sisäilmaongelmia kohtaan. Työpaikkojen sisäilmaongelmien ratkaisun kannalta olisi tärkeää saavuttaa asennemuutos ja yhteinen näkemys sisäilmaongelmista, minkä myötä voidaan alkaa neuvotella sisäilmaongelmien moniulotteisuuden vaatimaa yhteisvastuuta ja kantaa sitä.

LÄHTEET

- Ahola-Launonen, J. (2018): Oikeudenmukainen vastuun jakaminen. Teoksessa Häyry, M., Takala, T. & Ahola-Launonen, J. (toim.): Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus, 222–234.
- Anttiroiko, A.-V. (2004): Yhteiskuntavastuu ja sen määrittelyprosessi. Teoksessa Järvinen, R. (toim.): Yhteiskuntavastuu. Näkökulmia yritysten ja julkisyhteisöjen yhteiskunnalliseen vastuuseen. Tampere: Tampere University Press, 17–60.
- Beck, U. (1990): Riskiyhteiskunnan vastamyrryt. Tampere: Vastapaino.
- Bornehag C.-G., Sundell, J., Bonini, S., Custovic, A., Malmberg, P., Skerfving, S., Sigsgaard, T. & Verhoeff, A. (2001): Dampness in buildings as a risk factor for health effects, EUROEXPO: a multidisciplinary review of the literature (1998–2000) on dampness and mite exposure in buildings and health effects. *Indoor air* 14 (4), 243–257.
- Bornehag C.-G., Blomquist, G., Gyntelberg, F., Järholm, B., Malmberg, P., Nordvall, L., Nielsen, A., Pershagen, G. & Sundell, J. (2004): Dampness in buildings and health. Nordic interdisciplinary review of the scientific evidence on associations between exposure to "dampness" in buildings and health effects (NORDDAMP). *Indoor air* 11 (2), 72–86.
- Burchell, G. (1996): Liberal government and techniques of the self. Teoksessa Barry, A., Osborne, T. & Rose, N. (toim.): Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government, Lontoo: UCL Press, 19–36.
- Burr, V. (2015): Social constructionism. Lontoo: Routledge.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (2003): Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Euroopan komissio (2013): Final report summary – HITEA (Health effects of indoor pollutants: Integrating microbial, toxicological and epidemiological approaches). Saatavilla <<https://cordis.europa.eu/project/rcn/87924/reporting/en>>. Luettu 31.1.2019.
- Finell, E. & Seppälä, T. (2018): Indoor air problems and experiences of injustice in the workplace: a quantitative and a qualitative study. *Indoor air* 28 (1), 125–134.
- Finell, E., Seppälä, T. & Suoninen, E. (2018): "It was not me that was sick, it was the building": rhetorical identity management strategies in the context of observed or suspected indoor air problems in workplaces. *Qualitative health research* 28 (8), 1366–1377.
- Garland, D. (1996): The limits of the sovereign state. *British journal of criminology* 36 (4), 445–471.
- Giddens, A. (1999): Risk and responsibility. *The modern law review* 62 (1), 1–10.

Hall, C., Morris, L. & Juhila, K. (2017): Negotiating risks, choices and progress in case-planning meetings. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 128–150.

Harisalo, R. & Miettinen, E. (1995): *Vastuuyhteiskunnan peruslait*. Tutkimusmatka ihmisen yhteiskuntaan. Tampere: Tampere University Press.

Hárre, R. & van Langenhove, L. (1999): The dynamics of social episodes. Teoksessa Hárre, R. & van Langenhove, L. (toim.): *Positioning theory: moral contexts of intentional action*. Oxford: Blackwell, 1–13.

Hellgren, U.-M. (2012): *Indoor air problems in Finnish hospitals – from the occupational health perspective*. Academic dissertation. Department of public health. Helsinki: University of Helsinki.

Hengityслиitto (2019): *Hengityssairaudet. Sisäilmasta oireilevat ja sairastavat*. Saatavilla <<https://www.hengityслиitto.fi/fi/hengityssairaudet/sisailmasta-oireilevat-ja-sairastavat>>. Luettu 5.3.2019.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2011): *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.

Holm, R. (2017): *Yksilönvapaus. Tulevaisuuden hyvinvointivaltion peruskivi*. Helsinki: Into.

Holmijoki, O. (2017): *Arviointimalli sisäilman terveyshaittojen talousvaikutuksista*. Teoksessa Säteri, J. & Ahola, M. (toim.): *Sisäilmastoseminaari 2017: Messukeskus, Helsinki, 15.3.2017*. Espoo: Sisäilmayhdistys ry, 33–38.

Hyvärinen, M. (2017): *Haastattelun maailma*. Teoksessa Hyvärinen, M., Nikander, P. & Ruusuvoori, J. (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 11–45.

Hyvärinen, A., Marttila, T., Kero, P., Pekkanen, J., Ung-Lanki, S., Lampi, J., Leppänen, H., Jalkanen, K., Turunen, M., Haverinen-Shaughnessy, U., Annala, P., Suonketo, J. & Niemi, J. (2017): *Avaimet terveelliseen ja turvalliseen rakentamiseen (AVATER) – Yhteenvetoraportti*. Helsinki: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 44/2017.

Hänninen, S. (2017a): *Hyvinvointivaltion rajat ja rajojen ylitykset*. Teoksessa Hänninen, S. & Saikkonen, P. (toim.): *Hyvinvointivaltio ylittää jälkensä*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 5–24.

Hänninen, S. (2017b): *Julkisesta vastuusta yksityiseen vastuuseen*. Teoksessa Hänninen, S. & Saikkonen, P. (toim.): *Hyvinvointivaltio ylittää jälkensä*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 97–110.

Iltan, S. (2009): *Privatizing responsibility: public sector reform under neoliberal government*. *Canadian review of sociology* 46 (3), 207–234.

Jokinen, A. & Juhila, K. (2016a): Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.): Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 267–310.

Jokinen, A. & Juhila, K. (2016b): Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.): Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 75–104.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2016): Diskurssiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.): Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 23–50.

Juhila, K. (2016): Tutkijan positiot. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.): Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 411–444.

Juhila, K. & Hall, C. (2017): Analysing the management of responsibilities at the margins of welfare practices. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): Responsibilisation at the margins of welfare services. Lontoo: Routledge, 57–80.

Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (2017a): Introduction. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): Responsibilisation at the margins of welfare services. Lontoo: Routledge, 1–7.

Juhila, K., Raitakari, S. & Hansen Löfstrand, C. (2017b): Responsibilities and current welfare discourses. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): Responsibilisation at the margins of welfare services. Lontoo: Routledge, 35–56.

Juhila, K., Raitakari, S. & Hansen Löfstrand, C. (2017c): Responsibilisation in governmentaly literature. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): Responsibilisation at the margins of welfare services. Lontoo: Routledge, 11–34.

Julkunen, R. (2006a): Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.

Julkunen, R. (2006b): Vastuupuheen esiinmarssi. Yhteiskuntapolitiikka 71 (5), 533–540.

Korpi, A. & Pipatti, P. (2019): Sisäilma-asiat Suomessa 2018 ja tulevaisuuden näkymät. Teoksessa Ahola, M. & Merikari, A. (toim.): Sisäilmastoseminaari 2019: Messukeskus, Helsinki, 14.3.2019. Espoo: Sisäilmayhdistys ry, 23–28.

Kosonen, M., Laaksonen, S.-M., Rydenfelt, H. & Terkamo-Moisio, A. (2018): Sosiaalinen media ja tutkijan etiikka. Media & viestintä 41 (1), 117–124.

Kosteus- ja hometalkoot (2016): Yhteenveto toimenpideohjelmasta 2009–2016. Helsinki: Ympäristöministeriö.

Kosteus- ja homevaurioista oireileva potilas (2017): Käypä hoito -suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. Saatavilla <<https://www.kaypahoito.fi/hoi50111#K1>>. Luettu 2.9.2019.

Kotimaisten kielten keskus (2018): Kielitoimiston sanakirja. Saatavilla <<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80>>. Luettu 18.9.2018.

Kero, P., Autiopelto, M. & Niemi, J. (2019): Elinkaarilaskenta tukena päätöksenteossa. Teoksessa Ahola, M. & Merikari, A. (toim.): Sisäilmastoseminaari 2019: Messukeskus, Helsinki, 14.3.2019. Espoo: Sisäilmayhdistys ry, 63–68.

Kuntaliitto (2010): Sisäympäristöongelmien ratkaiseminen kuntien rakennuksissa. Ohje toimintatavoista sisäympäristöongelmia hoitaville ryhmille ja henkilöille. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Laitinen, A. & Eskelinen, T. (2010): Kollektiivinen vastuu. Teoksessa Rääkkä, J. (toim.): Yhteiskuntafilosofia. Kuopio: Unipress, 43–62.

Laitinen, M. & Pohjola, A. (2003): Sosiaalipolitiikan linjat. Teoksessa Laitinen, M. & Pohjola, A. (toim.): Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-Kustannus, 9–14.

Lahtinen, M. (2004): Psykologinen näkökulma työpaikkojen sisäilmasto-ongelmiin: psykososiaalinen työympäristö ja organisaation ongelmanratkaisutaidot ongelmanvyyhdin osatekijöinä. Työ ja ihminen tutkimusraportti 25. Helsinki: Työterveyslaitos.

Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 22.12.2009/1589. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20091589#Pidp446385952>>. Luettu 1.10.2019.

Laki maankäyttö- ja rakennuslain muuttamisesta 17.1.2014/41. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20140041>>. Luettu 1.10.2019.

Laki terveydensuojelulain muuttamisesta 19.12.2014/1237. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141237>>. Luettu 1.10.2019.

Lappalainen, S., Reijula, K., Tähtinen, K., Latvala, J., Hongisto, V., Holopainen, R., Kurttio, P., Lahtinen, M., Rautiala, S., Tuomi, T. & Valtanen, A. (2017): Ohje työpaikkojen sisäilmasto-ongelmien selvittämiseen. Helsinki: Työterveyslaitos.

Latvala, J., Karvala, K., Sainio, M., Selinheimo, S., Tähtinen, K., Lappalainen, S., Lahtinen, M. & Reijula, K. (2017): Ohje työterveyshuollon toimintaan ja potilasvastaanotolle kun työpaikalla on sisäilmasto-ongelma. Helsinki: Työterveyslaitos.

Lehto, M. (2003): Sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltion tulevaisuus. Teoksessa Laitinen, M. & Pohjola, A. (toim.): Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-Kustannus, 15–34.

Lindqvist-Virtanen, C. (2004): Vastakkainasettelusta yhteistyöhön. Julkisen ja yksityisen sektorin muuttuvat roolit sosiaaliturvassa. Teoksessa Järvinen, R. (toim.): Yhteiskuntavastuu.

Näkökulmia yritysten ja julkisyhteisöjen yhteiskunnalliseen vastuuseen. Tampere: Tampere University Press, 61–76.

Majvik II -suositus (2007): Kosteusvauriomikrobeihin liittyvien oireiden selvittely. Suomen lääkäri-lehti 62 (7), 655–664.

Mansukoski, M. (2013): Epämääräisestä oireilusta ympäristösairauteen. Sisäilmasta sairastuminen lääketieteellisenä kiistana. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalitieteiden laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Mascini, P., Achterberg, P. & Houtman, D. (2013): Neoliberalism and work-related risks: individual or collective responsabilization? *Journal of risk research* 16 (10), 1209–1224.

May, L. (1987): *The morality of groups: collective responsibility, group-based harm, and corporate rights*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

May, L. (1992): *Sharing responsibility*. Chicago: The University of Chicago Press.

McKenna, M. (2006): Collective responsibility and an agent meaning theory. *Midwest studies in philosophy* 30 (1), 16–34.

Mendell, M., Mirer, A., Cheung, K., Tong, M. & Douwes, J. (2011): Respiratory and allergic health effects of dampness, mold, and dampness-related agents: a review of the epidemiologic evidence. *Environmental health perspectives* 119 (6), 748–756.

MRL (5.2.1999/132): Maankäyttö- ja rakennuslaki. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132#L22P166>>. Luettu 5.3.2019.

Mudarri, D. & Fisk, W. (2007): Public health and economic impact of dampness and mold. *Indoor air* 17 (3), 226–235.

Mäkelä, P. (2007): Collective agents and moral responsibility. *Journal of social philosophy* 38 (3), 456–468.

Mäki, S. & Nokela, K. (2014): Sisäilmasta sairastuneiden selviytymisen ja syrjäytymisen kokemuksia. Helsinki: Hengitysliiton julkaisuja 23/2014.

Mäki, S. & Ryyänen, T. (2016): Köyhät, pakotetut, kyvyttömät ja toivottomat – sisäilmasta sairastuneiden kokemuksia taloudellisesta asemasta. *Janus* 24 (3), 211–229.

O'Malley (2009): Responsilization. Teoksessa Wakefield, A. & Fleming, J. (toim.): *The sage dictionary of policing*. Lontoo: SAGE Publication Ltd, 276–278.

Pekkanen, J. & Lampi, J. (2015): Rakennusten kosteus- ja homevauriot ja terveys. *Duodecim* 131 (19), 1749–1755.

- Pekkanen, J., Latvala, J. & Reijula, K. (2016): Rakennuksen sisäilma ja kosteusvaurio: miten paljon vaaraa terveydelle? *Suomen lääkirilehti* 71 (46), 2939–2943a.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2009): *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pulkkinen, K. & Pitkäniemi, M. (2017a): Kohti terveempää rakentamista. Pohdintoja rakennusterveydestä ja sisäilmasairaiden tilaongelmista – hätätilanteesta pitkäjänteisiin ratkaisuihin ja ongelmien ennaltaehkäisyyn. Helsinki: Homepakolaiset ry:n julkaisuja 2017.
- Pulkkinen, K. & Pitkäniemi, M (2017b): Sisäilmasairaahan toimintakyvyn tukeminen. Ratkaisuja sairauden kolmella eri vakavuusasteella. Helsinki: Homepakolaiset ry:n julkaisuja 2017.
- Putus, T. (2017): Työsuojeluvalluutettujen kokemuksia sisäilmaongelmien hallinnasta terveydenhuollon työpaikoilla. Teoksessa Säteri, J. & Ahola, M. (toim.): *Sisäilmastoseminaari 2017*: Messukeskus, Helsinki, 15.3.2017. Espoo: Sisäilmayhdistys ry, 75–80.
- Raitakari, S. & Günther, K. (2017): Clients accounting for the responsible self in interviews. Teoksessa Juhila, K., Raitakari, S. & Hall, C. (toim.): *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 83–105.
- Rashid, M. & Zimring, C. (2008): A review of the empirical literature on the relationships between indoor environment and stress in health care and office settings. *Problems and prospects of sharing evidence. Environment and behaviour* 40 (2), 151–190.
- Reijula, K. (2005): Sairaaloiden kunto ja ilmanvaihto. Selvityshenkilön raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2005:3.
- Reijula, K., Ahonen, G., Alenius, H., Holopainen, R., Lappalainen, S., Palomäki, E. & Reiman, M. (2012): *Rakennusten kosteus- ja homeongelmat*. Helsinki: Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2012.
- Rose, N. & Miller, R. (1992): Political power beyond the state: problematics of government. *The British journal of sociology* 43 (2), 173–205.
- ROTI (2017): *Rakennetun omaisuuden tila 2017*. Helsinki: Suomen rakennusinsinöörien liitto.
- ROTI (2019): *Rakennetun omaisuuden tila 2019*. Helsinki: Suomen rakennusinsinöörien liitto.
- Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (2005): Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (toim.): *Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 22–56.
- Sainio, M. & Karvala, K. (2017): Sisäilma ja ympäristöherkkyys. *Suomen lääkirilehti* 72 (13), 848–857.

- Salmela, A., Pekkanen, J., Jalkanen, K., Hyvärinen, A., Tähtinen, K., Salmi, K., Reijula, K., Lahtinen, M., Sainio, M., Hartikainen, T. & Niemi, J. (2019): Sisäilma ja terveys: kehitys, nykytilanne, seuranta ja vertailu eri maiden julkisen ja yksityisen sektorin välillä (SisäNyt) -väliraportti. Helsinki: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta, policy brief 6/2019.
- Salonen, H., Lahtinen, M., Lappalainen, S. Holopainen, R., Pietarinen, V.-M., Palomäki, E., Karvala, K., Tuomi, T. & Reijula, K. (2014): Kosteus- ja homevauriot. Ratkaisuja työpaikoille. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Shamir, R. (2008): The age of responsabilization: on market-embedded morality. *Economy and society* 37 (1), 1–19.
- Seppänen, O. & Palonen, J. (1998): Sisäilmaston kansantaloudelliset vaikutukset. Teoksessa Säteri, J. (toim.): Sisäilmastoseminaari 1998: Dipoli, Espoo, 18.–19.3.1998. Helsinki: Sisäilmastoyhdistys ry, 11–18.
- STM (2009): Kosteusvaurioityöryhmän muistio. Kosteusvauriot työpaikoilla. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:18.
- STM (2016): Kosteus- ja homevaurioiden aiheuttamien terveyshaittojen ja -vaarojen valvonta. Työsuojeluvalvonnan ohjeita 3/2016. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suoninen, E. (2016): Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.): Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 229–248.
- Tallbacka, R. (2018): Työpaikan sisäilmaongelmien vaikutuksia opettajan elämään. Pro gradu -tutkielma. Opettajankoulutuslaitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Saatavilla <<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/57733/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201804242342.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. Luettu 19.8.2019.
- THL (2018): Terve ihminen terveissä tiloissa. Kansallinen sisäilma ja terveys -ohjelma 2018–2028. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, raportti 8/2018.
- Tiittula, L., Rastas, A. & Ruusuvuori, J. (2005): Kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta tietokonevälitteiseen viestintään. Virtuaalihaastattelun näkymiä. Teoksessa Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (toim.): Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 264–271.
- Tiittula, L. & Ruusuvuori, J. (2005): Johdanto. Teoksessa Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (toim.): Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 9–21.
- Tilastokeskus (2008): Toimialaluokitus 2008. Saatavilla <<https://www.stat.fi/meta/luokitukset/toimiala/001-2008/index.html>>. Luettu 27.8.2019.

Tilastokeskus (2012): Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö. Yhteisöpalvelujen käyttö. Saatavilla <http://www.stat.fi/til/sutivi/2012/sutivi_2012_2012-11-07_kat_004_fi.html>. Luettu 23.9.2019.

TRVM (2013.): Rakennusten kosteus- ja homeongelmat. Tarkastusvaliokunnan mietintö 1/2013 vp. Helsinki: Eduskunta.

TSL (19.8.1994/763): Terveystieteiden lakien muuttaminen. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1994/19940763#L7P27>>. Luettu 20.8.2019.

TSValL (20.1.2006/44): Laki työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060044#O2L5>>. Luettu 19.9.2019.

TTL (23.8.2002/738): Työturvallisuuslaki. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020738>>. Luettu 20.8.2019.

Turunen, T. (2019): Kosteus- ja sisäilmatekninen kuntotutkimus kosteusvaurion korjaussuunnittelun lähtötietona. Teoksessa Ahola, M. & Merikari, A. (toim.): Sisäilmastoseminaari 2019: Messukeskus, Helsinki, 14.3.2019. Espoo: Sisäilmayhdistys ry, 235–240.

Työsuojelu (2015): Työsuhde. Oikeudet ja velvollisuudet työssä. Yksityisyyden suoja. Terveystiedot. Saatavilla <<https://www.tyosuojelu.fi/tyosuhde/oikeudet-ja-velvollisuudet-tyossa/yksityisyyden-suoja/terveystiedot>>. Luettu 27.8.2019.

Työterveyshuoltolaki 21.12.2001/1383. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20011383>>. Luettu 20.8.2019.

Törrönen, J. (2000): Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. Sosiologia 37 (3), 243-255.

Työterveyslaitos (2019): Tutkimus ja kehittäminen. Sisäilma ja terveys: kehitys, nykytilanne, seuranta ja vertailu eri maiden sekä julkisen ja yksityisen sektorin välillä SisäNyt (2018–2019). Saatavilla <<https://www.ttl.fi/tutkimushanke/sisanyt/>>. Luettu 15.10.2019.

Törrönen, J. (2010): Identiteettien ja subjektiasemien analyysi haastatteluaineistossa. Teoksessa Ruusuvaara, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.): Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 180–211.

Vaarama, M. (2011): Prologi: Sosiaalipolitiikan nykytila. Teoksessa Palola, E. & Karjalainen, V. (toim.): Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä? Helsinki: Terveystieteiden tutkimuslaitos, 15–29.

Valli, R. & Perkkilä, P. (2018): Sähköinen kyselylomake ja sosiaalinen media aineistonkeruussa. Teoksessa Valli, R. (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien

valinta ja aineiston keruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-Kustannus, 117–128.

Van Langenhove, L. & Hárre, R. (1999): Introducing positioning theory. Teoksessa Hárre, R. & van Langenhove, L. (toim.): Positioning theory: moral contexts of intentional action. Oxford: Blackwell, 14–31.

VNK (2018): Kohti kokonaisvaltaista hyvinvoinnin edistämistä ja käyttäjien huomioon ottamista julkisissa rakennuksissa. Valtioneuvoston periaatepäätös Terveet tilat 2028 - toimenpideohjelmasta, 3.5.2018. Helsinki: Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2/2018.

Yle Uutiset (3.11.2018): Analyysi: Kansallinen sisäilmaohjelma leimaa oireilua psyykkiseksi ja syventää epäluottamusta – Suomeen kootaan "sisäilmaliikettä" vaalikevääksi. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-10489315>>. Luettu 26.9.2019.

Yle Uutiset (2019): Sisäilmaongelmat: tuoreimmat. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/18-21618>>. Luettu 26.9.2019.

WHO (2009): Guidelines for indoor air quality: dampness and mould. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO (2018): Housing and health guidelines. Geneve: World Health Organization.

Wolff, J. & De-Shalit, A. (2007): Disadvantage. Oxford: Oxford University Press.

LIITTEET

LIITE 1. HAASTATTELURUNKO

TAUSTATIEDOT

- Työskentelyalasi?
- Työssäolovuotesi kokonaisuudessaan ja nykyisessä tai viimeisimmässä työpaikassa?
- Kerro lyhyesti työskentelytiloistasi, sisäilmaoireiden alkamisesta ja niiden seurauksista sekä nykytilanteestasi

TYÖPAIKAN SISÄILMAONGELMIEN VASTUUTAHOT JA NIIDEN TOIMINTA

- Onko työpaikkasi sisäilman häiritsevyyttä tutkittu ja kenen aloitteesta?
- Millaisia toimenpiteitä on tehty työpaikan sisäilman parantamiseksi ja kenen aloitteesta?
- Onko työpaikan sisäilmaongelmiin mielestäsi varauduttu riittävästi?
- Minkä tahon tai tahojen vastuulla sisäilmaongelmien ratkaisu mielestäsi on? Millaisia vastuita niille kuuluu?
- Toimivatko vastuutahot vastuidensa mukaisesti?
- Onko sisäilmaongelman hoitamiseen liittynyt huolimattomuutta tai laiminlyöntiä?
- Miten vastuutahojen toiminta tai sisäilmaongelmiin liittyvät velvollisuudet mielestäsi muuttuneet esimerkiksi vuosien varrella?

TYÖNTEKIJÄN VASTUU TYÖPAIKAN SISÄILMAONGELMISTA

- Millainen on työntekijän vastuu työpaikan sisäilmaongelmista?
- Millaisia velvollisuuksia sinulla on liittyen työpaikan sisäilmaongelmiin?
- Onko sinua ohjeistettu toimimaan sisäilmaongelmatilanteessa?
- Koetko, että sinulla on riittävät mahdollisuudet toimia annettujen ohjeiden mukaisesti?
- Miten voit omalla toiminnallasi vaikuttaa työpaikan sisäilmaongelmien ratkaisemiseen?
- Ovatko velvollisuutesi sisäilmaongelmatilanteessa mielestäsi muuttuneet vuosien varrella, oireilusi pahetessa tai pyrkiessäsi itse ratkaisemaan tilannetta?
- Onko yhteiskunnan ilmapiiri ja julkinen keskustelu sisäilmaongelmista mielestäsi vaikuttanut työntekijän vastuuseen ja velvollisuuksiin?

YHTEISKUNNAN VASTUU TYÖPAIKKOJEN SISÄILMAONGELMISTA

- Mikä on yhteiskunnan vastuu työpaikkojen sisäilmaongelmista ja niiden ratkaisemisesta?
- Onko yhteiskunnan toiminta tällä hetkellä riittävää työpaikkojen sisäilmaongelmien ratkaisemiseksi?
- Millaisia toimenpiteitä yhteiskunnan tulisi tehdä työpaikkojen sisäilmaongelmien ratkaisemiseksi?

- Tulisiko yhteiskunnan asettaa lisää velvollisuuksia eri vastuutahoille, jotta työpaikkojen sisäilmaongelmat saadaan ratkaistua?
- Onko yhteiskunnan vastuu mielestäsi muuttunut vuosien varrella?

TYÖPAIKAN SISÄILMAONGELMIEN YHTEISVASTUU

- Millaisissa työpaikan sisäilmaongelmiin liittyvissä asioissa eri vastuutahot tekevät yhteistyötä ja jakavat vastuuta keskenään?
- Miten yhteistyö mielestäsi toimii?
- Millainen merkitys yhteistyöllä on työpaikan sisäilmaongelmien ratkaisemisessa?
- Miten työntekijät voivat vaikuttaa työpaikan sisäilmaongelmiin liittyvään yhteistyöhön ja sisäilmaongelmien ratkaisuun?